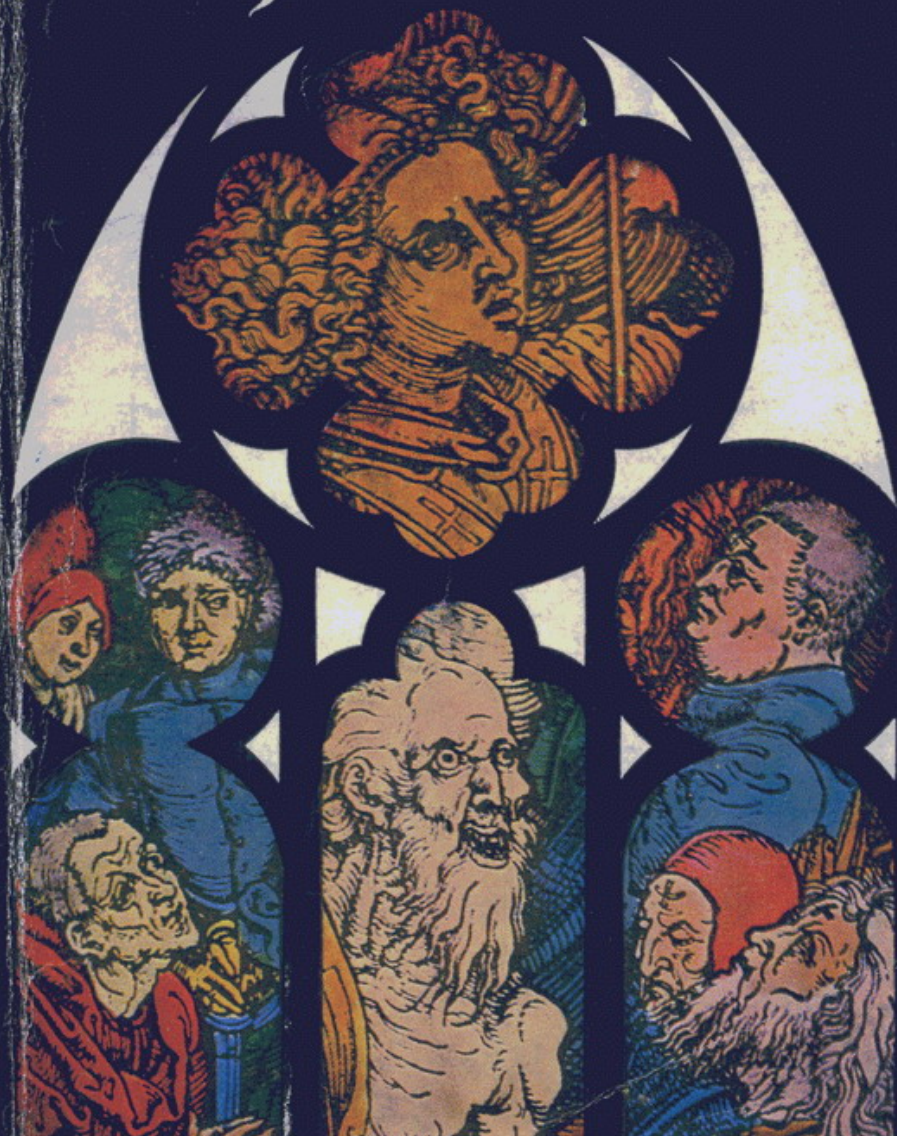

Как егин крап порубѣ Франция

МОРИС ДРЮОН

Морис Дрюон

Как един крал погубва
Франция

ПРОЛОГ

Великите хора се проявяват в трагичните моменти от историята, но причинителите на тези трагедии са посредствените личности.

В началото на четиринадесетото столетие Франция е най-могъщото, най-гъсто населеното и най-активно християнско кралство – страхуват се от война с нея, тачат мнението ѝ, търсят закрилата ѝ. И човек би могъл да помисли, че за Европа е настъпил френски век.

Коя е причината четиридесет години по-късно същата Франция да бъде сразявана по бойните полета от една петорно по-малобройна нация, благородничеството ѝ да се разедини, буржоазията да се разбунтува, народът да изнемогне под прекалено тежките данъци, провинциите да се откъснат една от друга, скитнически банди да я подлагат на опустошения и злосторничество, властта да загуби всякакъв престиж, монетите да бъдат обезценени, търговията – парализирана, а нищетата и несигурността да царуват навред? На какво се дължи нейната разруха? Кое предизвика обрата в съдбата ѝ?

Посредствеността. Посредствеността на няколко крале, тяхната сутелна самонадеяност и лекомислено отношение към държавните дела, негодността им да си подбират обкръжение, безгрижието, самодоволството, неспособността им да замислят велики дела или поне да доведат докрай започнатите преди тях.

Нищо велико и нищо трайно не може да бъде постигнато в политиката без наличието на хора, които със своя талант, характер и воля вдъхновяват, мобилизират и направляват народните усилия.

Когато начело на държавата се изреждат некадърници, всичко пропада. Когато величието рухне, единството се разпада.

Франция е плод на една превъплътена в история целенасочена идея, породила се още през хилядната година сред членовете на царуващата династия, и тази идея така упорито се предава от баща на син, че първородството в старшия клон бързо се превръща в единствено право върху престола.

Тук случайността вероятно също е имала своя дял, сякаш съдбата е искала да облагодетелствува с една силна династия зараждащата се народност. И наистина, от избора на първия Капет до смъртта на Филип Хубави, само единадесет крале в продължение на три века и четвърт, и всеки от тях оставя мъжки наследник на трона.

О! Те не всички бяха орли. Но почти винаги непосредствено след неспособен или злочест владетел идва, като че ли с намесата на божие то провидение, монарх от голяма величина или вместо безсилния крал управлява някой велик министър.

Така съвсем младото кралство едва не загива в ръцете на Филип I, човек с дребни пороци и огромно невежество. Но ето че след него идва дебелият Луи VI, неуморимият, който при възкачването си на престола намира една – застрашена едва на пет левги от Париж власт, а при смъртта си я оставя възстановена и укрепена чак до Пиренеите. Колебливият, непоследователен Луи VII се впуска в пагубни за кралството отвъдморски походи, но абат Сюже поддържа от името на монарха единството и дейността в страната.

След това съдбата се усмихва на Франция, и то нееднократно, като последователно я удостоява от края на дванадесети до началото на четиринадесети век с трима гениални и изключителни владетели, задържали се и тримата достатъчно дълго на престола – четиридесет и три години, четиридесет и една години, двадесет и девет години царуване, – за да осъществят невъзвратно основната си цел. Различни по темперамент и качества мъже, но и тримата далеч превъзхождащи останалите крале.

Кovac на историята, Филип Август пръв установява на базата на кралските владения и извън тях едно действително териториално единство. Луи Свети, озарен от благочестието, пръв изгражда въз основа на кралските закони единство на правосъдието. Филип Хубави, този изключителен държавник, пръв установява върху основите на кралската администрация единство на държавната власт. Нито един от тях не държеше преди всичко да се хареса, а да бъде деен и ползотворен. Всеки от тях трябваше да изпие горчивата чаша на народната непризнателност. Но те бяха повече оплаквани след смъртта си, отколкото отричани, подигравани или мразени приживе. И което е най-важното – техният замишъл бе осъществен.

Единна територия, едно правосъдие, една държава – това са решаващите принципи за утвърждаване на нацията. Благодарение на тези трима възхитителни съзидатели на националното съзнание Франция излезе от епохата на неосъществените възможности. Уверена в себе си, тя се утвърди в западния свят като неопровержима и бързо налагаща се сила.

Двадесет и два милиона жители, добре охранявани граници, бързо мобилизираща се армия, държани в подчинение феодали, доста строго контролирани административни области, сигурни пътища, дейна

търговия – имало ли е тогава друга християнска страна, която може да се сравни с Франция и която да не ѝ завижда? И макар народът да недоволствува, чувствувайки над себе си една прекалено твърда ръка, той ще се оплаква много повече, предоставен на мекошав или безразсъден владетел.

След смъртта на Филип Хубави – внезапен прелом. Продължителното щастливо редуване на мъжки наследници се прекъсва.

Тримата сина на Железния крал се изреждат на престола, без да оставят син. В предишните тонове разказахме трагичната участ на френския двор около една непрекъснато излагана на търга на честолюбците корона.

Четирима крале в гроба за четиринадесет години – има с какво да се смае въображението. Франция не беше свикнала да се събира толкова често в Реймс. Родословното дърво на Капетите сякаш е поразено от гръм. И за никого не е успокоително, че короната се пада на нестабилния клон Валса. Самомнителни, безразсъдни, с огромна самонадеяност, влюбени във външните изяви и лишени от задълбоченост, принцовете Валоа са убедени, че е достатъчно да се усмихват, за да бъде кралството щастливо. Предшествениците им отъждествяваха собствената си личност с Франция. А те отъждествяваха Франция с представата, която си изграждаха за себе си. След проклятието на преждвременната смърт проклятието на посредствеността.

Първият Валоа, Филип VI, наричан „намерения“, или с други думи случайният крал, явно не успява за десет години да утвърди властта си щом именно в края на този период неговият първи братовчед, Едуард III Английски, се решава да започне наследствения спор; и наистина същият обявява правото си над френския престол и на това основание поддържа владетелите и градовете във Фландрия, Бретан, Сентонж и Аквитания, които роптаят срещу новия крал. Ако имаше насреща един силен монарх, англичанинът сигурно щеше да бъде по-колеблив.

Филип дьо Валоа не успя и да отблъсне опасните нападения – неговият флот бе разгромен при Еклюз по вина на един адмирал, назначен без съмнение заради непознаването на морето; а в това време самият крал броди по полетата вечерта след битката при Креси, защото бе пунал собствената си конница да премаже пехотата му.

Ако Филип Хубави налагаше данъци, заради които биваше упрекуван, той го правеше, за да осигури защитната мощ на Франция. Когато Филип дьо Валоа събира още по-тежки такси, то е за да заплаща с тях собствените си поражения.

През последните пет години от царуването му курсът на монетите ще се промени сто и шестдесет пъти, парите ще загубят три четвърти от стойността си. Напразно облаганите с високи данъци храни достигат главсамайващи цени. Невижданата инфлация предизвиква ропот в градовете.

Когато нещастieto разпери криле над някоя страна, всичко се съюзява с него. Природните бедствия съпътствуват човешките грешки.

Чумата, страшната чума, дошла от дълбините на Азия, поражая Франция по-жестоко от коя да е друга област в Европа. Улиците на градовете са превърнати в морги, покрайнините – в гробища. На едно място покосява една четвърт от населението, на друго една трета. Изчезват цели села, от които сред неразораните земи оцеляват само изоставени на вятъра съборетини.

Филип дьо Валоа имаше син, когото за жалост чумата пощади.

На Франция ѝ оставаха само няколко стъпала до пълното разорение и разруха и именно Жан II, по погрешка наречен Жан Добрия, довърши нейното падение.

Поредицата от посредствени крале едва не стана причина да се унищожи още през Средните векове традицията, която предоставя на природата да определя в недрата на една и съща династия носителя на върховната власт. Но дали народите печелят повече от лотарията на избираемите урни, отколкото от случайната среща на хромозомите?

Първа част Нещастията идват отдалече

I

ПЕРИГОРСКИЯТ КАРДИНАЛ РАЗМИШЛЯВА...

Трябваше да бъде папа. Как да не мисля и премислям това, след като три пъти съм държал тиарата в ръце; три пъти! Както за Бенедикт XII и Климент VI, така и за настоящия ни предводител, аз бях този, който в крайна сметка реши на чия глава да бъде поставена тя. Приятелят ми Петрарка казва, че майстора папи... Не съм чак толкова добър майстор, щом нито веднъж не успях да увенчая собствената си глава. Е, божия воля... Колко странно нещо е един конклав! Положително съм единственият жив кардинал, участвувал в три. А може би ще бъде свидетел и на четвърти, стига нашият Инокентий VI да е наистина толкова болен, колкото може да се съди от оплакванията му...

Какви са онези покриви там? А, да, абатството Шансьолад в долината Борон, познах го... Естествено първия път бях прекалено млад. Тридесет и три годишен – възрастта на Христос; в Авињон вече говореха за това, щом се разбра, че Йоан XII... боже, съхрани душата му в светлите си селения... е на смъртно легло. Но кардиналите нямаше да изберат най-големия младок сред своите събратя, и признавам, че това беше разумно. За такъв пост е необходим опитът, който придобих впоследствие.

Все пак и тогава съм знаел немалко неща, щом не съм се главозамайвал с празни илюзии...

Погрижих се, щото сред италианците достатъчно убедително да бъде разпространен слухът, че никога, никога френските кардинали няма да гласуват за Жак Фурни и по този начин бързо успял да спечеля гласовете им за него и той бе единодушно избран. „Избрахте едно магаре!“ – ни извика той за благодарност веднага щом произнесоха името му. Знаеше си недостатъците. Е, не магаре, но не и лъв. Добър генерал, който начело на ордена Шартр бе съумял да си извоюва авторитет. Но прекалено дребнав, придирчив, пристрастен, за да ръководи целия християнски свят. В крайна сметка неговите преустройства причиниха повече вреда, отколкото полза. Но затова пък при него можехме да бъдем

напълно сигурни, че светият престол няма да се върне в Рим. По този въпрос той беше стена, канара... а това беше най-важното.

Втория път, на конклава през 1342... Ах, тогава всички шансове биха могли да бъдат на моя страна, ако... ако Филип дьо Валоа не бе пожелал да издигне своя канцлер, руанския архиепископ. Ние, перигорците, винаги сме били покорни на френската корона. Пък и как щях да продължа да оглавявам френската партия в конклава, ако бях дръзнал да се противопоставя на кралската воля? А Пиер Роже беше велик папа, безспорно най-добрият от всички, на които съм служил. Достатъчно е да си спомним как се преобрази Авиньон при него, какъв дворец построих тук, внушителния приток на книжовници, учени и художници... Освен това той успя да купи Авиньон. Тази сделка я направих с неаполитанската кралица; с чиста съвест мога да кажа, че това е мое дело. Осемдесет хиляди флорина – нищожна сума, колкото една милостиня. Кралица Жана не се нуждаеше толкова от пари, колкото от индулгенции за последователните си бракове, без да става дума за любовниците ѝ.

Сигурно са подменили амуниците на впряга. Носилката се тръска повече от обикновено. Все така е, когато тръгна на път... Та оттогава божият викарий престана да се чувства като наемател, както когато сядаше на крайчеца на несигурен трон. А какъв двор имахме – цял свят ни подражаваше. Всички крале се стичаха тук. За да бъдеш папа, не е достатъчно да си добър свещенослужител – трябва да умееш и да царуваш. А Климент беше голям дипломат; вслушваше се драговошно в съветите им. Ех, морската лига, която включваше Източната империя, кипърския крал, венецианците, хоспиталиерите...¹

Очистихме Гръцкия архипелаг от варващината, която го бе заляла, и щяхме да направим още повече. Но настъпи тази безсмислена война между френските и английските крале – питам се дали някога ще свърши, – която осуети замисъла ни да върнем Източната църква в лоното на Римската. После дойде чумата... и смъртта на Климент...

Третия път, на конклава преда четири години, ми попречи произходът ми. Сторих им се, изглежда, прекалено голям благородник, а токущо бяхме имали такъв. Представете си – аз, Ели дьо Талейран, наричан перигорски кардинал, – та моят избор би бил обида за бедните. От време на време църквата внезапно я прихваща пристъп на смирение и обезличаване. И това нищо не ѝ струва. Да махнем украшенията, да скрием одеждите, да продадем златните потири и да започнем да раздаваме

---

1. Религиозна секта, основана в Палестина през XII в. (Б. пр.)

тялото на Христа в гаванки за две су, да се облечем като просяци, и то колкото може по-мръсни, така че никой да не ни тачи, най-напред самите просяци... Много ясно! Защо ще ни почитат, щом сме се направили подобни на тях? И най-накрая самите ние вече да престанем да се уважаваме... Кажете го на ревностните привърженици на смирението и те ще ви сложат Евангелието под носа, сякаш само те са го чели, и ще ви проглушат ушите с яслата между вола и магарето, с работилницата на дърводелеца... Да бъдем като нашия спасител Исус... Но къде е сега Христос, мили пустословни отчети? Не седи ли отдясно на Отца, не се ли е слял с неговото всемогъщие? в ореол на величие сред светлината на звездите и небесната хармония? Не е ли господар на света сред легиони от ангели и блаженопочивши? Кое ви дава право да решавате кой от двата образа на Христос трябва да бъде представян на верующите във ваше лице – дали краткотрайният му земен път, или неговата всевечна слава?

Виж, ето какво ще проповядвам, ако минем през някоя епархия, чийто епископ се е увлякъл по новите идеи и принизява бог по този начин... Не всякога е весело да вървиш под тежестта на двадесет ливри втъкано злато, с митрата и жезъла, особено ако го правиш от тридесет години... Но така се налага.

Не можем да привличаме душите с оцет. Ако един голтак нарече братя други голтаци, това няма да им направи особено впечатление. Съвсем друго е, ако кралят им го каже. Да накараме хората поне малко да повярват в собствената си стойност – това е най-голямото благодеяние, но нашите братчета и разни други скитащи монаси го пренебрегват. Тъкмо защото хората са бедни, страдащи, грешни и окаяни, трябва да подкрепим тяхната надежда в отвъдния свят. Ами да, именно с тамян, музика и позлата. Църквата трябва да дава на верующите представа за небесното царство и всеки свещенослужител, като се започне с папата и кардиналите, е длъжен да бъде подобие на всевишния творец...

Всъщност не е лошо, че си говоря така; идват ми наум доводи за бъдещите проповеди. Но все пак предпочитам да ги търся в компания... Дано Брюне не е забравил бонбончетата. А, не, ето ги. Впрочем той никога не забравя...

Без да съм голям богослов като тези, които в последно време ваят отвсякъде, мой дълг е да поддържам ред и чистота в божия дом на земята; не желая да съкращавам личните си разходи и тези за двореца ми; самият папа, който добре знае какво ми дължи, не е и помислил да ме принуди на това. Ако му харесва да скромничи на трона, то си е негова

работа. Но като негов нунций аз държа да запазя славата на сана му.

Знам, че мнозина злостно одумват голямата пурпурна носилка с позлатени дръжки и обкови, в която пътувам сега, покритите с червени плащове коне, двестата копиеносци от охраната и трите избродирани върху знамето и ливреите на сержантите перигорски лъва. Но затова, когато вляза в някой град, цялото население тича да ми се кланя и целува мантията ми; а кралете коленичат пред мен... За твоя слава, господи, за твоя слава...

Само че на последния конклав съвсем не цареше такъв дух и ясно ми дадоха да разбере това. Тогава искаха някого от простолудието, съвсем обикновен, смирен, беден човек. Едва успях да отклоня гласуването от Жан Бирел; о, той безспорно беше светец, но светец, който нямаше и капчица дарба да управлява и който щеше да бъде втори Пиер Миронски. Употребих достатъчно красноречие, за да убедя събратята конклависти колко опасна грешка, при съществуващата в Европа обстановка, щеше да бъде, ако изберем нов Целестин V. О, съвсем не го щадих Бирел! Такава възхвала му направих, доказвайки, че с възхитителните си добродетели е негоден да управлява Европа, че направо го смазах. И постигнах провъзгласяването на Етиен Обер, който имаше достатъчно беден произход от страна на рода Помпадур и чиято кариера бе в достатъчна степен лишена от блясък, за да спечели гласовете.

Учат ни, че Оветият дух ни озарява за избора на най-достойния; а в действителност гласуваме, за да избегнем най-лошия...

Негово преосвещенство ме разочарова. Хленчи, колебае се, решава нещо, отмята се. О, аз другояче бих ръководил църквата... И после отде му дойде хрумването да изпрати кардинал Капочи с мен, сякаш са необходими двама легати и сякаш не съм достатъчно опитен, за да се справя сам! И какво се получи? Спечелваме се още с пристигането, защото доказвам глупостта му, а той се прави на засегнат, милият Капочи, оттегля се и докато аз тичам от Брьотъой до Монбазон, от Монбазон До Поатие, от Поатие до Бордо и от Бордо до Перигьо, той, от Париж, току праща навсякъде писма, за да затруднява преговорите ми. Ох, надявам се, че няма да го заваря в Мец при императора...

Перигьо², мой Перигор...³ Боже, дали не ги виждам за последен път?

Майка ми беше сигурна, че ще стана папа. Неведнъж ми го е

---

2. Перигьо – главен град на графство Перигор. (Б. пр.)

3. Перигор – френско графство. (Б. пр.)

внушавала. Затова на кара да ме подстрижат още на шестгодишна възраст и издействува от Климент V, който хранеше голямо и хубаво чувство към нея, да бъде записан като папски възпитаник с право да получа бенефиции. Колко ли годишен бях, когато за пръв път ме заведе при него?... „Госпожо Брюнисанд, нека бог даде вашият син, когото лично благославям, да покаже в избраното от вас поприще всички достойнства, които могат да се очакват от такъв род, и бързо да се издигне до най-високите длъжности на Светата църква.“ Не бях повече от седемгодишен. Направи ме каноник на Сен-Фрон; времето на първата ми свещенческа наметка. Близо петдесет години оттогава...

Майка ми ме виждаше папа. Дали бе честолюбива майчината мечта, или от онези пророчески видения, които жените имат понякога? Уви, мисля; че никога няма да бъде папа.

И все пак... и все пак, роден съм под знака на Юпитер и Слънцето, и то в кулминация, което означава власт и мирно царуване. Никой от другите кардинали няма такова хубаво разположение на звездите. В деня на избора моят хороскоп беше по-добър от този на Инокентий. И въпреки това... мирно царуване, мирно царуване, добре, но сега е война, смут, размирици. Звездите ми предвещават премного щастие и не отговарят на времената, в които живеем сега. Тези на Инокентий показват трудности, грешки, превратности и бяха по-подходящи за мрачния период. Бог съгласува хората с времето и призовава папите в съответствие със своите цели; един – за величие и слава, друг – за мрак и падение...

Ако не бях постъпил в църквата, както желаше майка ми, сега щях да бъда граф дьо Перигор, тъй като по-големият ми, брат умря без наследник именно в годината на първия конклав и понеже аз не можех да сложа графската корона, тя се падна на по-малкия ми брат, Роже-Бернар... Няма как, нито папа, нито граф. Е, трябва да се примирим с мястото, което providението ни отрежда, и да се стремим да бъдем възможно най-полезни. Положително ще бъде от изигралите голяма роля в своя век значителни личности, забравени веднага след смъртта им. Паметта на народа е ленива – помни само имената на кралете... Да бъде волята ти, господи...

Пък и каква полза да умувам, тези неща съм си ги казвал стотици пъти... Развълнувах се, защото отново видях Перигор от моето детство, скъпата църква Сен-Фрон и защото ги оставям зад себе си. Я по-добре да погледам пейзажа, може би го виждам за последен път. Благодаря ти, господи, че ми отреди тази радост...

Но защо се движим толкова бързо? Вече минахме Шато-л'Евек, а от

тук до Бурдей ще стигнем за не повече от два часа. Наистина първия ден се минава малък преход. Сбогуването, последните благословии, които ми искат просителите, забравеният багаж – винаги се тръгва по-късно от предвиденото. Но този път наистина преходът е малък. Брюне! Хей, Брюне, приятелю, иди отпред и нареди да забавят хода. Кой ни води с такава скорост? Кюнак или Ла Рю? Не е нужно да ме тръска толкова. И кажи на монсеньор Аркамбо, племенника ми, да слезе от коня, защото го каня да пътува с мен в носилката. Благодаря ти, върви...

Когато идвах от Авиньон, с мен беше племенникът ми Робер дьо Дюразо. Той притежаваше много от чертите на сестра ми Агнес и на майка ни. Защо му трябваше да се бие за френския крал в Поатие и да го убият онези грубияни англичаните. О, не го упреквам, макар че трябваше да се преструвам на недоволен. Кой можеше да предположи, че крал Жан ще се остави да го натупат така? Изправя тридесет хиляди души срещу шест хиляди и още същата вечер го пленяват. Ама че безразсъден и глупав владетел! Ако беше приел споразумението, което му поднесох като тепсия с дарове, щеше да спечели всичко без бой!

Аркамбо не ми изглежда толкова буен и с такива блестящи качества като Робер. Не е бил в Италия, която доста отваря ума на младежта. Е, с божия воля той ще бъде перигорски граф. Пътуването с мен ще му е от полза. Този младеж може много да научи от мен... А и след като си прочета молитвите, ми е неприятно да оставам сам.

II

ПЕРИГОРСКИЯТ КАРДИНАЛ ГОВОРИ

Не че ми е неприятно да яздя, Аркамбо, нито пък възрастта ме е направила негоден за това. Повярявайте, все още съм в състояние да измина петнадесет левги на кон и познавам по-млади от мен, които мога да изпреваря в ездата. Впрочем виждате, че винаги ме придружава един оседлан параден кон, готов да го възседна, ако пожелае или се наложи. Но аз съм се убедил, че целодневното друсане на седлото отваря по-скоро апетита, отколкото ума, и предразполага към повече ядене и пиене, а на мен много често ми е нужна трезва глава, особено когато трябва веднага след пристигането да правя проверки, да се разпореждам или да водя преговори.

Много крале и на първо място френският биха управлявали по-успешно своите държави, ако уморяваха по-малко бъбреците си и малко

повече своите мозъци и ако се въздържаха да решават важни проблеми на трапезата, на финала на някакво надбягване или връщайки се от лов.

Забележете, че не е по-бавно да пътуват в носилка, както аз правя, ако имаш добри коне във впряга и предвидливостта да ги сменяш често... Не искате ли бонбон, Аркамбо? Там са, в кутийката до ръката ви... е, подайте ми един...

Знаете ли за колко дни стигнах от Авињон до Брьотъой в Нормандия, когато трябваше да отида при крал Жан по времето на онази безразсъдна обсада? Отгатнете... Не, синко; по-малко. Тогава тръгнахме на двадесет и първи юни, денят на слънцестоенето, и то съвсем не рано сутринта. Вие знаете или по-скоро не знаете как става потеглянето на един нунций, по-точно на двама – нали тогава бяхме двама... В такива случаи е редно след литургия всички кардинали да придружат заминаващите на една левга извън града; и всеки път се струпва голяма тълпа, която върви отзад или наблюдава от двете страни на пътя. Върви се бавно, за да се придаде по-голяма тържественост на шествието. После всички спират, кардиналите се нареждат по старшинство и пратеникът се сбогува с всекиго поотделно. Разбирате, че цялата тази церемония продължава доста след зазоряването... Тръгнахме, значи, на двадесет и първи юни. И на девети юли бяхме в Брьотъой. Осемнадесет дни. Никола Капочи, моят колегат се разболя. Трябва да призная, че го бях поразтърсил, изнеженото синче. Дотогава никога не беше пътувал с такъв ход. Но затова само седмица след това моят доклад за първата среща с краля, пратен по няколко конника, се намираше в ръцете на Негово преосвещенство.

Този път няма защо да бързаме толкова. Така или иначе, денят през този сезон е кратък, макар че за щастие случихме доста меко време... Не съм запомнил ноември да е бил толкова топъл в Перигор, както е днес. Какво слънце имаме само! И все пак рискуваме времето да се развали, когато се отправим към северната част на кралството.

Предвидил съм пълен месец за пътуването, така че с божия воля да бъдем в Мец за Коледа. Не, сега не бързам както миналото лято, защото въпреки усилията ми войната е факт, а крал Жан – пленник.

Как можа да ни стигне подобна злочестина? О, не сте единственият, който недоумява, племеннико. В цяла Европа се чудят не по-малко от вас и в последните месеци обсъждат причините и поводите за това... Нещастията на кралете идват отдалече и често това, което хората смятат за случайност в съдбата им, е плод на тяхната фатална природа. И колкото са по-големи нещастията, толкова по-дълбоки са корените им.

Тази история я знам в подробности... я придърпайте към мен завивката... и мога да кажа, че я очаквах. Предчувствах, че някакъв страшен поврат, някаква голяма разруха ще поразят краля и уви, цялото кралство. Ние в Авињон трябва да знаем всичко, което се отнася до двора. Всички интриги, всички заговори стигат до ушите ни. Ако се замисли брак, ние сме уведомени преди самите годеници: „В случай че еди-коя си принцеса от дадена династия може да се свърже с принц едикой си от някоя друга, дали Негово преосвещенство ще позволи?“... При всяка сделка ни пращат посланици от двете договарящи страни; за всяко престъпление идват да искат опрощение... Канцлерите на кралете и принцовете, както и повечето им законоведи, са хора на църквата...

От осемнадесет години династиите на Франция и Англия са в откритата война. Коя е причината за това? Претенциите на крал Едуард за френската корона, да, разбира се! Това е претекстът, и то, признавам, добър юридически претекст, защото може да се разиска до безкрайност; но той далеч не е единственият и истински повод. Да вземем открий време зле определените граници между Гийена и съседните графства, като се започне с нашия Перигор или неясните описи, в които феодалните права се застъпват; трудностите в отношенията между васал и сюзерен, когато и двамата са крале; съперничеството в търговията и на първо място в тази на вълна и платове, което доведе до скарване за Фландрия; прибавете, че Франция винаги е поддържала шотландците, а те представляват постоянна заплаха от север за английския крал... Войната не избухна в резултат на една-единствена причина, а на двадесет, които тлееха като жарава в мрака. На всичко отгоре Робер д'Артоа, опозорен и изгонен от кралството, отиде в Англия да раздухва още повече огъня. Папата, тогава Пиер Роже или Климент VI, се погрижи да бъде направено всичко, за да предотврати тази нежелана война. Проповядваше компромиси и отстъпки от двете страни. И той изпрати легат, който впрочем бе не друг, а настоящият папа, кардинал Обер. Опита се да издигне отново идеята за кръстоносен поход, в който трябваше да участвуват двамата крале с благородничеството си. Това беше добро средство да отклони военолобивите им стремежи с надеждата да възстанови единството на християнския свят... Вместо поход – битката при Креси. Баща ви бе участник в нея и ви е разказал за това поражение...

Ех, племеннико, по-нататък ще се убедите, че не е толкова трудно да служиш предано на един добър крал; той те води към дълга и забравяш трудностите, защото съзнаваш, че те допринасял за върховното благо. Достойнство е добре да служиш на лош монарх... или на лош папа.

Щастливи бяха хората от ранната ми младост, подчинени на Филип Хубави. Да си предан на тези суетни Валоя, изисква по-големи усилия. Те слушат съвети и проявяват разум единствено когато са победени и разбити.

Едва след Креси Филип VI се съгласи на примирие въз основа на предложенията, които бях подготвил. Може да се каже, че този ход не беше лош, защото примирието продължи, без да смятаме няколкото местни сбивания, от 1347 до 1354; Седем години относителен мир. За много хора това можеше да бъде щастлив период. Ала ето; в нашия прокълнат век, едва-що приключила войната, идва чумата.

В Перигор бяхте по-скоро пощадени... Наистина, племеннико, наистина и вие платихте данък на бедствието, и вие понесохте част от ужасите. Но това бе нищо в сравнение с многобройните градове, разположени в гъсто населени области като Флоранс, Авиньон или Париж. Знаете ли, че бедствието дойде от Китай през Индия, Тартария и Мала Азия? Говореше се, че се разпространило чак до Арабия. Това наистина беше болест за неверниците, изпратена на Европа като наказание за греховете и. От Константинопол и източните брегове корабите пренесоха чумата в Гръцкия архипелаг, откъдето тя достигна италианските пристанища; после премина Алпите и опустоши нашите земи, преди да продължи към Англия, Холандия, Дания и накрая да приключи с най-северните страни – Норвегия и Исландия. Чумата прояви ли се при вас в двете си разновидности, тази, която убива за три дни с изгаряща треска и кръвохране... поразените от нея нещастници казваха, че вече изпитват мъките на ада... и другата, с по-продължителна агония – от пет до шест дни, също с треска и с големи пъпки и циреи в слабините и под мишниците?

Цели седем месеца бяхме подложени на това в Авиньон. Вечер си лягахме, питайки се дали ще станем. Всяка сутрин се опипвахме под мишниците и между бедрата. Щом почувствувахме и най-слабото затопляне на тялото, хората примираха от уплаха и гледаха с ужасени очи. При всяко вдишване човек си казваше, че болестта го прониква може би точно с тази глътка въздух. Когато някой се разделяше с приятел, се питаше: „Той ли ще е, или аз, или и двамата?“ Тъкачите умираха в работилниците си под спрелите станове, златарите край студените пещи, сарафите до тезгяха. Деца издъхваха в леглото на мъртвата си майка. А миризмата, Аркамбо, миризмата в Авиньон! Улиците бяха осеяни с трупове.

Половината, чувате ли, половината от населението загина. От

януари до април на 1348 броят на мъртвите достигна седемдесет и две хиляди. Купеното по спешно нареждане на папата гробище се напълни за един месец; в него бяха погребани единадесет хиляди трупа. Хората умираха, без да получат помощ, закопаваха ги без свещеници. Синът не смееше да посети баща си, бащата сина. Седем хиляди къщи бяха затворени! Които можеха, бягаха в полските си имения.

Климент VI остана в града заедно с няколко кардинали, между които и аз. „Ако бог иска, ще ни прибере.“ И накара да остане голяма част от четиристотинте служители към папския дворец, които бяха необходими за организирането на помощта. Папата заплати на лекари и аптекари; нае каруцари и гробари, раздаде продоволствия и нареди да се вземат строги охранителни мерки срещу заразата. Тогава никой не го упрекна, че харчи с широка ръка. Той порицаваше онези калугери или калугерки, които не изпълняваха милосърдните си задължения към болните и умиращите... О, колко много изповеди, разкаяния чух тогава от устата на високопоставени и силни личности, между които имаше и хора на църквата, които пристигаха да пречистят душите си и искат опрощение! Даже крупните ломбардски и флорентински банкери идваха, тракайки със зъби, да се изповядат, и изведнъж ставаха щедри. А любовниците на кардиналите... е да, да, племеннико, не всички, но някои имат... та тези красиви дами идваха да окачват накитите си по статуите на Светата дева! Притискаха си носовете с напоени с ароматни масла кърпички и хвърляха обувките си, преди да се приберат. Само тези, които не видяха Авиньон по време на чумата, го упрекват в безбожие и го наричат новия Вавилон. Тогава не му липсваше благочестие, уверявам ви!

Колко странно същество е човекът! Когато всичко му е наред, когато се радва на цветущо здраве, когато делата му преуспяват и съпругата му е плодовита, а провинцията мирна, нима не трябва точно тогава да обърне душата си към бога и да му благодари за щедростта? Нищо подобно: той забравя своя създател, навирва нос и презира божите заповеди. Ала сполети ли го нещастие, настане ли бедствие, веднага се втурва към бога. И се моли, самообвинява, обещава да стане по-добър. Бог с право наказва хората, щом това е единственият начин да ги върне към себе си...

Не аз съм избрал положението си; може би знаете, че майка ми ме насочи към него, когато бях дете. Ако съм се оказал подходящ, то е, мисля, защото винаги съм бил благодарен богу за всичко, което ми е давал, и най-вече за това, че живея. Спомням си, когато бях съвсем малък, в нашия стар замък Ролфи в Перигьо, където сте роден, Аркамбо, но

където вече не живеете, защото преди петнадесет години баща ви предпочете да се установи в Монтиняк... та там, в този масивен дворец, построен върху една древноримска арена, си спомням как внезапно изпаднах в захлас от съществуването си сред този необятен свят, от това, че дишам, че виждам небето; спомням си, че изпитвах това чувство особено през летните вечери, когато до късно е светло и когато ме слагаха в леглото доста преди да е паднал мрак. Пчелите жужаха в пълзящата лоза по стената под прозореца ми; здрачът бавно се спускаше в кръглия двор с големите камъни; а небето, в което прелитаха птици, бе все още светло и първата звезда се промъкваше сред розовеещите облаци... Изпитвах силно желание да кажа някому благодаря и майка ми ми обясни, че трябва да го кажа на сътворителя на цялата тази красота, на бог. Това чувство никога не ме е напускало.

Даже и днес, докато пътуваме, сърцето ми много често се изпълва с благодарност за мекото време, което имаме, за червенеещите гори, които прекосяваме, за хубавите едри коне, препускащи край носилката. Приятно ми е да гледам човешките лица, движението на животните, очертанията на дърветата, цялото разнообразие на необятното и неизмеримо дивно божие творение.

Всичките ни учени, които разискват богословски въпроси в затворената зала, чиито речи гъмжат от празни слова, тези хора, които злобно се нападат и сразяват взаимно с думи, измислени, за да се нарече друго-яче това, което се е знаело и пред, тях, всички те ще направят добре, ако си излекуват главите, съзерцавайки природата. Моето бого-словие е това, на което са ме учили, богословието на светите отци – друго не ми трябва...

Знаете, че можех да бъда папа... да, племеннико. Мнозина ми казват това и говорят, че все още има изгледи да стана, ако Инокентий си отиде преди мен. Ще бъде както бог пожелае. Не се оплаквам, че ме е направил това, което съм. Благодаря му за мястото, което ми е отредил, и за това че ме е съхранил до тази възраст – малцина до стигат до нея... петдесет и пет години, племеннико...и в такава добра форма. Това също е благословия от всевишния. Толкова малко съм се променил външно, че който не ме е виждал от десет години, не вярва на очите си: лицето ми е все така розово, брадата едва е побеляла...

Мисълта за тиарата... признавам ви това как на близък роднина... ме гъделичка единствено когато ми се струва, че бих могъл да бъда подобър от този, който я носи. А такава чувство никога не съм изпитвал при Климент VI. Той добре съзнаваше, че папата трябва да бъде монарх

над монарсите, пръв заместник на бога. Веднъж, когато Жан Бирел или някакъв друг проповедник на смирението го упрекна, че е прекалено разточителен и щедър към просителите, той отговори: „Никой не трябва да си тръгва недоволен от присъствието на принца.“ После, обръщайки се към мен: „Моите предшественици не умееха да бъдат папи.“ А по време на голямата чума, както ви казах, той наистина доказа на всички ни, че е най-достойният. Честно казано, мисля, че нямаше да мога да извърша това, което той направи, и тогава още веднъж благодарих на бог, че не ме беше избрал да ръководя християнския свят, докато траеше това изпитание.

Климент нито за миг не отстъпи от своята величественост; и действително показа, че той е светият отец, бащата на всички християни и не само на тях, защото, когато населението почти навсякъде, но главно в рейнските провинции, в Майен и във Вормс се опълчи срещу евреите и ги обяви като виновници за бедствието, той осъди тези гонения. Нещо повече – реши да вземе евреите под свое покровителство; отлъчи тези, които ги нападаха; предложи подслон и жилища на изгонените в подвластните на Рим държави и трябва да признаем, че евреите за няколко години възстановиха благоденствието им.

Но защо всъщност ви говорих толкова за чумата? А, да. Заради сериозните последствия, които тя имаше за френската корона и за самия крал Жан. И наистина към края на епидемията, през есента на 1349 година, три кралици една след друга, поточно две и една принцеса на път да стане кралица...

Какво казваш, Брюне? Говори по-високо. Вече се вижда Бурдей? О да, искам да погледна. Положението е изгодно наистина и замъкът е разположен така, че да могат да се виждат отдалеч всички подстъпи.

Именно това е замъкът, Аркамбо, който моят по-малък брат и ваш баща ми остави за благодарност, че освободих Перигьо. Защото, ако аз не успях да измъкна крал Жан от ръцете на англичаните, то поне спасих столицата на нашето графство и постигнах възвръщането на управлението му. Спомнете си, че английският гарнизон не искаше да напусне града. Но копиеносците, които ме придружават и заради които някои ми се подиграват, отново се оказаха доста полезни. Достатъчно бе да се появя с тях, идвайки от Бордо, и англичаните си, обраха парцалите и изчезнаха. Двеста копиеносци и един кардинал, това не е малка работа... Да, повечето от моите служители умеят да боравят с оръжие, както и секретарите и докторите по право от свитата ми. А моят верен Брюне е рицар, а скоро му дадох и благородническа титла.

Отстъпвайки ми Бурдей, брат ми всъщност се укрепил. Защото с владението Оброш близо до Савиняк и с крепостта Боньовал до Тенон, които откупих за двадесет хиляди флорина от крал Филип VI преди десет години... казвам откупих, но всъщност с това той ми издължи част от сумите, които му бях заел... а също и с укрепеното абатство Сент-Астие, чийто игумен съм аз, и моите манастири Флекс и Сен-Мартен-дьо-Бержьорак, ето ти понастоящем шест укрепления, разположени в доста широк кръг около Перигьо, които са под висша църковна власт – все едно че са подчинени на самия папа. Трудно ще се решат да ги нападнат. По този начин осигурявам мира в нашето графство. Вие, разбира се, познавате Бурдей; често сте идвали тук. А аз отдавна не го бях посещавал... Я виж, бях забравил тази голяма осмоъгълна кула. Има внушителен вид. Ето че сега Бурдей е мой, но само колкото да пренощувам и настая на сутринта избрания от мен управител, без да знам кога отново ще дойда тук и дали изобщо ще дойда пак. Твърде кратък престой, за да му се наслада. Е да благодаря на бога и за тези мигове, които ми отрежда тук. Надявам се, че са ни приготвили прилична вечеря, защото даже и в носилката пътят изтощава.

III СМЪРТТА ТРОПА НА ВСИЧКИ ВРАТИ

Знаех си, племеннико, и казвах, че не трябва да разчитаме да стигнем днес по-далеч от Нонтрон. И то ще пристигнем там едва след вечерня, съвсем по мръкнало. Ла Рю ми наду главата: „Монсеньорът се движи много бавно... Нима Монсеньорът ще се задоволи с преход от осем левги...“ Е да! Ла Рю винаги препуска така, сякаш са му подпалили седлото. Това никак не е лошо, защото с него ескортът не дреме. Но аз знаех, че нямаше да можем да тръгнем от Бурдей преди обяд. Имах прекалено много за вършене и решаване, много документи за подписване.

Виждате ли, обичам Бурдей; убеден съм, че щях да бъда щастлив тук, ако бог бе отредил не само да го владее, но и да живея в него. Когато притежаваш един-единствен и скромнен имот, ти му се наслаждаваш в пълна степен. А многобройните и големи владения се вкусват само мислено. Небето винаги разпределя равномерно даровете си...

Когато се върнете в Перигор, Аркамбо, направете ми добрината да отидете в Бурдей и да проверите дали са поправили покривите така, както наредих преди малко. А и камината в стаята ми димеше... Голямо

щастие е, че Бурдей бе пощаден от англичаните. Видяхте Брантом, който току-що отминахме; забелязахте в какво окаяно положение са оставили този град, допреди толкова красив и приятен край своята река! Уелският принц е спрял да пренощува тук на девети август, както ми бе съобщено преди малко. На сутринта, преди да тръгнат, неговите пешаци са подпалили всичко.

Никак не ми се нрави техният навик да рушат, опожаряват, опустошават и прогонват всичко живо, на който, изглежда, се отдават все по-често. Приемам, че на война, щит срещу щит, хората се убиват един друг; ако бог беше отредил да водя войска в бой, а не да принадлежа на църквата и аз щях да бъда безмилостен. Приемам донякъде и грабежите; нали трябва да възнаградим по някакъв начин тези, които излагаш на опасност и умора. Но нашествие, целящо единствено да обрича населението на нищета, да изгаря покривите и реколтата му и да го излага на глад и студ, това ме изпълва с негодувание. Знам какво искат; понеже кралят не може да извлеча данъци от разорени провинции, те рушат имуществото на поданиците, за да подкопаят самия него. Но това е нелепо. Ако англичанинът претендира за права над Франция, защо ще я опустошава? Мисли ли, че дори и да спечели с договорите, след като е победил с оръжието, мисли ли, че ще бъде добре приет тук, като действува по този начин? Навсякъде сее омраза. Вярно, опразва хазната на френския крал, но печели за него сърцата на хората, изпълнени с гняв и желание за мъст. Е, крал Едуард ще намери тук-там някои сеньори, които от корист да му станат васали, това да; ала отсега нататък народът ще го приема враждебно, защото неговото, отношение е непростимо. Вижте вече какво се получава: хорицата не се сърдят на крал Жан, че се остави да го сразя; съжालяват го, наричат го Жан Смелия или Жан Добрия, а би трябвало да му казват Жан Глупака, Жан Ограничения, Жан Негодния. И ще видите, че с кръвава пот ще платят откупа му.

Питате ме защо ви казах вчера, че чумата имаше сериозни последици за него и за кралството. Ех, племеннико, заради няколко души, отишли си не по реда си, няколко загинали жени, и най-напред неговата собствена съпруга Бон Люксембургска, преди да стане крал.

Бон Люксембургска бе отнесена от чумата през септември 1349 година. Тя щеше да бъде кралица, и то добра кралица. Както знаете, тя беше дъщеря на краля на Бохемия, Жан Слепия, който хранеше извънредна любов към Франция и казваше, че парижкият двор е единственият, в който можеш да живееш като благородник. Този крал беше образец на рицарство, но малко налудничав. Макар напълно сляп, той държеше да

участвува в битката при Креси и за целта накара да вържат коня му за конете на двама негови рицари, застанали от двете му страни. Така се впуснаха в боя. Намериха ги мъртви и тримата, все тъй вързани един за друг. Неговата благородна смърт до такава степен впечатли уелския принц... тогава той караше шестнадесетата си година; това бе първото му сражение, и доста добре се прояви, макар че от тактически съображения крал Едуард бе прекалил с участието на своя наследник в него... та уелският принц бе така поразен, че помоли баща си да му позволи да носи занаят емблемата на покойния сляп крал. Ето защо сега шлемът на принца е увенчан с три бели пера.

Но най-важното във връзка с Бон Люксембургска беше нейният брат, Шарл Люксембургски, за чийто избор като император на светата империя папа Климент VI и аз бяхме съдействували. Не че не знаехме, че с този хитър като търговец селяк щяхме да си имаме известни неприятности... о, в него няма нищо от баща му, скоро ще се убедите сам; но понеже предвиждахме също, че за Франция ще настъпят тежки времена, решихме, че ще ѝ помогнем, като направим бъдещия ѝ крал императорски зет. След смъртта на сестрата край на съюза. Виж, неприятности наистина ни създаде с неговата златна вула; но подкрепата на Франция – никаква, и именно затова сега отивам в Мец.

Крал Жан, по това време нормандски херцог, не показва особено силно отчаяние от смъртта на Бон Люксембургска. Между тях бе имало твърде малко разбирателство и чести скандали. Макар че не бе лишена от чар и че ѝ правеше по едно дете на година, всичко единадесет, откакто му бяха намекнали, че беше вече време да се сближи с жена си в леглото, в сърдечно отношение монсеньор Жан клонеше по-скоро към един свой братовчед, с осем години по-млад и с доста красива външност... Шарл дьо ла Серда, когото наричаха също Шарл Испански, защото принадлежеше на един отстранен от кастилския трон род.

Още щом погребяха Бон Люксембургска, херцог Жан, придружен от хубавия Шарл Испански, се оттегли във Фонтенбло, за да избяга от заразата... О, това е рядко срещан порок, племеннико. На мен той ми е непонятен и ме преизпълва с възмущение; опада към онези слабости, към които съм най-непримирим. Но трябва да признаем, че е разпространен дори сред кралете и много им вреди. Вижте какво стана с крал Едуард II Английски, баща на настоящия. Именно содомията му коства и трона, и живота. Нашият крал Жан не е изявен до такава степен, но проявява доста подобни наклонности и ги проявява особено в пагубното си увлечение към този братовчед с прекалено изящното лице...

Какво става, Брюне? Защо спираме? Къде сме? В Кенсак. Той не беше предвиден... Какво искат тези селяци? А, благословия! Не спирайте шествието за това; знаеш добре, че благославям и в движение... In nomine patris...tiii... sancii...⁴ Хайде, добри хорица, благословени сте вървете в мир... Ако трябва да спирам всеки път, щом ми искат благословия, ще стигнем в Мец след шест месеца.

Та ви казвах, че през септември 1349 година Бон Люксембургска умря, оставяйки престолонаследника вдовец. През октомври дойде редът на наварската кралица Жана, доскоро наричана Жана Малката, дъщеря на Маргьорит Бургундска и може би на Луи Вироглавия; тази, която бяха отстранили от френския трон, обявявайки я за незаконородена... е, да, детето от Нелската кула... чумата я прибра. И нейната смърт не бе почетена с продължителна скръб. От шест години бе вдовица на своя братовчед Филип д'Еврьо, убит някъде в Кастилия в бой срещу маврите. Когато се възкачи на престола, Филип VI им бе подхвърлил наварската корона, за да предотврати техните евентуални претенции към френската. Една от многото машинации, които осигуриха трона на рода Валоа.

Никога не съм одобрявал тази сделка с Навара, която противоречише и на закона, и на фактите. Но тогава все още нищо не можех да кажа! Нали съвсем наскоро ме бяха избрали за епископ на Оксер. Пък и дори да бях го казал... Юридически това бе несъстоятелно. Навара идваше от майката на Луи Вироглавия. Ако Жана Малката не бе негова дъщеря, а на някакъв щитоносец тя имаше толкова права над Навара, колкото и над Франция. Следователно признаеха ли й правата над короната на едната държава, доказваха ipso facto нейните права и над другата както за нея, така и за наследниците й. Прекалено недвусмислено бе, че е отстранена от френския трон не толкова заради предполагаемата й незаконност, а защото бе жена, всичко това благодарение на умело измисления закон за мъжете.

Колкото до самите факти... Филип Хубави никога не би се съгласил на каквато и да е цена да откъсне от кралството нещо, което е присъединил към него. Тронът не се осигурява като му прережеш единия крак. Жана и Филип Наварски си бяха кротували, тя защото ризата на майка й прекалено лепнеше ла гърба й, той защото приличаше на своя баща Луи д'Еврьо, достоен и разсъдлив по природа човек. Положението щеше да се промени с техния син Шарл, доста буен за възрастта си осемнадесетгодишен младеж, който гледаше с желание за мъст към

---

4. In nomine patrie... Hi... sancti... – В името на отца, сина, и святого духа

миналото на своя род и с амбиция към собственото си бъдеще. „Ако баба ми не беше толкова разгорещена курва, а майка ми се бе родила мъж... Сега щях да съм крал на Франция.“ Това съм го чул с ушите си... Необходимо бе следователно да се запази Навара, чието местоположение в южната част на кралството стана още по-важно особено сега, когато англичаните завладяха цяла Аквитания. И както винаги в подобни случаи се започна уреждането на брак.

Херцог Жан с радост би се въздържал от нов брачен съюз. Но му бе отредено да бъде крал, а кралският сан изисква съпруга до краля, особено пък в неговия случай. С присъствието на една съпруга вече нямаше да изглежда, че толкова явно се движи подръка с Шарл Испански. А от друга страна, как по-удачно да поласкаем буйния Шарл д'Еврьо – Навара и как по-сигурно да му вържем ръцете, ако не като изберем за кралица една от сестрите му? Най-голямата, Бланш, беше на шестнадесет години. Красавица, и с доста изтънчена душевност. Замисълът бе значително придвижен, бе поискано папското позволение и сватбата беше почти обявена, макар че през онзи ужасен период се питахме кой ще бъде жив идната седмица.

Защото смъртта продължаваше да тропа на всички врати. В началото на декември чумата прибра самата френска кралица, Жана Бургундска, кучата, злата кралица. При смъртта ѝ благоприличието едва възпря радостните викове, а народът само дете не излезе да танцува по улиците. Всички я мразеха; вашият баща сигурно ви го е казал. Крадеше печата от мъжа си, за да хвърля хората в затвора; приготвяше отровни бани за гостите, които не ѝ се нравеха. За малко да убие така един епископ... Понякога кралят я замеряше с някоя факла от свещниците, но не успя да я промени.

Аз доста се страхувах от тази кралица. Нейната подозрителност пълнеше двора с въображаеми врагове. Беше сприхава, коварна, отблъскваща; беше престъпница. Смъртта ѝ се възприе като късна проява на небесното правосъдие. Впрочем веднага след това бедствието започна да стихва, сякаш тази страшна хекатомба, дошла от толкова далеч, не бе имала друга цел освен да поразии най-накрая тази харпия.

От всички поданици на Франция този, който изпита най-голямо облекчение, бе самият крал. Ожени се повторно, преди да е изтекъл месец, в студовите на януари. Макар и вдовец на една ненавиждана от всички жена, това все пак бе явно незачитане на благоприличния срок. Но най-лошото не бе в привързаността. За кого се женеше повторно? За годеницата на своя син, за Бланш Наварска, младичката, по която беше

полудял още щом тя се появи в двора. Колкото и снизходително да се отнасят към леконравието, французите никак не обичат подобни увлечения у един владетел. Филип VI беше с четиридесет години по-възрастен от красавицата, която така грубо измъкна изпод носа на своя наследник. И не можеше да се оправдае с върховния интерес на кралствата, както става при толкова много неравни кралски бракосъчетания. Увенчаваше короната си с ореола на един скандал и същевременно нараняваше достойнството на своя приемник, като го направи смешен. Набързо отпразнуваха сватбата в Сен-Жермен-ан-Ле. Жан Нормандски естествено не присъствуваше. Никога не бе обичал баща си, който впрочем му отвърщаше със същото. Сега истински го намрази.

Месец по-късно престолонаследникът се прежени на свой ред. Бързаше да заличи оскърблението. Престори се на възхитен да се свърже с булонската херцогиня, вдовица на булонския херцог. Моят преподобен събрат булонският кардинал ги уреди този брак в полза на семейството си и за своя облага. От гледна точка на богатството булонската херцогиня беше твърде добра партия, която можеше да подобри състоянието на принца, превърнал се вече в неповторим прахосник, но всъщност само го тласна към още по-голямо разточителство.

Новата нормандска херцогиня беше по-възрастна от свекърва си; на дворцовите приеми двете произвеждаха много странно впечатление, още повече, че по осанка и по лице съпоставката съвсем не беше в полза на снахата. Херцог Жан се дразнеше от това; беше си втълпил, че е влюбен в Бланш Наварска, която така грозно му бе отнета, и жестоко се измъчваше да я вижда до баща си, който не преставаше да я гали пред всички, и то по съвършено блудкав начин. Това не бе никак благоприятно за нощите на херцог Жан с булонската херцогиня и още повече го тласна към Шарл Испански. Намери утеха в прахосничеството. Човек би казал, че спасява честта си, като пилее пари.

Впрочем след току-що изживените ужасни и злочести месеци по време на чумата всички харчиха бясно. Особено в Париж. Истинска мания беше обхванала двора. Твърдеше се, че това прекаляване с разкоша осигурява работа на простите хорица. Ала в колибите и килерите не се забелязваха последици от подобно нещо. Между задлъжнелите владетели и мизерстващото простолюдие имаше една прослойка, където се стичаше печалбата, погълната от едри търговци като Марселовци, които продаваха сукно, коприни и други стоки за украса и които тогава здравата забогатяха. Модата стана екстравагантна и макар да беше вече на тридесет и една години, херцог Жан се перчеше заедно с Шарл

Испански, и двамата облечени в назъбени надризници, толкова, къси, че им се виждаха задниците. Смееха им се, като минаваха.

Бланш Наварска бе станала кралица по-рано от определеното; регентството ѝ продължи по-кратко от предвиденото. Филип дьо Воала беше оцелял от войната и чумата; но не устоя на любовта. Докато бе живял със своята куца свадливка, той си беше останал красив мъж, малко пълен, но винаги здрав и бодър, владееше оръжието, яздеше бързо, ловуваше дълго. Шест месеца любовни подвизи при красивата съпруга го свършиха. Напускаше леглото ѝ само с мисълта да се върне пак в него. Истинска мания, лудост. Искаше от лекарите си да му приготвят смеси, които да го правят неуморим за насладата... Какво?... Учудват се, че... Но да, племеннико, да макар че сме хора на църквата, впрочем именно заради това ние трябва да сме в течение на подобни неща, особено когато се отнасят до кралска особа.

Кралица Бланш приемаше тази непрекъснато доказвана ѝ страст едновременно съгласна, тревожна и поласкана. Кралят се хвалеше публично, че тя се уморява по-бързо от него. За кратко време отслабна. Всяка седмица го състаряваше с цяла година. Умря на двадесет и втори август 1350 година на петдесет и седем години, от които двадесет и две бе царувал.

Под бляскавата си външност този владетел, комуто бях предан... все пак той беше крал на Франция, а и от друга страна, не можех да забравя, че той поиска за мен кардиналския сан... та този владетел беше твърде жалък пълководец и пагубен финансист. Загуби Кале, загуби Аквитания; остави провинцията Бретан разбунтувана и много крепости в кралството несигурни или опустошени. И на всичко отгоре загуби престижа си. А да! Все пак бе купил провинцията Дофине. Никой не е изцяло пагубен. Добре е да знаете, че аз уредих тази сделка две години преди битката при Креси. Престолонаследникът Хумберт така бе затънал, че вече не знаеше от кого да вземе заем и кому да се издължи... Ако тази история ви интересува, някой друг път ще ви я разкажа с подробности и ще научите как присъединих Виенското владение към нашето кралство, като издействах неговата корона за най-големия син на френския крал. Затова, без да се хваля, мога да кажа, че аз служих на Франция по-добре от крал Филип VI, тъй като той само я смали, а аз успях да я уголемя.

Вече шест години! Шест години откакто крал Филип умря и откакто херцог Жан стана крал Жан II! Изминаха толкова бързо – да речеш, че сме още в началото на царуването. Дали защото нашият лов крал

направи съвсем малко запомнящи се неща, или защото колкото стареем, времето за нас тече по-бързо? На двадесет години всеки месец, всяка седмица ти изглеждат много дълги, понеже са изпълнени с нови преживявания... Ще видите, Аркамбо, когато станете на моята възраст, ако стигнете до нея – пожелавам ви го от все сърце... Човек поглежда назад и си казва: „Как? Минала е цяла година? Колко бързо изтече!“ Навярно защото прекарваме много часове да си припомним, да изживяваме отново отминалото време...

Ето, слънцето залезе. Знаех си, че ще пристигнем в Нонтрон едва по мръкнало.

Боюне! Брюне!... Утре ще трябва да тръгнем преди зори, защото ни предстои дълъг преход. Нека ла впрегнат навреме конете и всеки да се запаси с храна тъй като няма да имаме възможност да опираме Кой замина за Лимож да извести пристигането ми? Арман дьо Гийерми; много добре... Всеки път изпращам по един от моите бъдещи рицари да следи за подготовката на посрещането и настаняването ми, един или два дни предварително, не повече. Точно колкото хората да побързат а тъжители от епархията да нямат време да дотичат да ми досаждат с молбите си... Кардиналът? О узнахме за идването му едва ден преди това; уви, вече си замина... Инак, племеннико, ще се превърна в истински пътуващ съд.

IV КАРДИНАЛЪТ И ЗВЕЗДИТЕ

Е, племеннико, виждам, че пътуването в носилката ви харесва, като и гозбиците, които ни поднасят. И моята компания, разбира се... Хайде, вземете си от вареното гъше месо, което ни подариха в Нонтрон. Това е специалитет на града. Не знам как моят готвач го е запазил топличко...

Брюне!... Брюне, предайте на готвача колко съм доволен, че се стареа да не изстиват ястията, които ми приготвя за из път; много е сърчен... А, в колата му имало мангал с жарава... Не, не се оплаквам, че ми сервираат два пъти поред едно и също, стига да ми е харесало. Снощи например гъшето ми беше много вкусно. Да благодарим на бога, че имаме достатъчно от него.

Е, виното е младичко и леко наистина. Не е като тези от Сент-Фоа или Бержборак, с които вие сте свикнали, Аркамбо, да не говорим за вината от Сент-Емилион или от Люсак, които са истинска наслада; но днес

всички тези вина пълнят корабите от Либурн за Англия... Небцето на французина вече няма право на тях.

Брюне, това вино не струва пред чашка бержъорак, нали? Рицарят Емар Брюне е от Бержъорак и за него няма по-добро от това, което ражда неговият край. Понякога лекичко го подигравам за това...

Тази сутрин ме придружаваше дон Франческо Калво, папският секретар. Исках да ми припомни нещата, с които трябва да се заема в Лимож. Ще останем там две пълни денонощия, а може би и три. Във всеки случай избягвам да пътувам в неделя, освен ако не съм принуден от някаква неотложна работа или спешно послание. Държа хората от свитата ми да присъствуват на службите и да си починат.

Ах, не мога да скрия вълнението, че отново ще видя Лимож! Моята първа епархия. Бях... бях... по-млад от вас, Аркамбо; двадесет и три годишен. А аз все още се държа с вас като с малко момче! Да се отнасяш с младите като с деца, забравяйки какъв си бил на техните години, това е недостатък, който идва с възрастта. Подсещайте ме, като видите, че прекалявам с това, Аркамбо. Епископ... Първата митра! Толкова се гордеех с нея, че имаше опасност да изпадна в греховно самолюбие. Вярно, говорех, че съм получил даром епископския трон, че както Климент V ми е отпуснал първите бенефиции заради силната му привързаност към моята майка, така и Йоан XXII ми е подарил епархията, защото сме дали най-малката ми сестра, вашата леля Арьомбюрж, за съпруга на един негов правнук, Жак дьо Ла Ви. Да си призная, това донякъде беше вярно. Щастие е да се родиш папски внук, но само то няма да ти донесе трайна полза, ако не се свържеш с високоблагороден род като нашия... А вашият чичо Ла Ви беше чудесен човек.

Що се отнася до мен, не мисля, че са ме запомнили с лошо като епископ, колкото и зелен да бях тогава. Като гледам колко много беловласи епископи, неспособни да ръководят паството и свещенослужителите си, идват да ни досаждат с всякакви оплаквания и дела, си давам сметка, че доста успешно съм се оправял, и то без особени усилия. Имах добри наместници... я ми налейте още вино; нали трябва да поразкараме гъшето... добри бяха наместниците ми, на тях оставях управлението и им позволявах да ме безпокоят само по важни въпроси, с което си спечелих авторитет и донякъде страхопочитание. Така имах възможност да продължа учението си. Вече бях доста вещ по църковно право; извиках при себе си добри зако-новеди, за да усъвършенствувам и гражданското. Те дойдоха от Тулузкия университет, където самият аз бях получил научните си степени и който не е по-лош от Парижкия, с не по-малко

учени хора... Решил съм за благодарност... тъкмо стана дума за това, нека ви предупредя, племеннико, че това решение е упоменато в завещанието ми, в случай че не успея да го изпълня приживе... решил съм да основа в Тулуз колеж за бедните ученици... ето, избършете си ръцете с тази кърпа, Аркамбо...

Именно в Лимож започнах също да се занимавам и с астрология. Двете най-необходими науки за всеки, който ще упражнява власт, са в действителност правото и учението за звездите, защото първата изучава законите на отношенията между хората и задълженията им един към друг, към кралството или църквата, а другата – законите, определящи отношението на човека с провидението. Правото и астрологията; земните и небесните закони убеден съм, че няма какво да търсиш извън тях.

Всеки от нас се ражда в определен от бога час и този час е отбелязан на небесния часовник, по който божията доброта ни е позволила да четем.

Знам, че има и такива жалки верующи, които се подиграват с астрологията заради това, че в нея изобилствува от шарлатани и лъжци. Но така е било винаги, нали още в най-старите книги четем, че римляните и други древни народи са изобличавали фалшификаторите на хороскопи и самозваните, търгуващи с предсказания звездобройци; но това не им е пречело да търсят истинските и почтени четци на небесната азбука, които са упражнявали своето изкуство в храмовете. Само защото има продажни или разпуснати свещенослужители не означава, че трябва да затворим всички църкви.

Доволен съм, че споделяте моите възгледи по този въпрос. Истинският християнин трябва да бъде смирен пред заповедите на бог, всеобщият творец, който е зад звездите.

Бихте желали... На драго сърце, племеннико, на драго сърце ще го сторя за вас. Знаете ли часа на раждането си?... О, необходимо е да го имам пратете някого да пита майка ви за часа на първия ви плач. Именно майките помнят тези неща...

Колкото до мен, винаги съм изпитвал само задоволство, че се занимавам с науката за звездите. Тя ми позволяваше да давам полезни съвети на кралете, които имаха желание да ги приемат, и освен това да опознавам природата на хората, е които се срещах, както и да се предпазвам от онези, чийто хороскоп се противопоставяше на моя.

Ето например Капочи – винаги съм знаел, че ще ми бъде враг във всичко, и никога не съм му вярвал... Благодарение на астрологията проведох успешно немалко преговори и постигнах много благоприятни

спогодби, както помогнах на сестра ми Дюрацо или за брака на Луи Сицилийски; а признателността на благодетелствуваните увеличи състоянието ми. Но тази наука ми помогна най-вече пред Йоан XXII... Вечна му памет; беше мой благодетел... Защото този папа беше голям алхимик и астролог самият той; като научи, че се занимавам със същото изкуство, и то с успех, той стана още по-благоразположен към мен и изпълни желанието на френския крал, като ме направи кардинал едва тридесетгодишен, нещо, което рядко се случва. Та, значи, отидох в Авиньон за ръкополагането. Знаете как става това. Или не?

Папата дава голямо пиршество, на което са поканени всички кардинали, за да приемат новопостъпващия в курията. След гощавката папата сяда на трона и ръкополага новия кардинал, който в това време стои на колене пред него, и първо му целува крака, после устата. Аз бях твърде млад, за да може Йоан XXII... тогава той беше на осемдесет и седем години... да ме нарече *venerabilis frater*⁵, и реши да се обърне към мен с *dilectus filius*⁶. Преди да ме покани да стана, той ми пошушна на ухото: „Знаеш ли колко ми струва твоята шапка? Шест ливри, седем су и десет дение.“ Точно в маниера на този папа беше да те отрезви, когато най-силно си се възгордял, като подиграе с някоя шега важния ти вид. В целия ми живот няма ден, който така ясно да съм запомнил. Светият отец, съсухрен, набръчкан, с бялата шапка, която пристяга лицето му... Беше четиринадесети юли 1331 година...

Брюне! Накарай да спрат носилката. Ще слеза да се поразтъпча с моя племенник, докато почистят трохите. Пътят е равен, а и слънцето ни праща малка топлинка. Щени вземете по-нататък. Нека само дванадесет души ме съпровождат; искам малко спокойствие... Здравейте метр Вижие... здравей, Волнерио... здравей, дю Буке... бог да бди над всички ви, чеда мои и верни служители.

V ПЪРВИТЕ СЪПКИ НА КРАЛЯ, НАРИЧАН ДОБРИЯ

Хороскопът на крал Жан? Разбира се, че го знам; толкова пъти съм го изучавал... Дали предвиждах всичко това? Естествено предвиждах

---

5. *Venerabilis frater* – почитаеми братко

6. *Dilectus filius* – любими синко

го; нали затова положих толкова усилия, за да предотвратя войната, знаейки, че тя ще бъде пагубна за него, следователно за Франция. Но опитайте се да вразумите човек, и то крал, когото звездите са лишили именно от разум и здравомислие!...

Крал Жан е роден под знака на Сатурн, намиращ се в кулминация в съзвездието Овен, в средата на небета, Злокобно разположение за един крал – това е знакът на детронирани владетели, на краткотрайните или прекъснати от трагични обрати царувания. Прибавете и луната, изгряваща в съзвездието на Рака, лунно съзвездие самият той, което е признак! за твърде женствена природа. И най-накрая, за да ви дам само най-красноречивите признаци, набиващи се в очите на всеки астролог – едно твърде неясно разположение, в което се разграничава Слънцето, Меркурий и Марс, тясно съчетани в съзвездието Телец. Твърде сложен хороскоп, говорещ за един неуравновесен човек, външно мъжествен и даже доста груб, но комуто сякаш е отнето всичко мъжествено, та даже и разумът; в същото време рязък, невъздържан, склоен към блънвания и тайни страхове, които го хвърлят във внезапен бяс и го тласкат към убийства неспособен да се вслушва в съвети или да се владее и който прикрива недостатъците си зад извънредно голяма показност; в същината си глупак, по дух пълна противоположност на истински владетел или победител.

Явно, че главното в живота на някои хора е поражението; те сякаш изпитват някаква тайнствена жажда към него и не могат да се успокоят, докато не я утолят. Да бъдат бити, отговаря на дълбоката им същност; горчилката от разгрома е техен любим еликсир, както за други наслаждателите от победата; стремят се към зависимост и нищо не им приляга така добре, както да се видят изпаднали в наложено подчинение. Голямо нещастие е един крал да се роди с подобни предразположения.

Докато беше монсеньор Нормандски и живееше под опеката на баща си, когото не обичаше, Жан II изглеждаше приемлив принц и несведущите помислиха, че ще бъде добър владетел. Впрочем народите, а даже и дворовете са винаги склонни към илюзии и очакват от всеки нов владетел да бъде по-добър от предишния, сякаш новото само по себе си притежава чудодейна сила. Съдбата и природата на Жан II не закъсняха да проявят пагубното си въздействие веднага щом взе скиптъра в ръце.

Едва десет дни откакто бе станал крал, и Шарл Испански претърпя загуба по море през август 1350 година край Уинчелси от Едуард III. Флотата, командувана от Шарл Испански, беше кастилска и нашият владетел Жан не носеше отговорност за похода. И все пак, понеже

победителят беше англичанин, а победеният – скъп приятел на френския крал, това бе твърде лошо начало за последния.

Коронясването стана в края на септември. Шарл Испански се беше върнал и в Реймс засвидетелствуваха голямо внимание на победения принц за утеха след загубата.

В средата на ноември конетабълът Раул дьо Бриен, граф д'Йо, се прибра във Франция. От четири години беше пленник на крал Едуард, но доста свободен пленник, защото при случай го изпращаха от едната държава в другата, тъй като беше замесен в преговорите за общ мир, мир, за който ние в Авиньон полагахме големи усилия. Самият аз поддържах връзка с конетабъла. Този път бе дошъл да събере сумата за собствения си откуп. Не е нужно да ви казвам, че Раул дьо Бриен беше високопоставен, притежаващ голяма власт и извънредно влиятелен човек, с една дума, вторият след краля. Беше поел службата на баща си, Раул V, убит на турнир. Притежаваше обширни владения в Нормандия, имаше такива и в Турен, като например Бургъой и Шинон, а също в Бургундия и в Артоа. Владееше земи, понастоящем конфискувани, в Англия и Ирландия, както и в областта Во. Беше братовчед по женска линия на граф Амедей Савойски. Изобщо личност, на която трябва да засвидетелствуваш известна почит, особено ако току-що си седнал на трона; не е ли така, Аркамбо? Да, обаче нашият Жан II още в деня на неговото пристигане му отправи яростни, но неясни упреци и веднага нареди да го затворят. А на по-следващата сутрин – да го обезглавят без съд... Не, не изтъкна никаква причина. В курията знаехме по въпроса толкова, колкото и вие в Перигьо. А се постаряхме да изясним нещата, повярвайте! За оправдание на прибързаната присъда крал Жан потвърди, че притежава писмени доказателства за вероломството на конетабъла; ала нито веднъж не ги показа. Мълчеше упорито дори и пред папата, който в името на собствения му интерес настояваше да представи прословутите доказателства.

Тогава във всички европейски дворове започнаха да шушукат, да предполагат какво ли не... Говореше се за любовна кореспонденция между конетабъла и Бон Люксембургска, която след нейната смърт била попаднала в ръцете на краля... А, и вие сте чули тази басня!... Странна връзка, няма що; във всеки случай не виждам как отношенията между една постоянно бременна жена и един мъж, който от четири години е в почти непрекъснато пленничество, могат да придобият престъпен характер! Възможно е в писмата на месир дьо Бриен да е имало думи, които кралят трудно е преглътнал; но дори и да е било така, те са се

отнасяли по-скоро до поведението му, отколкото до първата му съпруга... Не, нямаше нито един правдоподобен мотив за тази екзекуция освен злобната и жадна за убийства природа на новия крал, който доста приличаше по това на майка си, злата куца кралица. Истинската причина се разкри малко по-късно, когато на длъжността конетабъл бе назначен... добре знаете кой... е, да! Шарл Испански, който получи и част от имуществото на покойния, чиито земи и владения бяха изцяло поделени между приближените на краля. На граф Жан например му се падна значителен дял – графство д'Йо.

Подобна щедрост печели повече врагове отколкото задължени приятели. Месир дьо Бриен има-ше множество близки, познати, васали, служители, многобройна клиентела, която беше доста при вързана към него и която веднага се превърна в цяла мрежа от недоволни. Прибавете хората от кралското обкръжение, които не получиха нито троха от плячката и които се изпълниха със злоба и завист...

Ах, каква хубава гледка имаме отгук към Шалю и двата му замъка! Как добре си съответствува двете високи кули, разделени от малката речка! И цялата местност е толкова приятна за очите с тези забързани по небето облаци...

Ла Рю! Ла Рю, мисля, че не се лъжа; нали точно тук пред тази крепост вдясно, на хълма, месир Ричард Лъвското сърце беше неприятно изненадан от една стрела, която му отне живота? Не от вчера хората по тези земи са свикнали да бъдат нападени от англичаните и да се бранят от тях...

Не, Ла Рю, не съм уморен; спирам само за да погледам... Е да, вярно е, не си поплювам в ходенето. Ще повървя още малко, носилката ще ме вземе по-нататък. Нямаме бърза работа. Ако добре си спомням, от Шалю до Лимож няма и девет левги. За три часа и половина сме там, без много да бързаме... Е, добре, четири да са. Оставете ме да се порадвам на последните слънчеви дни, които бог ни праща. Ще имам време да стоя затворен зад завесите на носилката, когато дойдат дъждовете...

Та ви разказвах, Аркамбо, по какъв начин крал Жан си създаде първата група от врагове, и то в сърцето на своето кралство. Тогава реши да се заобиколи с приятели, с верни и изцяло предани нему хора, които да бъдат по нов начин свързани с него, та да го подкрепят в мир и във война, и да прославят царуването му. За целта още в началото на следващата година основа ордена на Звездата и му постави задача да издигне рицарството и рицарската чест. Това голямо нововъведение не беше кой знае каква новост, защото крал Едуард Английски вече бе създал

Жартиер ата. Ала крал Жан се отнасяше с насмешка към този орден, създаден под знака на един женски крак; Звездата щеше да бъде нещо съвсем различно. Забележете, че това е негова характерна черта. Способен е само да подражава, но винаги си дава вид на откривател.

Петстотин рицари – не по-малко – трябваше да се закълнат върху светото писание никога да не отстъпват нито крачка в боя и никога да не се предават. Необходимо бе такова благородство да се отличи с внушителни белези. Крал Жан не се поскъпи относно показността; съкровищницата, която и без това не беше особено пълна, започна да изтича като пробита бъчва. За седалище на ордена обзаведе Сент-Уанския замък, наричан оттогава Благородническият замък, който се изпълни с великолепни мебели, украсени с ажурени резби, инкрустирани със слонова кост и всякакви други скъпи материали. Не съм виждал Благородническият замък, но са ми го описвали. Стените са, по-скоро бяха тапицирани със златоткани и сребърни тъкани или с кадифе, осеяно със звезди и златни лилии. Кралят поръча за всеки рицар по една бяла копринена туника и по една наполовина червена, наполовина бяла надризнаца, както и червена шапка със златна закопчалка във формата на авезда. Всеки рицар получи и по едно бяло знаме със звезди по краищата, и също по една тежка халка от емал и злато, която трябваше да свидетелства че рицарят е един вид женен за краля... което предизвикваше усмивки. Петстотин закопчалки петстотин знамена, петстотин халки; пресметнете какво струва всичко това! Изглежда, кралят лично е рисувал и обсъждал всеки елемент на това героично снаряжение. Горещо вярваше в своя орден на Звездата! С такава злокобна звезда като неговата щеше да е разумно да си избере друга емблема.

Според правилника, който кралят състави, веднъж годишно рицарите трябваше да се събират на голям пир, на който всеки да разкаже за извършените през това време бойни подвизи и героичните си приключения; двама писари трябваше да отразяват това в регистрите и хрониките. Орденът на Кръглата маса щеше да възкръсне, а крал Жан щеше да надмине по слава крал Артур Британски! Градеше големи и мъгляви планове. Отново се заговори за кръстоносен поход...

Първата среща на ордена, състояла се на Богоявление през 1352 година, беше твърде обезсърчаваща. Предполагаемите храбреци не можеха да се похвалят с кой знае какви подвизи! Не им бе стигнало времето. Разсечените от каската до седлото еничари, освободените от варварските крепости девисици – всичко това беше отложено за друга година. На двамата писари, натоварени с летописа на ордена, не им се наложи да

харчат много мастило, освен ако пиянството не се брои за подвиг. Защото Благородническият замък стана свидетел на най-големия запой, който е ставал във Франция от времето на крал Дагобер.⁷

Рицарите в бяло и червено така се увлякоха, че още на предястията започнаха да викат, да пеят, да крещят, вече пияни до припадък; ставаха от масата само по нужда или да повръщат и се връщаха да кълват от ястията, като разпалено се предизвикваха един друг кой ще изпие повече чаши и единственото звание, което заслужаваха, беше рицарите на угощението. Красивите, изработени специално за тях златни прибори бяха изпочупени или сплескани; замерваха се с тях през масата като хлапета или ги смазваха с юруци. От красивите мебели с ажурни резби и инкрустации останаха само трески. Под влияние на виното някои, изглежда, си въобразиха, че вече са на война, и се заеха да плякосват. Така златотканите и сребърни драперии по стените бяха откраднати.

А точно в този ден англичаните завзеха Гинската цитадела благодарение на едно хубавичко предателство, докато командувачият укреплението капитан гуляеше в Сент-Уан.

Кралят изпита голямо разочарование от всичко това и започна да вярва, че по силата на някаква зла участ всички негови доблестни начинания са обречени на провал.

Не след дълго дойде първото сражение, в което рицарите на Звездата трябваше да участват; и не в приказния Изток, а край една гора в Долен Бретан. Петнадесет от тях, за да докажат, че са способни и на други подвизи освен на тези с чашата, спазиха клетвата да не отстъпват и да не се предават; и вместо да се оттеглят навреме, както би сторил всеки по-разумен човек, те се оставиха да бъдат обградени от неприятеля, чието числено превъзходство не оставяше и най-малкия наглед за спасение. Нито един от тях не се завърна, та да разкаже за тази храброст. Ала близките на загиналите рицари никак не се поколебаха да кажат, че новият крал е доста налудничав, щом е наложил на своите барони такава безразсъдна клетва и че ако всички трябва да я спазват, скоро ще си остане съвсем сам в ордена...

А, ето я носилката... Предпочитате да яздите?... Аз пък ще подремна, за да бъде свеж, като пристигнем... Сега разбирате, Аркамбо, защо орденът на Звездата не процъфтя и защо от година на година все по-малко се говори за него.

---

7. Френски крале, основали династия в началото на VII в. (Б. пр.)

VI ПЪРВИТЕ СЪПКИ НА КРАЛЯ, НАРИЧАН ЗЛИЯ

Направи ли ви впечатление, племеннико, че където и да спрем, в Лимож, в Нонтрон или другаде, всички ни питат за наварския крал, сякаш съдбата на кралството зависи от този владетел? Наистина намираме се в странно положение. Наварският крал е пленник на своя братовчед френския крал в един от замъците на Артоа. Кралят на Франция е пленник на своя братовчед английския престолонаследник в един замък в Бордо. В Париж френският престолонаследник е притиснат между размирните буржоа и недоволните генерални щати. А явно всички, са загрижени за наварския крал. Нали чухте и самия епископ: „Говореше се, че престолонаследникът е голям приятел на Шарл Наварски. Няма ли да го освободи?“ Свети боже! Надявам се, че няма. Този младеж прояви достатъчно благоразумие да не го стори досега. Тревожи ме и опитът за бягство, който рицари от наварския лагер били организирали, за да освободят своя водач. Слава богу, не са успели. Но по всичко личи, че ще опитат пак.

Да, да, научих немало неща по време на престоя в Лимож. И се каля още тази вечер, щом пристигнем в Ла Перюз, да ги съобщя на папата.

Ако крал Жан извърши голяма глупост, затва-ряйки Шарл Наварски, престолонаследникът ще направи същата грешка днес, ако го освободи. Не познавам по-голям интригант от този Шарл, когото наричат Злия; двамата с крал Жан все пак си подадоха ръка, въпреки враждата си, за да до-ведат Франция до сегашните ѝ беди. Знаете ли от къде идва прякорът му? Получи го още в първите месеци на своето царуване. Не му трябваше много време да си го спечели.

Както онзи ден ви казвах, майка му, дъщерята на Луи Вироглавия, умря през есента на 1349 година. През лятото на 1350 година той отиде да получи короната в своята столица Пампелуна, където не беше стъпвал от раждането си в Еврьо преди осемнадесет години. Понеже искаше да стане известен, той направи обиколка на владенията си, за което не се наложи да пътува дълго; после посети своите роднини и съседи, единия си зет граф на Фоа и Беарн, който държи да го нарича; Феб, и другия, арагонския крал, Пиер Превзетия както и кастилския крал.

Но веднъж, тъкмо се връщаше в Пампелуна и минаваше по един мост на кон, той срещна делегация от наварски благородници, които идваха при него да се оплачат, че е допуснал да накърнят правата и

привилегиите им. И понеже той отказа да ги изслуша, те се поразгорещиха; тогава той заповяда на войниците си да хванат тези, които викаха най-близо до него, и да ги обесят на съседните дървета, като каза, че който иска да има авторитет, трябва да наказва незабавно.

Забелязал съм, че владетелите, които прибързано издават смъртни присъди, го правят най-често от страх. И този Шарл не е изключение, за сто е смел само на думи. Именно след това жестоко обесване, потопило Навара в траур, неговите поданици започнаха да го наричат *el malo*, Злия. Впрочем той много скоро напусна кралството си и остави управлението на своя по-малък брат Луи тогава едва петнадесетгодишен, като самият той предпочиташе да буйствува в парижкия двор заедно с другия си брат Филип.

В такъв случай, ще кажете вие, как става така, че наварската партия е толкова силна и многочислена след като още в самото начало част от благородничеството е било враждебно настроено към своя владетел? Защото, племеннико, тази партия се състои най-вече от нормандски рицари от графство Еврьо. Така че Шарл Наварски бе голяма заплаха за френската корона не толкова заради обширните си владения в южната част на кралството, колкото заради тези, които притежава, по-скоро притежаваше, в близост до Париж, като Мант, Паси, Мьолан или Нонанкур, които владеят достъпа към столицата за цялата западна четвърт от страната.

Крал Жан добре разбра това или му бяха помогнали да го разбере; и както рядко се случваше, този път прояви благоразумие, стремежи се към съгласителство и спогодба със своя наварски братовчед. А как най-сигурно да го обвърже? С брак. А каква партия можеше да му предложи, и то такава, че да го сроди тъй тясно с короната, както бракът на сестра му Бланш, благодарение на който тя беше кралица в продължение на шест месеца? Естествено най-голямата дъщеря на самия крал, малката Жана дьо Валоа. Тя бе едва осемгодишна, но партията бе добра и заслужаваше да се изчака до консумирането на брака. Впрочем на Шарл Наварски не му липсваше леконравно обкръжение, което да поддържа търпеливостта му. Известна е между другите някоя си госпожица Грасийоз... да, това ѝ е името или поне самата тя се нарича така... Колкото до малката Жана дьо Валоа, тя вече беше вдовица, нали преди това я бяха омъжили на тригодишна възраст за един родственик на майка ѝ, когото бог не бе закъснял да прибере.

Ние в Авиньон погледнахме благосклонно на тази женитба, която обещаваше да осигури мир. И наистина с брачния договор се уреждаха

всички нерешени между двата клона на кралския род въпроси, като се започне с обещаното от толкова време на майката на Шарл графство Ангулем, заради което тя трябваше да се откаже от Бри и Шампан, но което бе заменено впоследствие с Понтоаз и Бомон, без да бъде изпълнено обещанието. Сега отново влизаше в сила първото споразумение; наварският крал получаваше Ангумоа заедно с множество включени към зестрата укрепления и владения. Крал Жан обсипваше с благодеяния бъдещия си зет, като си даваше важен и авторитетен вид: „Ще получите еди-какво си, такава е волята ми; давам ви еди-кое си, това е моята дума...“

Шарл Наварски се шегуваше пред приятелите си по повод своите нови родствени връзки с крал Жан: „Бяхме братовчеди по рождение; за малко да станем шуреи, но понеже неговият баща се ожени за сестра ми, аз му станах чичо, а ето че сега ще му бъде зет.“ Но докато се обсъждаше брачният договор, той доста умело увеличи своя дял. От него не се искаше нищо друго освен една сума от сто хиляди екю, дълг на крал Жан към парижките търговци, която Шарл трябваше да благоволи да изплати. Впрочем той също не разполагаше с парите в наличност; издействуваха ги от фландърските банкери, при които се съгласи да заложит част от скъпоценностите си. Това беше по-лесно за кралския зет, отколкото за самия крал...

Сега ми идва наум, че навярно точно по този повод Шарл Наварски се е свързал с превото⁸ Марсел... за когото също трябва да пиша на папата, защото понастоящем действията на този човек твърде ме безпокоят. Но това е друг въпрос...

Стоте хиляди екю бяха признати на Шарл Наварски в брачния договор; трябваше да му бъдат върнати на части в кратък срок. Освен това бе произведен в рицар на Звездата и дори му дадох надежда, че ще стане конетабъл, макар да нямаше навършени двадесет години. Сватбата бе бляскаво и шумно отпразнувана.

Но ето че голямото приятелство, което тъстът и зетят проявяваха един към друг, много скоро бе нарушено. И кой предизвика това? Другият Шарл, Испанският, хубавият Ла Серда, обхванат от ревност към почестите, с които ограждаха Шарл Наварски, и разбира се, разтревожен от това, че звездата на последния се издига твърде високо в небето на двора. Шарл Наварски действително притежава този присъщ на много младежи порок... от който ви съветвам да се пазите, Аркамбо...

---

8. Комендант.

развързва си езика, когато щастието му се усмихва, и си позволява зловни остроумия. Ла Серда не пропускаше да донася на крал Жан духовитостите на неговия зет, като ги украсяваше по своему „Той ви се подиграва, сир, и си мисли, че му е позволено да говори каквото му хрумне. Не трябва да търпите подобно оскърбление на вашия сан; ако вие му прощавате, то аз, в името на моите чувства към вас, не мога да понеса това.“ Така ден след ден налива отрова в съзнанието на краля. Наварецът казал това, наварецът направил онова; сближавал се прекалено много с престолонаследника; заговорничел с еди-кой си член на Големия съвет. Няма човек, който така бързо да си изгражда лошо мнение за някого, и така трудно да го променя, както крал Жан. Той е едновременно лековерен и упорит. Нищо по-лесно от това да му създадеш въображаеми врагове.

Не след дългона Шарл Наварски му отнеха главното наместничество на Лангдок, с което го бяха удостоили. И в чия полза? На Шарл Испански. А по-късно на поста конетабъл, останал свободен след обезглавяването на Раул дьо Бриен, бе назначен не Шарл Наварски, а Шарл Испански. Шарл Злия не видя нито едно от стоте хиляди еку, които му дължаха, докато върху приятеля на краля се сипеха подаръци и облаги. И най-накрая, противно на всички споразумения, Ангулемското графство бе дадено на монсеньор Испански, а наварецът отново бе принуден да се задоволи с мъгливи обещания за замяна.

Така отношенията между Шарл Злия и Шарл Испански отначало охладняха, после се превърнаха в омраза и накрая прераснаха в нескривано озлобление. Шарл Испански се намираще в благоприятно положение и говореше на краля: „Видяхте ли, че бях прав, сир? Бях предусетил лошите намерения на вашия зет, който се опълчваше срещу волята ви. Сега ми се сърди, защото съм ви прекалено предан.“

Друг път твърдеше, че уж щял да се оттегли от двора – той, който бе на, върха на почестите, – ако братята Наварски продължавали да злословят по негов адрес. Говореше като любовница: „Ще отида в някое усамотено кътче, далече от вашето кралство, за да живея там със спомена за любовта ви. Или по-скоро да умра, защото далече от вас душата ще напусне тялото ми.“ И сълзи даже проливаше, пустият му конетабъл!

А съзнанието на крал Жан до такава степен бе завладяно от испанеца, че виждаше всичко само през неговите очи, и с невероятно упорство си създаде непримирим враг в лицето на братовчед си, когото бе пожелал да си спечели за съюзник, избирайки го за зет.

Пак ви казвам, няма по-глупав крал от него, крал, който толкова

много да си вреди... което нямаше да е голяма беда, ако същевременно не вредеше на кралството.

В двора се говореше само за тяхната вражда. Твърде пренебрегвана от съпруга си, кралицата се уединяваше заедно с госпожа Испанска... да, конетабълът беше женен, колкото за пред хората, за една братовчедка на краля, госпожа дьо Блоа.

Всички кралски съветници привидно ласкаеха своя владетел, но всъщност бяха доста разединени според това, дали залагаха благополучието си на конетабъла или на кралския зет. И скритите борби помежду им се изостряха още повече, защото кралят, макар да желаше да изглежда, че той единствен се разпорежда за всичко, винаги оставяше най-важните държавни дела на хората от обкръжението си.

Разбирате ли, племеннико, интриги има при всеки крал. Но само срещу слабия или омаломощен от някакъв порок или болест владетел се вършат заговори и съзаклетия. Да се бяха опитали да заговорничат срещу Филип Хубави! На никого и през ум не му минаваше, а и никой не би посмял. Не казвам, че силните крале са застраховани срещу заговорите; но за това трябва да има истински предатели. Докато при негодните владетели е естествено дори почтените хора да съзаклятничат. Веднъж в един парижки дворец в навечерието на Коледа през 1354 година Шарл Испански и Филип Наварски си размениха такива грубости и оскърбления, че последният извади меч а си, и ако не му бяха попречили, за малко щеше да прониже конетабъла! Той пък с престорен смях извика на младия наварец, че е щял да бъде по-сдържан, ако не е имало толкова хора наоколо, които да го задържат. Филип не е духовит като брат си, но повече налита на бой. Едва го издърпаха от залата, а той се противеше и крещеше, че скоро ще отмъсти на кръвния си враг, който ще плати за оскърблението. Изпълни закана си две седмици по-късно, в нощта срещу Богоявление.

Шарл Испански отиваше на гости у своята братовчедка графиня д'Алансон. Спря да пренощува в Легл, в една странноприемница със запомнящо се име: „Свинята предачка“. Напълно сигурен, че неговият пост и кралското приятелство вдъхват достатъчно страхопочитание, той не намираше, че е опасно да се движи из кралството, и беше тръгнал само с една малобройна охрана. Ала селището Легл се намира в графство Еврьо, на няколко левги от града, в който братята Навара прекарваха известно време в своя голям замък. Предизвестени за идването на конетабъла, те му устройха сигурна засада.

Около полунощ двадесет нормандски рицари, всички до един

здравеняци, сир дьо Гравил, сир дьо Клер, сир дьо Менмар, сир дьо Морбек, рицарят д'Оне... е, да, потомък на един от любовниците от Нелската кула; нищо чудно, че го срещаме в наварската партия... накратко, една юначна група от двадесетина мъже, чиито имена станаха известни, защото впоследствие въпреки неохотата си кралят бе принуден да им издаде оневиняващи писма... нахлуха в селището начело с Филип Наварски, разбиха вратите на „Свинята предачка“ и нахълтаха в стаята на конетабъла.

Наварският крал не беше с тях. В случай че работата вземеше лош обрат, той бе предпочел да изчака извън града, край една плевня заедно с конярите. О, представям си Шарл Злия в този момент – дребничък, пъргав, усукан в плаща си като струя дим от ада, подскача по заледената земя като дявол, сякаш без да я докосва с нозе. Чака. Поглежда към зимното небе. Студът щипе пръстите му. Сърцето му се свива едновременно от злоба и страх. Ослушва се. Отново започва нервно да подскача. В този миг се появява Жан дьо Фрикан, наречен Фрике, управителят на Кан, негов съветник и най-изкусен майстор на заговори, който, останал без дъх, му казва: „Готово, монсеньор!“

След него пристигат Гравил, Менмар, Морбек, самият Филип Наварски и всички останали съзаклятници. А там, в странноприемницата, хубавият Шарл Испански, измъкнат изпод леглото, където се беше скрил, лежеше мъртъв веднъж завинаги. Доста добре го бяха наредили през нощницата. Преброиха осемдесет рани по тялото му, осемдесет промушвания с меч. Всеки бе поискал да го пронизе четири пъти... Та, сир племеннико, ето как крал Жан загуби приятеля си и как Шарл Наварски встана срещу него...

А сега ще ви помоля да отстъпите мястото си на дон Франческо Калво, папския секретар, с когото искам да поговоря, преди да сме пристигнали.

VII ВЕСТИТЕ ОТ ПАРИЖ

Щом пристигнем в Ла Перюз, дон Калво, ще бъда доста зает с проверките в абатството, за да видя дали действително англичаните са го опустошили до такава степен, че да трябва да освобождавам монасите от изплащането на игуменските ми бенефиции за цяла година, както самите те ме молят; затова искам отсега да ви кажа какво да включите в

писмото до светия отец. Ще ви бъда благодарен, ако го напишете веднага щом стигнем, като го украсите с всички хубави изрази, с които умеете да си служите.

Трябва да запознаем светия отец с известията, които получих в Лимож от Париж и които доста ме безпокоят.

На първо място деянията на старшината на парижките търговци Етиен Марсел. Научих, че от един месец този превоз строи укрепления и окопава града извън старите стени, сякаш се готви за обсада. А при сегашното състояние на мирните преговори няма признаци за заплаха срещу Париж от английска страна, така че това усърдно укрепяване буди недоумение. Но освен това превозът е организиран буржоата в градски отряди, въоръжава ги и ги обучава с десетници и петдесетници, по примера на фландрската милиция, която сама управлява градовете си; принудил е престолонаследника, наместник на краля, да одобри учредяването на тази милиция; и на всичко отгоре, докато кралските данъци и такси са предмет на всеобщо оплакване и неподчинение, той – едно превоз – е наложил данък върху напитките, за да може да въоръжи армията си, и го събира лично.

Този превоз Марсел, който навремето бе натрупал състояние покрай кралското снабдяване и който доста се озлоби, след като му отнеха тази служба преди четири години, сега след злополуката при Поатие като че ли иска да се намесва във всички дела на кралството. Трудно могат да се прозрат намеренията му, освен че се стреми да си даде важност; но неговите действия съвсем не са насочени към желаното от светия отец умиротворение. Затова мой благочестив дълг е да посъветвам папата да бъде много предпазлив, ако получи някакво искане от тази страна, и да не оказва на парижкия превоз и на неговите начинания ни най-малка подкрепа, дори и привидна.

Сигурно вече сте ме разбрали, дон Калво. Кардинал Капочи е в Париж. Каквото е безразсъден и както никога не пропуска да стреши, напълно е възможно да се присъедини към заговора на този превоз, мислейки, че това ще е много умно от негова страна... Не, нищо определено не ми е донесено; но нюхът ми подушва един от онези завързани ходове, в които моят колегат не пропуска да се забърка...

На второ място искам да помоля църковния глава да се осведоми с подробности за лангдойлските генерални щати, приключили този месец в Париж, и да насочи светейшето си внимание върху странните неща, които са станали там.

Крал Жан беше обещал да свика генералните щати през декември;

но поради големия смут, безредицата и падението, настъпили в кралството след поражението при Поатие, престолонаследникът Шарл намери за благоразумно да изтегли събранието още през октомври. Твърде млад, с разпаднала се от превратностите армия и с опразнена до дъно хазна, той впрочем нямаше и друг изход за възстановяване на изплъзващата му се при тези злочести обстоятелства власт.

Обаче осемстотинте депутати от Ланг д'ойл, четиристотин от които представители на буржоазията, изцяло пренебрегнаха въпросите, по които бяха поканени да разискват.

Църквата има дългогодишен опит от събори, които не зачитат волята на онези, които са ги свикали. Искам да кажа на папата, че тези щати ми напомнят именно един непокорен църковен събор, който си присвоява правото да решава всичко, и се пуска в безразборни преобразувания, възползвайки се от слабостта на върховната власт.

Вместо трескаво да се заемат с въпроса за освобождаването на френския крал, нашите хора в Париж още в началото се показаха загрижени за свободата на наварския, което красноречиво показва на чия страна са техните водачи.

Освен това осемстотинте назначиха осемдесетчленна комисия, която тайно се зае да изготвя дълъг списък от възражения, част от които основателни, но повечето опасни. На първо място искаха сваляне и повеждаме под съдебна отговорност на главните кралски съветници, като ги обвиняваха в прахосване на данъчните постъпления и ги считаха за виновници за поражението...

Във връзка с това трябва да ви кажа, дон Калво... не за писмото, просто ви разкривам мислите си... възраженията им не са съвсем безпочвени. Измежду хората, на които крал Жан е поверил управлението, познавам много негодяи, направо истински мошеници. Естествено е високопоставените хора да се възползват от своя пост, инак не биха приели трудностите и рисковете му. Но всеки трябва да внимава да не прекрива границите на почтеността и да не си плете кошницата за сметка на обществените интереси. И най-вече да бъде вещ в работата си. Но понеже самият крал Жан не е, той с охота си избира негодници като него.

Но отгук нататък депутатите прекалиха. Според исканията им кралят, или понастоящем неговият заместник престолонаследникът, трябва да управлява единствено чрез издигнати от трите съсловия съветници – четирима прелати, дванадесет рицари и дванадесет буржоа. Този съвет ще поеме всичко, което досега вършеше кралят, ще има право да се разпорежда навсякъде и за всичко, ще диктува всички назначения, ще

преобразува сметната камара и останалите кралски учреждения, ще решава откупуването на пленниците и ред други въпроси. Това чисто и просто означава да се отнемат на краля функциите на пълновластието.

По този начин управлението на кралството вече няма да бъде в ръцете на този, който е помазан и коронясан според светата ни вяра, а ще бъде поверено на така наречения съвет, чиито права ще се определят единствено от едно събрание от дърдорковци и чиято дейност ще се подчинява само на него. Каква слабост, какъв безпорядък! Тези мними реформи противоречат на здравия разум и миришат на ерес.

А е печално, че има и хора на църквата, склонни да се присъединят към тях, като лаонския епископ, който също е в немилост пред краля и затова много тясно се е свързал с превото. Той е един от най-ревностните.

Светият отец трябва добре да разбере, че зад тези размирици стои наварският крал, който, изглежда, ръководи нещата от затвора и ще бъде още по-опасен, ако е на свобода. Затова светият отец, който е толкова мъдър, ще прецени необходимостта да се въздържа от всякаква намеса относно освобождаването на Шарл Злия, искам да кажа на наварския крал, за което навярно го молят многобройни и идващи от всички страни гласове.

Колкото до мен, възползвайки се от правата на легат и нунций... слушате ли ме, Калво?... Наредих на лиможкия епископ да се присъедини към свитата ми, за да се представи в Мец. Той ще ме настигне в Бурж. Реших да сторя същото с всички останали епископи по пътя, чиито епархии са ограбени и опустошени от похода на уелския принц, та да свидетелствуват за това пред императора. Така ще мога по-убедително да докажа колко е пагубен съюзът между наварския и английския крал...

Но защо непрекъснато гледате навън, дон Калво?... О, повдига ви се от тръскането в носилката! Аз пък доста съм свикнал с това и даже мога да кажа, че стимулира мисленето ми; а виждам, че и моят племенник, сир дьо Перигор, който често ме придружава тук, откакто сме тръгнали, никак не е неразположен... Вярно, имате лош вид. Добре, ще слезете. Но когато вземете перото, внимавайте да не пропуснете нищо от това, което ви казах.

VIII МАНТСКИЯТ ДОГОВОР

Къде сме? Минахме ли Мортмар?... Още не? Е, аз май че съм подремнал... О, как се заоблачава небето и колко къс е вече денят! Сънувах, представете си, племеннико, сънувах една цъфнала слива с огромна бяла корона, пълна с птички, и сякаш всеки цвят пееше. Небето беше синьо като килима на богородицата. Това беше някакво ангелско видение, същински кът от рая. Колко странно нещо са сънищата! Забелязал ли сте, че в евангелията никъде не се говори за сънища освен за този на Йосиф в Матеевото? Това е единственият случай. В Стария завет патриарсите непрекъснато имат съновидения, докато в Новия никой не сънува. Често съм се питал защо, без да мога да си отговоря... Не ви е направило впечатление? Това е, защото рядко четете Светото писание, Аркамбо... Ето ти един хубав въпрос, по който могат да спорят нашите мъдри богослови от Париж или Оксфорд, и то на такъв завързан латински, че накрая никой нищо да не може да разбере...

Във всеки случай добре, че Светият дух ме осени да се отбия в Ла Перюз. Видяхте ли как славните братя бенедиктинци искаха да се възползват от английското нашествие, за да не плащат игуменските приходи? Ще ги накарам да възстановят емайлираното разпятие и трите позлатени потира, който побързаха да поднесат на англичаните, за да се спасят от грабежа и да изплатят дълговете си.

Надявах се тихомълком да се причислят към населението от друга бряг на река Виен, където войниците на уелския принц действително са опустошили, ограбили и опожарили всичко, както сами се убедихме тази сутрин в Ширак или в Сен-Морисде-Лион. И най-вече в абатството Летер, чиито редовни каноници са проявили истинска доблест. „Абатството ни е укрепено, ще го защитаваме.“ И тези каноници са се сражавали като добри и храбри воители, без някой да ги е принуждавал. Голяма част загинаха в боя; държаха се по-достойно от много мои познати рицари в Поатие.

Ако всички французи бяха толкова доблестни... И въпреки че манастирът им беше полуизгорял, тези почтени каноници намериха начин да ни поднесат такава обилна и добре приготвена вечеря, че чак ми се приспа. А забелязахте ли каква блажена ведрина лъхаше от лицата им? „Нашите братя бяха убити? Те почиват в мир; бог ги приюти в сърцето си... Нас ни остави на земята? То е, за да вършим благочестиви дела...

Манастирът ни е полуразрушен? Значи ще издигнем по-хубав...“

Запомнете, племеннико, че истинските свещеници са весели. Изпитвам недоверие към прекалено строгите постници със заострени лица, с горящи и приближени едно към друго очи, сякаш цял живот са надзъртали в ада. Тези, които бог е удостоил с най-високата чест, избирайки ги да му служат, изпитват някаква необходимост да показват радостта си от това; то е и пример, и любезност, която са длъжни да проявяват към останалите смъртни.

Същото се отнася и за кралете, защото бог ги е издигнал над всички хора и техен дълг е да умеят да се владеят. Месир Филип Хубави, който беше образец на величественост, съдеше без проява на гняв, носеше траур, без да показва сълзи.

А по повод убийството на Шарл Испански, за което ви разказвах вчера, крал Жан доказва по най-жалък начин, че не е способен да подтиска чувствата си. Един крал не трябва да буди съжаление; по-добре е хората да мислят, че е безразличен към скръбта. В продължение на четири дни нашият крал не беше в състояние да продума, дори не можеше да каже дали иска да яде или да пие. Сновеше из стаите със зачервени от плач очи, не разпознаваше никого и внезапно се спираше, избухвайки в ридания. Безсмислено бе да му се говори за каквото и да е било. Не бе показал и сянка на подобна скръб при смъртта на майката на своите деца, Бон Люксембургска, и престолонаследникът Шарл не пропусна да забележи това. Даже тогава за пръв път го видяха да проявява презрение към баща си, като му каза, че е неприлично да се самозабравя до такава степен. Но кралят беше глух за всичко.

А когато се съвзе, започна да крещи. Крещеше незабавно да оседлаят бойния му кон, да съберат войската; крещеше, че ще отиде в Еврьо да раздава правосъдие и ще накара всички да треперят... Близките му с мъка успяха да го успокоят и да го убедят, че за да се свика войската макар и в непълнен състав ще е нужно не по-малко от месец; че ако нападне Еврьо, ще разбунтува цяла Нормандия; че от друга страна, понеже примирието с англичанина вече изтичаше, над кралството може да надвисне опасност, ако на последния му хрумне да се възползува от безпорядъка.

Освен това изтъкнаха, че ако беше спазил условията от брачния договор на дъщеря си и бе изпълнил обещанието да даде Ангулем на Шарл Наварски, вместо да го подарява на своя скъп ко-нетабъл, тогава може би...

При това Жан II разперваше ръце и крещеше: „Какво съм аз, щом нищо не мога да направя? Виждам, че никой не ме обича и че съм

загубил подкрепата ви.“ Но все пак остана в двореца, като се кълнеше, че няма да сети радост, докато не отмъсти.

През това време Шарл Злия не бездействуваше. Писа на папата, писа на императора, писа на всички християнски крале, като им обясняваше, че той не е желал смъртта на Шарл Испански, а е искал само да го залови заради оскърбленията и неприятностите, които последният му е причинил; че са превишили заповедите му, но че поема отговорността за случая в Легл заради своите близки, приятели и подчинени, които били водени единствено от прекалено усърдие в името на неговото добро.

Така той приписваше рицарска доблест на раз – бойническата клопка, която бе устроил.

А най-важното бе, че писа на намиращия се в Малин ланкастърски херцог и лично на английския крал. Научихме съдържанието на писмата, когато положението се усложни. В тях Злия не го усукваше: „Ако наредите на своите капитани в Бретан да бъдат готови веднага, щом им съобща, да се прехвърлят в Нормандия, ще им осигуря успешно безопасно влизане. Бъдете уверен, скъпи бра-товчеде, че всички нормандски благородници са с мен на живот и смърт.“ С убийството на Шарл Испански нашият човек въстана; сега правеше крачка към предателство. И в същото време настройваше срещу краля дамите от Мьолен.

Не знаете кого наричат така?... А, ето че заваля. Трябваше да се очаква; този дъжд ни заплашва откакто сме тръгнали. Сега вече ще благославяте носилката, Аркамбо, защото навън водата ще се стича в яката и под ризницата ви и щяхте да се изкаляте до кръста...

Дамите от Мьолен? Това са двете вдовствуващи кралици и малката Жана дьо Валоа, съпругата на Шарл, която чака да достигне възрастта за брак. Трите живеят в Мьоленския замък, затова го наричат замъка на трите кралици или двора на вдовиците.

Първата е Жана д'Еврьо, вдовица на Шарл IV и леля на Злия. Да, да, още е жива, и даже не е толкова възрастна, колкото я мислят. Едва ли е минала петдесетте; по-млада е от мен с четири или пет години. От двадесет и осем години е вдовица и от двадесет и осем години се облича в бяло. Седя на трона само три години. Но и в последствие запази влияние в кралството. Защото тя е най-старата кралица, последната от династията на Капетите. Ако от трите й деца – все момичета, от които е живо само роденото след смъртта на краля – поне едно беше момче, тя щеше да бъде кралица-майка или регентка. В нейно лице династията се прекъсна. Когато казва: „Моят баща монсенъор д'Еврьо... чичо ми Филип Хубави... моят зет Филип Дългия...“ всички мълчат. Тя е единствената

жива представителка на безспорно велика династия и на епоха, в която Франция беше прославена и силна за разлика от днес. За новото поколение тя е нещо като залог. Затова сега има неща, които не се вършат, защото Жана д'Еврьо не би ги одобрила.

Освен това в обкръжението казват за нея: „Тя е светица.“ Нека признаем, че за една кралица не е нужно кой знае колко, за да я считат за светица, и то в един малък скупаещ двор, където ласкателството е основно занимание. Жана д'Еврьо става преди изгрев и сама пали свещника си, за да не безпокои жените от прислугата. После започва да чете своя часослов, за който се твърди, че е най-малкият екземпляр в света, подарък от съпруга ѝ, поръчал го навремето при един майстор-иллюстратор, Жан Пюсел. Тя много се моли и често дава милостиня. През тези двадесет и осем години непрекъснато повтаря, че бъдещето ѝ е погребано, защото не е могла да роди син. Всички вдовици живеят с натрапчиви мисли. Можеше да има по-голяма тежест в кралството, ако беше колкото добродетелна, толкова и умна.

Следващата е Бланш, сестрата на Шарл Наварски, втората съпруга на Филип VI, която беше кралица само шест месеца, колкото да свикне да носи корона. Минава за най-красивата жена в кралството. Виждал съм я преди време и с охота потвърждавам това мнение. Сега е двадесет и четири годишна и вече шест години се пита за какво ѝ са бялата кожа, бляскавите очи и безукорната снага. Ако природата не я бе дарила с такава блестяща външност, сега щеше да е кралица, тъй като бе определена за крал Жан! Нали бащата я взе за себе си само защото бе поразен от нейната красота. След като за половин година тя изпрати съпруга си от леглото в гроба, тя бе поискана за жена от кастилския крал дон Педро, наричан от поданиците си Жестокия. Тя накара да му отговорят като че ли малко прибързано: „Една френска кралица не се омъжва повторно.“ Тази възвишена постъпка предизвика голямо възхищение. Но сега тя се пита дали не е направила прекалено тежка жертва заради миналото величие. Мьолен е нейното наследствено имение. Непрекъснато прави тук големи преобразувания и макар всяка година по Великден и Коледа да сменя килимите и драпериите в стаята си, все сама спи в нея.

Третата е другата Жана, дъщерята на крал Жан, единствената последница от чиято женитба бе само да ускори бурните събития. Шарл Наварски я повери на леля си и на сестра си, докато стане на възраст за консумиране на брака. Тя е цяла напад, както може да се очаква от една дванадесетгодишна хлапачка, която на шест години е била вдовица и която, преди да е седнала на трона, знае, че е кралица. От нея не се иска

друго освен да мирува и расте, но тя съвсем не мирува, сърди се, когато ѝ заповядват, и винаги иска точно онова, което ѝ отказват; така довежда до лудост придворните си дами и им обещава хиляди мъчения, щом стане пълнолетна. Жана д'Еврьо, непреклонна относно доброто поведение, често се принуждава да ѝ зашлеви по някоя плесница.

Трите дами поддържат именията в Мьолен и Мо... Мо е наследственото имение на Жана д'Еврьо... подобие на двор. Имат си канцлер, ковчезник и домоуправител. Твърде високи длъжности със съвсем ограничени функции. Тук човек с учудване може да открие куп хора, които е мислел за умерели, до такава степен са забравени от всички освен от самите тях. Останали от предишни царувания стари служители, възрастни изповедници на мъртви крале, пазители на вече известни тайни хора, които за кратко време са изглеждали силни защото са били в най-близкото обкръжение до трона, и които предъвкват спомените си, придавайки си важност, че са участвували в събития, вече загубили значението си. Когато някой от тях каже: „Денят, в който кралят ми каза...“, трябва да гадаеш за кой от шестимата царували от началото на века крале става дума. А това, което кралят е казал, обикновено е някакво значимо и паметно признание от рода на: „Днес времето е хубаво, Гро-Пиер...“

Така че появата на случай като този с наварския крал е истинска благодат за двора на вдовиците, внезапно изтръгнат от сънищата си. Всички са възбудени, шушукат, вълнуват се... Нека прибавим, че измежду живите монсеньор Наварски заема първо място в мислите на трите кралици. Той е обичаният племенник, скъпият брат, боготвореният съпруг. Би било безсмислено да им се казва, че в Навара го наричат Злия! Впрочем той всячески се стремеше да ги ласкае, обсипваше ги с подаръци, често ги посещаваше... поне докато не беше в плен... развеселяваше ги с разказите си, говореше им за враждите си, интригуваше ги със своите планове и ги очароваше, както той умее, преструвайки се на почтителен с леля си, на нежен със сестра си и на влюбен в малката си съпруга всичко това с тънка пресметливост, за да ги използва като пионки в своята игра. Когато след убийството на конетабъла крал Жан им се стори успокоен, трите веднага отидоха в Париж по молба на монсеньор Наварски. Малката Жана дьо Валоа се хвърли в нозете на краля и благовидно издекламира урока, на който я бяха научили: „Сир, татко мой, не е възможно моят съпруг да е извършил и най-малкото предателство към вас. Ако е постъпил зле, виновни са изменниците, които са злоупотребили с думите му. В името на вашата любов към мен ви

заклевам да му простите.“

Жана д'Еврьо, изпълнена със скръб и с достойнство, което нейната възраст ѝ придава, каза: „Сир, братовчедо, като най-стара от всички, които са носили короната на нашето кралство, се осмелявам да ви посветвам и помоля да се сдобрите с моя племенник. Ако е сгрешил пред вас, то е защото някои ваши служители са му напакостили и той навярно е помислил, че го изоставяте на неговите врагове. Но аз ви уверявам, че самият той храни само добри и искрени чувства към вас. Ако неразбирателството между вас продължава, ще навреди и на двамата ви.“

Бланш не каза нищо. Само погледна крал Жан. Знаеше, че той не е забравил коя трябваше да му стане жена. И ето че пред нея този едър, висок и обикновено толкова рязък мъж изведнъж става колеблив. Погледът му я избягва, затруднява се да говори. И в нейно присъствие решава точно обратното на това, което си въобразява, че желае. Веднага след тази среща той нареди на булонския кардинал, на лаонския епископ Робер льо Кок и на Робер дьо Лори, неговия шамбелан да започнат преговори със зет му за възстановяване на добрите отношения. Поръча им да действуват бързо. Така и стана – седмица преди края на февруари двете страни подписаха споразумение в Мант. Не помня да е имало някога толкова лесно постигнат и така набързо сключен договор.

В случая крал Жан убедително доказа чудатостите на своя нрав и непоследователността си в делата. Предния месец мислеше единствено как да залови и убие монсеньор Наварски; сега даваше съгласие за всичко, което последният пожелаеше. Кажеха ли му, че неговият зет иска Кло дьо Котантен заедно с Валон, Кутанс и Карантан, той отговаряше: „Добре, дайте му ги!“ Или вицеграфствата Одьомер и Орбек: „Дайте му ги, щом искат да се сдобрявам с него.“ Така Шарл Злия получи също и графство Бомон с укрепленията Брьотъой и Конш – всички земи, съставляващи навремето перството на граф Робер д'Артоа. Хубаво възмездие *post mortem*⁹ за Маргьорит Бургундска; нейният внук получаваше имотите на човека, който я бе погубил.

Граф дьо Бомон! Младият Шарл – Наварски ликуваше. Според договора самият той не отстъпваше почти нищо; трябваше да върне Понтоаз и тържествено да потвърди, че се отказва от Шампан – нещо, което бе решено преди повече от двадесет и пет години.

Приключено бе с въпроса за убийството на Шарл Испански. Не бе поискано никакво наказание, дори и за съучастниците, нито

9. Посмъртно (лат.) – (Б. пр.)

обезщетение.

Всички съзаклятници от „Свинята предачка“ получиха оневинителни писма и вече не се страхуваха да назовават имената си. О'Мантският договор никак не издигна престижа на крал Жан. „Убиват му конетабъла – дава половината Нормандия. Ако убият брат му и сина му, сигурно ще даде цяла Франция.“ Ето какво говореха хората.

Колкото до дребничкия наварски крал, той бе проявил доста голяма ловкост. Притежавайки Бомон заедно с Мант и Еврьо, можеше да изолира Париж от Бретан; а с Котантен държеше преките пътища към Англия.

И така, когато дойде в Париж да получи опрощение, той имаше вид, че го дава.

Да; какво казваш, Брюне?... Ама че дъжд! Пердето съвсем се е намокрило... Пристигаме в Белак? Чудесно. Тук поне е сигурно, че ще ни настанят удобно и ще бъде непростимо, ако не ни направят голям прием. Английският отряд пощади Белак по заповед на уелския принц, защото това е наследственото имение на графиня дьо Пемброк, която е от рода Шатийон-Люзинян. Понякога воините проявяват такова мило внимание...

Да завърша, племеннико, разказа за Мантския договор. Появи се, значи, наварският крал в Париж, сякаш е спечелил битка, крал Жан свиква парламента да го посрещне, а вдовстващите кралици стоят от двете му страни. Един кралски правнук коленичи пред трона... о, всичко това беше много внушително... и казва: „Многоуважаван господарю, кралиците Жана и Бланш научиха, че наварският крал е в немилост, и ви молят да му простите...“

При тава новият конетабъл, Готие дьо Бриен атински херцог... да, братовчед на Раул от другия клон на рода Бриен; този път не бяха избрали някой младок... пристъпи към Шарл Наварски го улови за ръката... „Кралят ви прощава искрено и драговошно от приятелство към кралиците.“

А булонският кардинал бе натоварен да прибави към това на висок глас: „Нека занаяпред никой от кралския род да не се осмелява на подобна по-стъпка, защото ще бъде съден, дори и да е кралският син.“

Хубаво правосъдие, няма що, на което всеки се смееше под мустак. Тъстът и зетят се прегърнаха пред целия двор. Ще ви разкажа продължението утре.

IX ЗЛИЯ В АВИНЬОН

Право да ви кажа, племеннико, предпочитам някогашните църкви, като тази в Дора, откъдето току-що минахме, пред онези, които се строят от сто и петдесет или двеста години насам и които са истински подвизи от камък, но затова пък мракът в тях е толкова гъст, украсата така изобилна и често тъй страшна, че сърцето ти тревожно се свива, сякаш си се загубил нощем сред гората. Знам, че не се гледа добре на хора с моя вкус; но си е мой и се придържам към него. Може би е такъв, защото съм израснал в нашия стар, издигнат върху стара римска основа Перигорски замък в близост до църквите Сен-Фрон и Сент-Етиен; и ми е приятно да се любувам на форми, които напомнят техните – хубави, гладки и правилни колони, високи заоблени сводове, през които светлината свободно прониква.

Едно време монасите са умеели да строят храмове, в които каменните стени изглеждат леко позлатени от щедро проникващите слънчеви лъчи и в които песнопенията под високите сводове, напомнящи покров, ехтят и тържествено отлитат като ангелски гласове в рая.

Провидението се е смилило, та англичаните, ограбвайки Дора, не са разрушили този шедьовър на шедьоврите така, че да трябва наново да се строи. Иначе се обзалагам, че зодчиите от северната част на кралството щяха да издигнат една от онези техни тромави постройки, застанали като фантастични чудовища върху каменните си основи в които, щом влезеш, за малко да си кажеш, че божият дом е преддверие на ада. А над камбанарията вместо позлатеното медно ангелче, дало името на енорията... ами да, *lou dorat*... щяха да сложат някой рогат кривящ се дявол...

Адът... Моят благодетел Йоан XXII, първият ми папа, не вярваше в него, по-скоро проповядваше, че е празен. Това беше малко пресилено. Ако хората не се боят от ада, как ще събираме милостиня и такси за опрощение на греховете им? Без ада църквата спокойно може да затвори врати. Това беше старческа приумица. Наложих се да го накараме да се отрече от нея на смъртното си легло. Присъствувах и аз...

Е, времето застудява не на шега. Чувствува се, че след два дни влизаме в декември. Влажен студ, най-противният.

Брюне! Емар Брюне, я виж, приятелю, дали в колата с провизиите няма някой мангал с жаравя, та да го донесат в носилката. Кожите не топят достатъчно и ако продължава така, в Сен-Бьоноа-дю-Салю ще

пристигне един зъзнец кардинал. Казаха ми, че англичанинът и там се е отдал на опустошения... Ако при готвача няма достатъчно жарава, а на мен ми е нужно повече, отколкото за притопляне на печеното, нека отидат да потърсят в първото селце, през което ще минем... Не, не ми е необходимо метр Вижие. Нека си върви спокойно. Щом повикат моя лекар в носилката, цялата свита си въобразява, че агонизирам. А аз А аз се чувствавам отлично. Просто искам жарава...

Та искате да узнаете, Аркамбо, какво се случи след Мантския договор, за който ви разказвах вчера... Добър слушател сте, племеннико, и човек с удоволствие ви учи на това което знае. Дори ви подозирам, че си водите бележки, щом пристигнем някъде; така ли е?... Да, отгатнал съм. Присъщо е за знатните от северната част на кралството да си придават важност, че са по-невежи и от магарета, сякаш четмото и писмото са занимания само за простите писари или за бедняците. Без служител не могат да прочетат най-обикновено послание. Докато ние на юг винаги сме били близо до романския дух и не пренебрегваме образоваността. Което в много случаи ли осигурява превъзходство.

Значи си водите бележки. Добре правите. Защото самият аз не ще мога да оставя свидетелство за това, което съм видял и извършил. Всичките ми писма и писания ще бъдат прибрани, както си му е редът, в папските регистри и никога няма да излязат оттам. Но вие ще бъдете тук, Аркамбо, и поне когато се отнася до интересите на Франция, ще можете да кажете каквото знаете и да защитите паметта ми, ако някои, както ме се съмнявам, че би направил Капочи... дано само бог ме запази на земята един ден повече от него... решат да я очернят.

И тъй, много скоро след Мантския договор, в който бе проявил такова необяснимо великодушие към зет си, крал Жан обвини своите посредници Робер льо Кок, Робер дьо Лори и даже чичото на жена си, булонския кардинал, че са били подкупени от Шарл Наварски.

Между нас казано, мисля, че имаше известно основание. Робер льо Кок е млад и извънредно честолюбив епископ, който отлично умее да заплита интриги и го прави с голямо наслаждение; той много бързо си даде сметка колко изгодно е за него да се сближи с навареца, към чиято партия след скарването му с краля той впрочем открито се присъедини. Шамбеланът Робер дьо Лори безспорно е предан на своя господар; но той произлиза от банкерски род, в който никога не устояват на изкушението да пипнат мимоходом по някоя шепа злато. Познавам го отпреди десетина години, когато дойде в Авиньон да преговаря за дълга от триста хиляди флорина, който крал Филип V имаше към тогавашния папа.

Аз от своя страна съвсем почтено се задоволих с хиляда флорина, задето го свързах с банкерите на Климент VI, Раймондите от Авиньон и Матейте от Флоренция; но той бе далеч по-щедър към себе си. Колкото до булонския кардинал, макар да е роднина на краля...

Убеден съм, че ние, кардиналите, винаги трябва да бъдем справедливо възнаграждавани за намесата ни в полза на владетелите. Иначе няма да смогваме в задълженията си. Никога не съм крил и даже е било чест за мен, че получих двадесет и две хиляди флорина от сестра ми, херцогиня дьо Дюрацо, за помощта, която ѝ оказах преди двадесет години... вече двадесет години оттогава!... във връзка с твърде несигурните ѝ тогава херцогски дела. А миналата година получих пет хиляди флорина за позволение за брак между Луи Сицилийски и Канстанс д'Авиньон. Но винаги съм приемал подобна благодарност само от хора, повели своите дела на уменията и влиятелността.

А подлостта започва, когато ти заплащат вра. Струва ми се, че булонският кардинал не е устоял на това изкушение. Оттогава приятелството между него и Жан II доста охладня.

След известен период на немилост Лори отново спечели кралското благоразположение, както винаги е било с рода Лори. На последния Разпети петък той се хвърли в нозете на краля, закле му се в свършена почтеност и стовари цялото двуличие и угодничество на гърба на Льо Кок, с когото враждата продължи и който бе изгонен от двора.

Изгодно е да обвиниш посредниците в измяна.

Така имаш основание да не изпълниш договора. И кралят не се колеба да го стори. Когато му казваха, че е трябвало по-добре да следи своите пратеници и да прави по-малки отстъпки, той отговаряше с раздрънение: „Преговори, спорове, доказателства, това не е работа на един рицар.“ Винаги е показвал явно презрение към преговорите и дипломатията, което му позволява да се отрича от задълженията си.

В действителност той беше дал такива големи обещания само защото знаеше, че няма да ги изпълни.

Но в същото време обсипваше зет си с хиляди престорени любезности и непрекъснато искаше да го вижда до себе си в двора, него и по-малкия му брат Филип, та даже и породения Луи, за когото особено настояваше да се върне от Навара. Наричаше се покровител на тримата братя и държеше престолонаследникът да се отнася приятелски с тях.

Злия приемаше това пресилено внимание и тази невероятна загриженост не без известна безочливост и стигаше дотам, че казваше на краля пред цялата маса: „Признайте, че ви направих голяма услуга, като ви

отървах от Шарл Испански, който искаше да се разпорежда за всичко в кралството. Не го казвате, но това бе облекчение за вас.“ Можете да си представите как крал Жан преглъщаше подобни любезности.

И ето че в един летен ден, когато Шарл Наварски, придружен от двамата си братя, се бе запътил на някакво празненство в двореца, насреща му бързешком се зададе булонският кардинал и му каза: „Връщайте се и се прибирайте в къщи, ако ви е мил животът. Кралят е решил да накара да ви убият и тримата на празненството след малко.“

Това съвсем не беше измислица, нито недоразбрана мътва. Крал Жан бе взел решението същата сутрин, на събрание на Тесния съвет, на което булонският кардинал бе присъствувал... „Изчаках да се съберат и тримата братя, защото искам да ги убия всички заедно, та да не остане нито един мъжки наследник от това мръсно племе.“

Лично аз не упреквам булонския кардинал, че предупреди братята Навара, макар това да доказва, че им се е продал. Защото един служител на светата църква... който освен това е член на папската курия, брат на папата пред бога... не може да слуша хладнокръвно как се подготвя тройно убийство, без да се опита да го осуети. Това би означавало един вид съучастничество чрез мълчание. Защо му трябваше на крал Жан да говори пред булонския кардинал? Можеше просто да даде нареждания на сержантите си. Но не, той се мисли за много ловък. Ама че е смешен този крал когато реши да се прави на хитрец! Никога не е виждал по-далеч от носа си. Сигурно си е въобразявал, че когато папата го упрекне, задето е потопил двореца е кръв, той ще се оправдае, като каже: „Но вашият кардинал беше тук и не ми се противопостави.“ Ала кардинал дьо Булон е от стара коза яре и не се оставя така глупаво да го водят за рогата.

И тъй, след предупреждението Шарл Наварски се отправи към дома си и подготви своя ескорт. А крал Жан, като не видя да се появяват тримата братя на празненство, изпрати да го повикат доста заповеднически. Но пратеникът му видя само копитата на конете, защото точно в този момент братята Навар пришпорваха към Нормандия.

Тогава крал Жан изпадна в силно разярение и за да скрие яда си, се престори на оскърбен. „Я го вижте неблагоприятния син, вижте го този подлец, който се отказва от приятелството на краля и своеволно решава да избяга от двора! Явно таи доста зли намерения.“

И това му послужи за повод да обяви, че прекратява изпълнението на Мантския договор, което изобщо не бе и започвало.

Щом научи това, Шарл върна брат си Луи в Навара, изпрати брат

си Филип в Котантен да събере войска, като самият той също не остана в Еврьо.

Защото до същото време нашият свят отец папа Инокентий бе решил да свика на съвещание в Авиньон... това бе трето, четвърто, или по-скоро вечно започвашо отначало съвещание... пратениците на френския и на английския крал, този път за да преговарят не за удължаване на примирието а за истински и окончателен мир. Инокентий казваше, че сега иска да доведе докрай делото на своя предшественик, и дори се ласкаеше от мисълта да направи и онова, в което Климент VI не бе успял. Самомнителността, Аркамбо, поклъва даже и в сърцата на папите...

Предните преговори бяха ръководени от кардинал дьо Булон; Инокентий и сега му възложи тази задача. Булонският кардинал (както и аз самият) винаги е будел подозрение у крал Едуард Английски, който намираше, че същият прекалено много защитава интересите на Франция. А след Мантския договор и бягството на Шарл Злия той си беше спечелил недоверието и на крал Жан. Може би тъкмо затова булонският кардинал проведе срещата по-добре, отколкото се очакваше; нямаше с кого да се съобразява. Много добре се разбра с епископите на Лондон и Норуич и главно с ланкастърския херцог, опитен воин и истински благородник. И най-накрая аз също допринесох за това дело. Малкият наварец вероятно бе дочул нещо...

А, носят грейката! Брюне, пъхни съда под полите на дрехата ми. Затворена е, нали, няма опасност да се опаря! Да, така е добре...

И тъй, Шарл Наварски явно бе дочул, че сме направили крачка към мира, което безспорно би било твърде неизгодно за него, защото в един хубав ноемврийски ден... точно преди две години той се появи в Авиньон, където никой не го очакваше.

По този повод го видях за пръв път. Беше двадесет и четири годишен, но не изглеждаше на повече от осемнадесет, дребен на ръст, нисък, наистина много нисък, най-нисичкият крал в Европа, но така добре сложен, толкова строен, пъргав, енергичен, че този недостатък почти не се забелязва. Освен това – миловидно лице, което големичкият нос никак не загрозява, хубави, лисичи очи, със звездообразни, издаващи хитростта му бръчици в ъглите. Външността му е толкова приятна, обноските така любезни и същевременно непринудени, речта му е тъй свободна и гладка, тъй своеобразна, толкова е ловък в ласкателствата, така умело сменя строгия тон с шеговития и забавните приказки със сериозни, най-после изглежда така приятелски разположен към околните, че разбираш

защо жените трудно му устояват, а мъжете така лесно се оставят да бъдат спечелени. Не, наистина не съм срещал по-славен сладкодумец от него! Като го слуша човек, забравя колко лошотия се крие зад миловидността му и колко е изпечен в интригите, лъжите и престъпленията. Неговата непринуденост те кара да му прощаваш скритата пошлост.

Когато се появи в Авиньон, положението му не бе от най-добрите. Беше въстанал срещу френския крал, който изнемваше замъците му, а от друга страна, бе оскърбил английския, подписвайки Мантския договор, без дори да го предупреди. „Вика ме за помощ и ми предлага лесно влизане в Нормандия. Заради него извеждам войските си от Бретан и подготвям прехвърлянето на други, но той, след като благодарение на моята подкрепа е станал достатъчно силен, та да изплаши противника си, започва да преговаря с него, без да ме осведоми... Сега да се обръща към когото си ще; да върви при папата...“

Впрочем Шарл Наварски бе дошъл да се обърне именно към папата. А седмица след това бе спечелил всички на своя страна.

Пред светия отец и пред множество кардинали сред които и аз, той се кълне, че нищо не желае така силно, както да се сдобри с френския крал, и говори така искрено, че всички му вярват. Пред пратениците на Жан II, канцлера Пиер дьо Ла Форе и херцог дьо Бурбон, той отива подалеч, намеквайки, че в името на доброто приятелство, което иска да възстанови, е готов да събере войски от Навара и да нападне англичаниите в Бретан или им собствените им брегове.

Ала в следващите дни, след като се престорил, че напуска града с охраната си, той на няколко пъти скрито се връща през нощта и преговаря с ланкастърския херцог и английските посланици. Провеждаше тези тайни срещи ту у Пиер Бертран, араския кардинал, ту у самия Ги дьо Булон. Впрочем по-късно аз укорих булонския кардинал, защото се грееше на два огъня. „Исках да узная какво крият, ми отговори той. Предоставяйки им дома си, слугите ми можеха да ги подслушват.“ Шпионите му трябва да са били доста глухи, защото той нищо не бе научил или се преструваше, че нищо ле е научил. Ако не е бил в заговора, значи кралят на Навара го е пратил за зелен хайвер.

А аз научих. Искате ли да разберете, племеннико, по какъв начин Шарл Наварски спечели Ланкастър? Много просто – предложи най-невъзмутимо да признае Едуард Английски за крал на Франция. Толкова. И дори стигнаха дотам, че решиха да подпишат договор за съюз.

Първо, Шарл Наварски признаваше Едуард за френски крал. Второ, споразумяваха се да водят заедно войната срещу крал Жан. Трето,

Едуард признаваше на Шарл Наварски нормандското херцогство, Шампан, Бри, Шартр, а също и наместничеството на Лангдок, всичко това, разбира се, в добавка към собственото му кралство Навара и графство Еврьо. С две думи, поделяха си Франция. Спестявам ви останалото.

Как узнах тези намерения? О, мога да ви кажа, че всичко бе записано собственоръчно от лондонския епископ, който придружаваше ланкастърския херцог. Но не ме питайте кой по-късно ме осведоми за това. Не забравяйте, че съм каноник на Йоркската катедрала и че колкото и да не съм на почит отвъд Ламанш, все пак съм запазил известни връзки там.

Не е нужно да ви казвам, че ако в началото имаше известни надежди да постигнем мир между Франция и Англия, всички те бяха разрушени от идването на пъргавото кралче.

Как искате посланиците да пристъпят към понататъшни споразумения, след като и двете страни бяха насърчени за война от обещанията на Шарл Наварски? Той казваше на Бурбон: „Срещам се с Ланкастър, но го лъжа, за да служа на вас.“ После отиваше при Ланкастър и му шушнеше: „Вярно е, видях се с Бурбон, за да го заблудя. Аз съм ваш човек.“ А най-чудното бе, че и двамата му вярваха.

Така че, когато той наистина напусна Авиньон и се отправи към Пиренеите, и двата лагера, макар старателно да мълчаха по въпроса, бяха убе-дени, че се разделят с приятел.

Отношенията между участниците се изостриха вече не си правеха никакви отстъпки. Градът замря. В продължение на три седмици не бяха правили нищо друго, освен да се занимават с Шарл Злия. Даже папата ни учуди, като отново се навъси и заоплакваше; коварният чаровник за известно време го бе разсеял...

Е, ето че се стоплих. Ваш ред е, племеннико, придърпайте съда с жарова към себе си и се сгрейте.

X ЗЛОПОЛУЧНАТА ГОДИНА

Да, да, прав сте, Аркамбо, и аз имам същото чувство. Минали са едва десет дни, откакто напуснахме Перигьо, а сякаш препускаме вече цял месец. На път времето тече по-бавно. Тази вечер ще преспим в Шатору. Признавам, че няма да е зле да стигнем утре в Бурж, с божия воля, и да си починем там три пълни денонощия, а може би и четири. Започнах да

ми омръзват тези абатства, където трапезата е така оскъдна, а леглото ми едва затоплено, за да ми внушат, че наистина са се разорили от войната. Нека тези абатчета не си въобразяват, че като ме карат да гладувам и спя на течение, ще ги освободя от финансови задължения... Пък и хората от свитата имат нужда да починат, да стегнат амуниците и изсушат дрехите си. Защото дъждът добре ни нареди. Като слушам как младите рицари кихат около носилката, мога да се обзаложа, че не един ще прекара времето си в Бурж да се лекува с канела, карамфил и горещо вино. Колкото до мен, и аз няма да безделнича. Трябва да прегледам писмата от Авиньон и да продиктувам отговорите си...

Може би сте изненадан, Аркамбо, от думите на раздразнение, които понякога ми се изплъзват по отношение на светия отец. Вярно е, че имам буйна кръв и показвам яда си повече, отколкото трябва. Това е, защото той ми сервира какво ли не Но повярвайте, че и на него самия не се колебаю да му показвам глупостта му. Неведнъж ми се случвало да му кажа: „Дано божие то милосърдие пресвети отче, ви отвори очите за грешката, която току-що извършихте.“

Ех, ако френските кардинали не си бяха втълпили така неочаквано, че човек с моя произход не подходжал... нищета, трябваше да съм роден в нищета... а от друга страна, ако италианските кардинали, Капочи и другите, не държаха така упорито светият престол да се върне в Рим... Рим, та Рим! Имат очи само за техните италиански държави, Капитолия им пречи да виждат бог.

Това, с което нашият Инокентий най-много ме вбесява, е политиката му спрямо императора. С Пиер Роже, искам да кажа с Климент VI, сме се поддържали един друг в продължение на шест години, за да не бъде коронясан императорът. Да бъде избран – това да. Да управлява – и с това бяхме съгласни. Но трябваше да се отлага коронясването му, докато не подпише задълженията, които искахме да поеме. Много добре знаех, че още на другия ден след миропомазването този император ще-ще да ни донесе разочарования.

Но ето че нашият Обер слага тиарата и започва да повтаря: „Да се помирим, да се помирим.“ И през пролетта на следващата година постига целта си. „Императорът Карл IV ще бъде коронясан; заповядвам!“ ми каза той най-накрая Папа Инокентий е от онези владетели, които проявяват енергичност единствено когато бият отбой Покрай нас гъмжи от такива. И си въобрази, че е постигнал голям успех с това, че императорът се е задължил да влезе в Рим сутринта на коронясването и да го напусне същия ден, без да преношува в града. Голяма работа! Кардинал

Бертран дьо Коломбие... „Виждале ли, избирам французин, трябва да сте доволен...“ беше изпратен да положи на челото на бохемския крал короната на Карл Велики. В отговор на тази добрина шест месеца по-късно Карл IV ни удостои със златната вула според която папата вече няма нито глас, нито влияние в избора на императора.

От този момент нататък империята ще се самоопределя от седем германски избиратели, които ще обединят държавите си... което значи да превърнат своята анархия в постоянен закон. В същото време относно Италия не се взема никакво решение и никой не знае точно от кого и как ще бъде упражнявана там властта. Но най-ужасното в тази вула, това което убягна на Инокентий, е, че разделя светската и духовната власт, и утвърждава независимостта на народите спрямо папата. Това е краят, премахването на принципа на всемирното пълновластие, упражнявано от приемника на Свети Петър от името на Всемогъщия творец. Връщат бог на небето, а на земята правят каквото си искат. Наричат това „съвременно мислене“ и се гордеят с него. Аз, племеннико, наричам това, с извинение, да си плюеш в очите.

Няма остаряло и съвременно мислене. Има само мисъл, от една страна, а от другата глупост. И как посрещна всичко това нашият папа? Крещя ли, гневи ли се, отлъчи ли го? Изпрати на императора едно доста любезно и приятелско послание, пълно с благословии... О, не, не! Не съм го съставял аз. Но на събора в Мец аз ще трябва да чуя тържественото известяване на тази вула, която отрича върховната власт на светия престол и която ще донесе на Европа само смут, размирици и беди.

Какъв горчив хап трябва да преглътна, при това охотно; защото сега, когато Германия се отдели от нас, повече от всякога трябва да се стремим да спасим Франция, иначе за бог няма да остане нищо. Ах, бъдещите поколения ще има да проклинат годината 1355! А още не сме пожънали всичките й бодливи плодове.

А какво прави наварецът в това време? Стои си в Навара и е доволен от новината, че освен от безпорядъка и суматохата, които той предизвика, сме затруднени и от деянията на императора.

Преди всичко очакваше своя Фрике дьо Фрикан, заминал за Англия с ланкастърския херцог, да се върне заедно с шамбелана на последния, натоварен да предаде мнението на крал Едуард относно съставения в Авиньон проект за договор. После шамбеланът трябваше да се върне в Лондон, придружен този път от Колен Дублел, щитоносец на Шарл Злия, още един от убийците на Шарл Испански, който трябваше да представи възраженията на своя господар.

Шарл Наварски е пълна противоположност на крал Жан. По-вещ и от нотариус, когато се об-съжда всяка точка, всеки параграф, всяка запетая от някакъв договор. Припомня това, предвижда онова. Използува като довод еди-кой си обичай, стремейки се винаги да намали своите задължения и да увеличи тези на партньора... Ай като не бързаше да си изтъче платното с англичанина, можеше спокойно да наблюдава какво се готви върху кроеното на Франция. Сега беше моментът крал Жан да се покаже сговорчив. Но когато този човек реши да действа винаги избира най-неподходящото време за това. Като истински самохвалко, ето че се стяга за бой, и то за да нападне отсъстващ враг, втурсе в Кан и заповядва да се завземат всички нормандски замъци на зет му, с изключение на Еврьо. Хубав поход, няма що, който по липса на противници се превърна в поход за гуляи и доста разгневи нормандците при вида на кралските стрелци, опустошаващи каците и килерите им.

Междувременно наварецът спокойно събираше войски в своята Навара, а неговият шурей, граф дьо Фоа, Феб... друг път ще ви разкажа за него, той е доста внушителен сеньор... отиде да повърлува в графство Арманяк, за да напакости на френския крал.

След като бе изчакал лятото, за да поеме минимален риск по море, в един хубав ден през август нашият млад Шарл пристига в Шербург с две хиляди души.

В същото време Жан II с изумление научава, че уелският принц, който през април бе станал владетел на Аквитания и наместник на английския крал в Гийена, напредваше с издути платна към Бордо с пет хиляди воители на корабите си. А и беше чакал попътен вятър. Ех, не може да се отрече, добро му е разузнаването на крал Жан! Ние от Авиньон виждахме подготовката на тази хубава морска засада, целяща да се улови Франция в клещи. И даже се говореше за предстоящото пристигане на самия крал Едуард, който трябваше вече да бъде в Жерси, ако бурята не го бе принудила да се върне в Портсмут. Може да се каже, че миналата година единствено вятърът спаси Франция.

Тъй като не можеше да воюва на три фронта крал Жан реши да не се бие на нито един. И отново се отправи към Кан, този път за да преговаря. Придружаваха го двамата му братовчеди, Пиер и Жак дьо Бурбон, и Робер дьо Лори, отново спечелил благоволенieto му, както вече ви казах. Но Шарл Наварски не се яви. Изпрати двама свои барони, месир дьо Лор и месир дьо Куйарвил, да преговарят от негово име. На крал Жан не му остана друго, освен да си тръгне, оставяйки двамата братовчеди, като само им поръча да побързат в постигането на споразумение.

То бе подписано във Валон на десети септември. На Шарл Наварски бе признато всичко, което му се полагаше според Мантския договор, даже малко повече.

Две седмици по-късно, в Лувъра, повторно тържествено помиряване на тъст и зет в присъствието, разбира се, на вдовстващите кралици Жана и Бланш... „Сир братовчедо, ето нашият племенник и брат, за когото ви молим, в името на любовта ви към нас...“ И пак разтварят обятия, и се целуват по лицето с желание да се ухапят, и си обещават прошка и вярно приятелство...

А, забравих нещо, което никак не е маловажно. За почетна свита на наварския крал Жан II бе изпратил насреща му сина си, престолонаследника Шарл, когото преди това бе назначил за свой главен наместник в Нормандия. От Водрьой-сюр-л'Иор, където останаха четири дни, до Париж шурейт я зетят пътуваха заедно. За пръв път се срещаха за такова продължително време, като язדהа, разговаряха, разхождаха се, хранеха се и спяха един до друг. Престолонаследникът е пълна противоположност на наварския крал, толкова висок, колкото последният е нисък, толкова сдържан, колкото другият е словоохотлив. Освен това е с шест години по-млад и му липсва зрелост във всяко отношение. И най-накрая престолонаследникът страда от болест, която явно е истински недъг; дясната му ръка се подува и става морава, щом се опита да вдигне нещо по-тежко или да стисне по-силно някакъв предмет. Не може да носи сабя. Майка му и баща му го заченаха твърде рано, и то когато едва се бяха свързали от боледуване; това се отрази на плода.

Но оттук не трябва да се заключи, както правят прибързано някои, и на първо място крал Жан, че престолонаследникът е глупак и че ще бъде лош крал. Доста старателно съм проучил хороскопа му... двадесет и първи януари 1338 година... Слънцето е все още в Козирог, малко преди да влезе във Водолей... Родените под знака на Козирог късно постигат славата, но я постигат, ако имат умствени дарби. Зимните растения се развиват бавно... Склонен съм да заложа повече надежди за този принц, отколкото за много други с по-добра външност. Ако успее да преодолее големите опасности, които го заплашват тези няколко години... той вече е превъзмогнал някои от тях, макар най-лошото още да не е минало... ще съумее да се наложи на трона. Но трябва да признаем, че външността му никак не предразполага в негова полза...

О! Вятърът вече шиба на пристъпи водните струи. Аркамбо, моля ви да развържете копринените шнулове, които придържат пердетата. По добре да продължим да говорим на тъмно, отколкото да се

намокрим. Пък и няма да чуваме заглушаващото шляпане на конете. Кажете също на Брюне да сложи тази вечер мушамы под цветните драперии на носилката. Знам, че ще бъде по-тежко за конете. Ще ги сменяме по-често...

Да, казвах ви, че си представям как монсеньор Наварски по време пътуването им от Водрой за Париж... Водрой има едно от най-красивите месторазположения в Нормандия и крал Жан пожела да си построи тук резиденция; изглежда, че замъкът, който той е поръчал, е истинско чудо; не съм го виждал, но знам, че е струвал скъпо на държавното съкровище; по всички стени има изображения от чисто злато... та си представям монсеньор Шарл Наварски, какъвто е сладкодумен и както умеет да се кълне в приятелство, как се е наел да спечели Шарл Френски. Младите лесно си създават примери за подражание. А за престолонаследника такъв пример беше неговият тъй любезен спътник, с шест години по-голям от него, който толкова много бе пътувал, толкова неща бе видял и преживял, и който му разказваше всевъзможни тайни и го различаваше, одумвайки придворните... „Баща ви, нашият господар, сигурно ме е обрисувал пред вас съвсем не такъв, какъвто съм... Нека бъдем съюзници, нека бъдем наистина братя.“ Зарадван, че е така високо ценен от този по-опитен от него родственик, вече носещ корона и толкова привлекателен, престолонаследникът беше лесно спечелен.

Това сближаване не остана без последици и допринесе за по-късните злополуки и вражди. Чувам, че ескортът се строява, за да дефилира. Открехнете малко пердето... Да, забелязвам предградията. Влизаме в Шатору. Няма да има голяма тълпа посрещачи. Трябва да си или много набожен, или много любопитен, за да прогизнеш в тая киша само за да видиш носилката на един кардинал.

XI КРАЛСТВОТО СЕ ПРОПУКВА

Птищата на Бери винаги са имали лоша слава. Виждам, че войната далеч не ги е подобрила... Хей, Брюне, Ла Рю! За бога, намалете хода! Знам че всеки бърза да пристигне в Бурж. Но това не значи, че трябва да ме тръскате като чувал с картофи. Спрете, спрете напълно! И накарайте отпред също да спрат. Така... Не, не са виновни конете ми. Виновни сте вие, дето сте ги пришпорили, сякаш са ви подпалени седлата... А сега можете да потеглите, и моля да ме возите както се вози кардинал. В

противен случай ще ви карам да запълвате коловозите по пътя.

Тези нехранимайковци ще ми изпотрошат костите, само и само да си легнат един час по-рано! Е, дъждът най сетне спря... Виджте, Аркамбо, още едно опожарено селце. Англичаните са дошли да вилнеят чак в предградията на Бурж, а някои части са били изпратени дори под стени-те на Нювер.

Виждате ли, аз не обвинявам уелските стрелци, ирландските пеша-ци и изобщо цялата войнишка папlach, която уелският принц е използу-вал за тая работа. Това са примамени с обещания за богатство голтаци. Бедни и невежи хора, с които се отнасят сурово. За тях войната означава грабителство, плячкосване, рушене. Виждат как жителите на селата се разбягват с деца на ръце при тяхното появяване, с викове: „Англичаните, англините идват, да се спасяваме!“ На селящите винаги им е приятно да плашат себеподобни! Чувстват се много силни. Ядат пилешко и тлъсто свинско всеки ден; пробиват бъчвите и утоляват жаж-дата, а преди да си тръгнат опустошават онова, което не са могли да изядат и изпият. След като задигнат достатъчно коне за попълнение за-почват да колят всичко, което мучи или блее по пътищата и в оборите. А после, с пияни мутри и мръсни ръце запращат, смеейки се, главни по копите сено, плевните, по всичко, което може да гори. Ех, за подобна сган от прости войници е голямо наслаждение да се подчиняват на таки-ва заповеди.

Не обвинявам и английските рицари. В края на краищата те са в чужда страна; свикали са ги за война. А и Черният принц им дава при-мер в плячкосването, като кара да му носят най-красивите изделия от злато, слонова кост и сребро, най-хубавите платове, за да пълни с тях каруците си или да възнагражда военачалниците си. Ограбва невинни, за да задоволява приятелите си, ето величието на този човек.

Но хората, на които пожелавам да умрат от жестока смърт и вечно да се пържат в ада... да, колкото и добър християнин да съм... това са гасконските и аквитанските рицари, тези от Поатие и даже някои от на-шите перигорски барони, които предпочитат да следват английския хер-цог вместо френския крал и които от алчност за плячка или от тщесла-вие, от съседска завист или заради някакво неуспешно дело, което им тежи на сърцето, тръгват да опустошават собствената си страна. Не, го-рещо се моля точно на тях бог да не прощава.

Имат само едно оправдание – глупостта на крал Жан, който изобщо не им е доказал, че е в състояние да ги защитава, и който винаги е вдиг-гал войските много късно, за да ги прати там, където врагът вече не го е

имало. О, бог наистина позволи голям позор, като остави да се роди такъв владетел, носещ само разочарования!

Защо се съгласи на Валонския договор, за който ви говорих вчера, защо отново размени със своя наварски зет целувката на Юда? Защото се страхуваше от плаващата към Бордо войска на Едуард Английски. В този случай, след като и беше развързал ръцете откъм Нормандия, здравият разум изискваше да се втурне към Аквитания. Не е нужно да си кардинал, за да се досетиш. Нашият жалък крал се мотае и издава величествени заповеди за съвсем незначителни неща. Оставя уелския принц да доплава по Жиронд и тържествено да влезе в Бордо. Научава от разузнавачи и пътници, че принцът събира войски и ги попълва с рицарите от Гаскон и Поатие, за които преди малко ви казах мнението си. Всичко му подсказва, че се готви сериозен поход. Друг на негово място би се спуснал като орел да защити кралството и поданиците си. Но този образцов рицар не си мръдна и малкия пръст.

Вярно е, че по това време, в края на септември миналата година, той имаше финансови затруднения, и то по-големи от обикновено. И точно когато принц Едуард екипираше войските си, крал Жан от своя страна обяви, че отлага с шест месена изплащането на дълговете си и заплатите на своите военачалници.

Често кралете изпращат хората си на война именно когато хазната им е празна. „Побеждавайте и ще бъдете богати! Плячкосвайте, пленявайте за откупи...“ Крал Жан се остави да го разорят още повече, като позволи на англичанина да опустоши на воля южната част на кралството. Ех лесен и плодоносен беше походът на английския принц! Само за месец прехвърли войските си от бреговете на Гарона до Нарбон и морето, като пътьом се задоволи да накара да трепери Тулуза, да опожари Каркасон и опустоши Безие. Сееше ужас далеч зад себе си и си спечели почти без усилие голяма слава.

Стратегията му, която тази година нашият Перигор изпита на гърба си, е много проста – напада незащитените селища. Праща начело отряди да разузнаят голяма част от пътя и разберат кой села и крепости ще бъдат добре отбранявани. Тях заобикаля. Срещу останалите пуска многочислени части от рицари и въоръжени мъже, които с гръм и трясък нахлуват в селищата, разпръсват жителите, премазват о стените онези, които не са успели да избягат достатъчно бързо, нанизват и пребиват всичко, което се окаже пред копията и боздуганите им; после се разделят като житен клас и плъзват към съседните селца, замъци или манастири.

След тях стрелците заграбват необходимите за войската припаси и

изпразват къщите, преди да ги подпалят; най-накрая пешаците натоварват плячката на каруците и довършват опожаряването.

Пийки до пресищане, всички тези войници изминават от три до пет левги на ден; но страха който английската армия сее, я предхожда отдалече.

Целта на Черния принц? Вече ви казах: да омаломощи френския крал. И трябва да признаем, че я постигна.

Най-облагодетелствувани са жителите на Бордо и винопроизводителите; понятно е защо така се влюбиха в английския херцог. В последните години ги сполитаха една след друга само бедни опустошения от войната, опропадени от боевете лозя, твърде несигурни търговски пътища, лоша търговия и най-накрая страшната чума, заради която се наложи да сринат цял един квартал, за да обеззаразят града. Сега никак не ги е грижа, че нещастията от войната поразяват други; всеки да страда по реда си, нали така?

Веднага щом пристигна, уелският принц започна да сече пари и пусна в обръщение хубави златни монети с отпечатък на лилия и лъв... леопард, както казват англичаните... много по-плътни и по-тежки от френските с лика на агне. „Лъвът изяде агнето“ казват хората на шега. Лозята дават добра реколта. Провинцията е охранявана. Обменът на пристанището е богат и оживен, за няколко месеца оттам потеглиха двадесет хиляди бъчви вино, почти всички за Англия. Така че от миналата зима лицата на буржоата от Бордо греят от радост, а коремите им са закръглени както бъчвите им. Жените им се тълпят при търговците на платове, при златарите и бижутерите. Градът живее в празненства и всяко завръщане на принца, с любимата му черна броня, на която дължи прозвището си, се посреща с радостни приветствия. Съпругите на всички буржоа са луди по него. Забогатели след грабежите, воините харчат с пълни шепи. Пълководците от Уелс и Корнуел държат първенството; и в последно време в Бордо се навъдиха много рогоносци, защото богатството не насърчава добродетелта.

Човек би казал, че от една година Франция има две столици, а това е най-лошата участ за едно кралство. Бордо – изобилие и мощ; Париж – оскъдица и безсилие. Какво искате! Парижките монети бяха обезценявани осемдесет пъти от началото на царуването. Да, Аркамбо, осемдесет пъти! А сечената в Тур лира е запазила само една десета от стойността, която имаше при възкачването на краля. Как може да се управлява държава с такива финанси? Когато оставяш да се покачват без мярка цените на всички стоки и същевременно обезценяваш парите, можеш да

очакваш големи превратности и смутове. Франция вече позна превратностите, а в смутовете тепърва навлиза.

Какво направи нашият тъй хитър крал миналата зима, за да предотврати предвижданите от всеки нещастия? Понеже след английското нашествие не можеше да разчита на данъци от Лангдок, свика генералните щати от Ланг д'ойл. Но събранието не задоволи исканията му.

За да се съгласят с узаконяването на една извънредна такса от осем дение¹⁰ за ливра върху всяка продажба, тежък налог за всички занаяти и търговци, и на специален данък върху солта, депутатите проявиха голямо упорство и поставиха сериозни условия.

Искаха постъпленията да бъдат прибирани чрез определени от тях бирници; парите да не достигат нито до краля, нито до неговите служители; в случай на нова война да не се предприема друго събиране на данъци, преди те да са го обсъдили... и знам ли какво още? Представителите на третото съсловие бяха особено разгорещени. Сочеха примера на фландърските общини, чиито буржоа сами се управляват, или на англичаните това им носи успех, да направим и то-ва спрямо краля, отколкото френските щати. „НА английския парламент, който има по-големи прание като тях.“ Присъщ на французите недостатък е да търсят пример от чужденците, когато имат политически затруднения, вместо добросъвестно да съблюдават собствените си закони... Нищо чудно, че повторното свикване на щатите, което престол она следни път бе принуден да ускори, взе такъв лош обрат, както онзи ден ви казвах. Превото Марсел вече има ораторски опит от предната година... Не съм ли ви разказвал това? А да, вярно, на дон Калво... Оттогава не съм го канил при себе си; става му лошо в носилката...

А наварецът, ще попитате, какво правеше през това време? Наварецът усърдно убеждаваше крал Едуард, че не му е изменил, съгласявайки се да преговаря с Жан II във Валон, че продължава да храни същите чувства към него и че е дал вид, че се сдобрява с френския крал само за да служи по-добре на общите им интереси, което не след дълго щял да му докаже. С други думи чакаше удобен случай за предателство.

Междувременно се стараше да заздрави приятелството си с престолонаследника с всички средства на любезността, ласкателството и удоволствията та даже и чрез жените – познавам хубавици като онази Грасийоз, сигурно съм я споменавал пред вас или някоя си Биет Касинел, които са доста предани на наварския крал и за които се говори, че

---

10. Стара френска монета – (б. пр.)

внесяли голямо оживление в малките празненства на двамата родственици. Благодарение на което, след като стана негов учител в прегрешенията, наварецът започна подмолно да настройва престолонаследника срещу баща му.

Убеждаваше го, че крал Жан никак не го обича него, първородния. Което беше вярно. Че е жалък крал. И това беше вярно. И че в края на краищата ще направят едно благочестиво дело, ако помогнат на бог – не чак да съкратят дните му, но поне да го отстранят от трона. „Вие ще бъдете по-добър крал от него, братко. Не чакайте да ви остави едно напълно рухнало кралство.“ На тая песен младите лесно се хващат. „Уверявам ви, че двамата заедно ще успеем да го сторим. Но трябва да си спечелим покровители в Европа.“ И предлага – ни по-малко, ни повече – да отидат при императора Карл IV, чичото на престолонаследника, да молят за подкрепа и поискат войска. Чия беше тази прекрасна идея да се обърнат към чужденеца за уреждане въпросите на кралството и да предоставят на императора, който и без това създава доста затруднения на папството, да решава съдбата на Франция? Може би епископ льо Кок, този недостоен прелат, когото Шарл Наварски бе въвел в обкръжението на престолонаследника. Във всеки случай работата беше доста добре нагласена и даже беше отишла твърде далеч...

Какво става? Защо спираме, без да съм заповядал? А, някакви каруци са задръстили пътя. Навлизаме в предградията. Накарайте да освободят пътя. Не обичам такива непредвидени спирания. Нищо не се знае... Ако пак се случи, нека охраната заобиколи плътно носилката. Срещат се понякога дръзки скитници, които не се плашат от светотатствуване и за които един кардинал би представлявал добра плячка...

И така, заминаването на двамата Шарловци френския и наварския, бе решено в пълна тайна сега вече знаем и кой щеше да ги придружи до Мец: граф дьо Намюр, Жан д'Аркур, дебелият граф, когото щеше да сполети нещастие, както ще ви разкажа; освен това Годьофроя от рода Булон Гоше дьо Лор, и разбира се, сир дьо Гравил, сир дьо Клер, сир д'Оне, Мобюе дьо Менмар, Колец Дублел и неизбежният Фрике дьо Фрикан, с една дума съзаклятниците от „Свинята предачка“, Освен тях – това е важно, защото мисля, че точно те трябваше да осигурят средствата за този поход – й двамата племенника на превото, Жан и Гийом Марсел, близки приятели на наварския крал, който ги канеше на своите увеселения. Младите богати буржоа винаги се главозамайват, когато заговорничат с крал!

Заминаването беше предвидено за деня на Сент-Амброаз. Привечер

тридесет наварци трябваше да чакат престолонаследника край бариерата на Сен-Клу, за да го заведат у братовчед му в Мант, откъдето славната дружина трябваше да се отправи към империята.

А после... е, на човек със зла орис не може все да не му върви, дори и най-глупавият крал не всякога успява да загуби всичко. Нашият Жан II подушва работата в самото навечерие, в деня на Сен-Никола. Повиква сина си, обработва го както трябва и престолонаследникът, разкривайки заговора същевременно съзнава, че се е заблудил, и то не само по отношение на себе си, но и по отношение интересите на кралството.

Трябва да признаем, че в този случай крал Жан постъпи по-умело, отколкото друг път. Упрекна сина си единствено за намерението да напусне кралството без негово позволение, възнагради го за искреността, като начаса му прощава това прегрешение, и открил, че наследникът му проявява самостоятелност, го направи херцог на Нормандия, заявявайки, че иска да го приобщи по-тясно към задълженията на трона. Разбира се, поверявайки му това графство, населено само със сподвижници на рода Еврьо-Навар, беше равносилно да го прати в капан! Добре изигран ход.

На престолонаследника му оставаше само да предупреди Злия, че освобождава всички, които бяха включени в техния замисъл.

Досещате се, че тази история никак не увеличи любовта на бащата към сина, макар че ядът на краля бе прикрит зад големия подарък. Но сега омразата към зет му набъбна и узря като превтасало тесто. Убива конетабъла му, подклажда размирици, придвижва войски, влиза в преговори с вражеския крал... при това Жан II не знаеше още до каква степен!... и най-сетне подвежда сина му – това бе прекалено; крал Жан чакаше изгоден момент да му плати за всичко това.

Ние в Авиньон с нарастваща тревога следяхме тези неща и предвиждахме настъпването на трагични събития. Откъснати или опустошени провинции, нестабилна монета, празна хазна, недоволстващи и непокорни депутати, упорито враждуващи помежду си едри васали, крал, когото вече поддържат само непосредствените му съветници и най-сетне, като връх на всичко, престолонаследник, готов да търси чужда помощ срещу собствената си династия... Казах на папата: „Пресвети отче, Франция рухва.“ И не се лъжех. Сгрших само в рока.

Бях предвидил разрухата след две години. А тя дойде за по-малко от една. И не сме видели още най-лошото. Какво искате? Когато главата не е достатъчно здрава, какво може да се очаква повече от крайниците? Сега трябва да се опитаме да слепим отново късовете на всяка цена и за

целта сме принудени да прибегнем до услугите на Германия, и с това да издигнем авторитета на императора, чиято дързост искахме по-скоро да ограничим. Съгласете се, че има за какво да проклинаме!

А сега, Аркамбо, качете се отново на седлото и застанете начело на шествието. Искам при влизането в Бурж, въпреки късния час, да се вижда, че вашето перигорско знаме се развява до хоругвата на светия престол. И нека дръпнат пердетата на носилката, за да мога да давам благословия.

Втора част Пиршеството в Руан

I

ПОЗВОЛИТЕЛНИ И БЕНЕФИЦИИ

Ох, буржият епископ доста измъчи търпението ми през трите дни, които прекарахме в двореца му. Ама че е досадно гостоприемството на този ненаситен прелат! През цялото време те дърпа за дрехата, за да си изпроси това или онова. И колко много любимци и питомци, на които е направил хиляди обещания, и сега ви ги стоварва на гърба. „Позволете да представя на негова светлост един монах с големи достойнства... Ще благоволи ли негова светлост да удостои с милостивия си поглед каноника не знам кой си... Осмелявам се да препоръчам на благосклонността на негова светлост...“ Снощи наистина едва се въздържах да не му кажа: „Махайте ми се от главата, епископе... да, благоволете да оставите моя светлост на мира!“

Тази сутрин ви повиках при себе си, Калво... надявам се, че вече по-добре понасяте друсането в носилката; впрочем ще бъде кратък... за да повторим накратко какво точно съм му обещал, та да не допускаме повече. Защото той пътува с нас и няма да пропусне да ви досажда с всичките си молби, на които уж съм дал съгласие. Още повече, че ми каза: „Не искам да безпокоя ваше преосвещенство, за по-маловажните позволителни ще се обърна за тях към месир Франческо Калво, който безспорно е човек с голям опит, или към месир дю Буке...“ Я го гледай! Да не би да съм взел със себе си един папски представител, двама богослови, двама законоведи и четирима бакалаври, за да опрощават незаконородеността на всички синове на свещеници, които изнасят службите в тази епархия, или притежават тук бенефиции. Впрочем чудно е как след всичките опрощения, които отпусна по време на своето папство моят свят покровител папа Йоан XXII... близо пет хиляди, половината от които за извънбрачни деца на духовници, и то срещу парични наказания, с което доста спомогна за възстановяване на съкровищницата на светия престол... днес срещаме същия брой свещеници – плод на греха.

В качеството си на папски легат по време на моята мисия имам право да дам десет опрощения, не повече. Отпускам две на буржия

епископ, даже е много. Колкото за нотариуси, мога да назнача двадесет и пет, и то писари, които са ми правили лични услуги, а не хора, промъкнали се в списъците на епископа на Бурж. Ще назначите един човек, по възможност най-глупавия и най-недостойния, за да му навлече само неприятности. Ако изборът предизвика учудване, ще кажете: „О, Монсеньорът специално ни го препоръча...“ Що се отнася за бенефициите без определена служба, или другояче казано синекурните, няма да отпуснем ни един нито на духовници, нито на миряни. „Епископът на Бурж искаше прекалено много. Негово преосвещенство не пожела да предизвиква зависти...“ Ще дам още един или два на епископа на Лимож, който беше по-скромен. Не искам да говорят, че съм дошъл чак от Авиньон само за да отрупам с облаги и придобивки буржкия епископ! Никак не ценя хората, които се изтъкват, парафрирайки с толкова много задължени служители, и този епископ доста се лъже, ако смята, че ще се застъпя за неговия кардиналски сан.

Освен това намирам, че е прекалено снизходителен към онези братя, от които видях немалко да обикалят по коридорите на двореца му. Наложил се да му припомня писмото на светия отец... което отлично познавам, защото аз съм го писал... срещу тези заблудени францисканци, които си приписват правото да проповядват, привличат простолудията с престорената си бедност, и правят опасни изказвания срещу вярата и дължимата на светия престол почит. Припомних му, че беше получил нареждане да порицава и наказва тези злосторници в съответствие със законите, и при нужда да иска помощ от светските власти, както онази година, когато Инокентий VI изгори Жан дьо Шатийон и Франсоа д'Аркад, защото поддържаха ереси... „Ереси, ереси... е, това безспорно са заблуди, но трябва да проявяваме разбиране. Те не във всяко отношение грешат. А и времената се менят...“ Ето какво ми отговори епископът на Бурж. Не обичам прелатите, които проявяват такова разбиране към лошите проповедници и вместо да наказват, се стремят към популярност, въртейки се, накъдето духа вятърът.

Та ще ви бъда благодарен, дон Калво, ако по време на пътя държите под око този човек и следите да не чете нравоучения на рицарите ми, нито пък да дърдори с лиможкия или с другите епископи, които ще тръгнат с нас.

Направете така, че пътят да му се стори тежък, макар че отсега нататък ще правим само малки преходи, защото денят става по-кратък и времето, доста застудява. От десет до дванадесет левги дневно, не повече. Не искам да пътуваме нощем Затова и днес ще спрем в Сансер. Ще

прекараме там една дълга вечер. Внимавайте за виното, което сервират. То е захарно и пивко, но по-опасно, отколкото изглежда. Кажете това на Ла Рю, нека да следи за хората ми. Не искам пияници под папската ливрея... Но вие пребледнявате, Калво. Наистина не понасяте пътуването в носилката... Не, моля ви, слизайте, слизайте бързо.

II ГНЕВЪТ НА КРАЛЯ

И така, походът в Германия пропадна, оставяйки наварския крал силно разочарован. Той се върна в Еврьо и не пропусна да се прояви. Минават три месеца; стигаме до края на март миналата година... Да, миналата година, не греша... или тази година, ако предпочитате... но понеже този път Великден са падна на двадесет и четвърти април, значи е било миналата година...

Да, зная, племеннико; твърде глупав е обичаят, според който във Франция новата година се празнува на първи януари, а в регистри, договори и изобщо за всички паметни събития датата се променя едва на Великден. Най-глупавото е това, че законът приравнява началото на годината към празник, който се мести. По този начин в някои години март се повтаря, а други изобщо нямат април. Безспорно това трябва да се промени, напълно съм съгласен с вас.

Много отдавна се говори по този въпрос, но все няма разрешение. Светият отец би трябвало да установи веднъж завинаги някакво положение за целия християнски свят. Можете да ми вярвате, че ние в Авиньон сме най-затруднени от това; защото в Испания, както и в Германия, годината започва на Коледа; във Венеция на първи март; в Англия на двадесет и пети. Така че когато повече страни участвуват в някакъв договор, сключен през пролетта, никой не знае за коя година става дума. Представете си, че трябва да се подпише примирие между Франция и Англия в дните преди Великден за крал Жан ще носи дата 1355 година, а за англичаните 1356. О, чистосърдечно признавам, че това е най-голямата нелепост; но никой не иска да си промени навиците, дори и лошите, и човек би казал, че нотариуси, писари, изобщо всички чиновници изпитват удоволствие да се обременяват с трудности, които объркват обикновения човек.

Та стигнахме до края на месец март, когато крал Жан избухна в силен гняв... Срещу зет си разбира се. О, нека признаем, че съвсем не

липсваха причини за недоволството му. На събрание на нормандските щати, свикани във Водррой пред сина му, новия херцог, бяха казани нечувани досега грубости по негов адрес и ги бяха изrekli предствителите на благородническото съсловие, насьскани от рода Еврьо-Навар. Доколкото ми предадоха, двамата д'Аркур, чичото и племенникът, са били сред най-разгорещените; а племенникът, дебелият граф Жан, дотолкова се самозабравил, че извикал: „Бога ми, този крал е опасен човек; той не е добър владетел и аз ще се пазя от него.“ Както можете да предположите, тези думи са стигнали до ушите на Жан II. А когато малко след това бяха свикани наново щатите от Ланг д'ойл, нормандските депутати не се явили. Направо отказали да дойдат. Не желали повече да участвуват в узаконяването на данъци и налози, нито да ги плащат, Впрочем на събранието бе отчетено, че данъкът върху солта и таксата върху продажбите не бяха дали очакваните резултати. Тогава решиха вместо тях да наложат данък върху реализирания доход тъкмо беше краят на годината.

Оставям ви да се досетите как бе приета тази мярка, според която трябва да платиш на краля с част от това, което си получил, събрал или спечелил през година и често вече си похарчил... Не, данъкът не бе приложен в Перигор, нито някъде другаде в Лангдок. Но познавам хора от нашия край, които минаха към англичанина единствено от страх, че ще им бъде наложен. Таксата върху реализирания доход, прибавена към поскъпването на храните, предизвика размирици на много места и най-вече в Арас, където простолодието вдигна бунт; наложи се крал Жан да изпрати срещу метежниците своя конетабъл начело на няколко въоръжени дружини... Не, от всичко това наистина не можеше да му бъде весело. Но колкото и големи неприятности да има един крал, трябва да запазва самообладание. Именно това не направи той при следния случай.

Намираше се в абатството Бопре-ан-Бовези по повод кръщаването на първородния син на монсеньор Жан д'Артоа, станал херцог д'Йо, откакто бе получил имота и титлите на Раул дьо Бриен обезглавения конетабъл... Да, точно така, синът на граф Робер д'Артоа, на когото впрочем по външен вид доста прилича. Човек се сепва като го види; струва ти се, че виждаш бащата на неговата възраст. Великан, подвижна кула. Червеникави коси, къс нос, обрасло с четина лице с мускули, които свързват направо челюстта с рамото. За езда са му нужни товарни коне, а при атака, в бойно снаряжение, може да извърши пробив в цяла армия. Но приликата стига дотук. Умствено е пълна противоположност на баща си. Последният беше лукав, проникателен, с много бърз ум и хитър, прекалено хитър. А на този мозъкът му е като хоросан, при това добре

втвърден. Граф Робер беше майстор на процеси и заговори, голям фалшификатор, клетвопрестъпник и убиец. Граф Жан, който сякаш иска да изкупи бащините грехове, се старае да бъде образец на честност, почтеност и преданост. Видял бе баща си свален и прокуден. В детството си самият той бе прекарал известно време в затвора заедно с майка си и братята си. Струва ми се, че още не е свикнал с помилването и възстановяването на богатството му. Гледа на крал Жан като на самия Спасител. И е страшно горд, че носи същото име. „Братовчедо Жан... братовчедо Жан...“

Разменят си по едно „братовчедо Жан“ на всяка втора дума. Онези от връстниците ми, които познаваха Робер д'Артоа, дори и да са пострадала от начинанията му, не могат да не изпитват съжаление пред твърде бледото копие, което ни остави. Ех, съвсем друго нещо беше онзи юнак граф Робер! Неговите буйства изпълниха онова време Когато умря, ни се струваше, че векът затихна. Даже войната сякаш не беше вече така шумна. На колко години щеше да е сега? Почакайте... хм... около седемдесетте. О, имаше сили да доживее до тази възраст, ако една заблудена стрела не го бе повалила в английския лагер при обсадата на Ван... Може да се каже само, че многократните прояви на почтеност от страна на сина не донесоха по-голяма полза за короната, отколкото предателствата на бащата.

Защото именно Жан д'Артоа, точно преди кръщенката, сякаш за да благодари на краля за оказаната висока чест да бъде кръстникът, му разкри заговора от Конш, по-скоро това, което си беше въобразил, че е заговор.

Конш... да, вече ви казах... е един от отнетите някога замъци на Робер д'Артоа, който монсеньор Наварски си бе извоювал чрез Валонския договор. Но там са останали някои стари служители от рода д'Артоа, които продължават да са им предани.

И тъй, Жан д'Артоа пошушна на краля... и то така, че го чуха на другия край на кметството, че наварският крал се срещнал в Конш със своя брат Филип, двамата д'Аркур, епископ Льо Кок, Фрике дьо Фрикан, както и с доста нормандски рицари, все наши стари познайници, и още с Гийом Марсел... или Жан... така де, един от племенниците Марсел... и с един сеньор, пристигнал от Пампелуна, Мигел д'Есплет; всички заедно били решили да обсадят ненадейно крал Жан, още щом се появи в Нормандия, и да го убият. Вярно ли бе, невярно ли? Склонен съм да мисля, че е имало нещо вярно, че е било замислено такова нещо, без да се е стигнало до истинско съзаклатие. Защото това е точно в маниера

на Шарл Злия – след като не бе успял да осъществи своя план, чрез великото начинание да потърси помощ от германския император, сега не би се поколебал да го изпълни чрез подъл удар, повтаряйки случая в „Свинята предачка“. Трябва да изчакаме часа на божия съд, за да разберем цялата истина.

Но е сигурно, че в Конш дълго са обсъждали дали да отидат след седмица в Руан, в третата сряда на постите, на пиршеството, на което престо-лонаследникът Шарл, нормандският херцог, бе поканил всички знатни нормандски рицари, за да направи опит за помирение. Филип дьо Навар съветваше да не приемат поканата; Шарл, напротив беше склонен да се отзоват. Старият Годьофроа д'Аркур, онзи, накуцващият, беше против и високо го заявяваше. Впрочем той навремето се бе скарал с покойния крал Филип VI заради някакъв брак, с който бяха накърнили любовните му чувства, и сега изобщо не се считаше за васал, обвързан по някакъв начин с короната. „Моят господар е английският крал“, казваше той.

Неговият племенник, дебелият граф Жан, който за един гуляй би се затърлил до другия край на кралството, беше склонен да отидат. Най-накрая Шарл Наварски заяви, че всеки ще постъпи както иска, че той лично ще замине заедно с тези, които желаят, но че останалите имат право да не отидат у престолонаследника – разумно бе някой да остане в тила, никога не трябва да се слагат всички глави в една торба.

И още нещо бе донесено на краля в подкрепа на подозирания заговор. Шарл Наварски бил казал, че ако Жан II случайно умре, веднага щял да даде гласност на някогашния си договор с английския крал, с който той го признава за крал на Франция, и щял да се разпорежда изцяло като негов наместник в кралството.

Крал Жан не поиска доказателства. Първата грижа на владетеля трябва да бъде проверката на всеки донос, от най-правдоподобния до най-невероятния. Но нашият крал е напълно лишен от подобна предпазливост. Поглъща като топъл хляб всичко, което храни жаждата му за мъст. Човек с улегнал ум би изслушал и събрал свидетелства и доказателства за тайния договор, за който току-що е узнал. И ако успееше да докаже истинността на това предположение, щеше да има силен коз срещу зет си.

Но той веднага прие нещата за достоверни; и влезе в църквата почервенял от гняв. Казаха ми, че се държал твърде странно, без да чува молитвите, произнасяйки наслуки ектенията, отправял яростни погледи към всички и изсипал върху стихара на един дякон въглените от

кандилото, в което се блъснал. Не мога да си представя как е минало кръщаването на отрочето д'Артоа; но при такъв кръстник ми се струва, че трябва бързо да възобновят обета на малкия християнин, ако искат бог да бъде милостив към него.

Бурята избухна веднага щом приключи церемонията. Монасите от Бопре никога не бяха чували толкова ужасни ругатни; сякаш самият дявол бълваше от гърлото на краля. Валеше, но Жан II не го беше грижа. В продължение на цял час, даже и след като оповестиха вечерята, той крачеше в градината на свещениците и здравата се накваси, газейки в локвите с островърхите си обувки... тези смешни обувки, чиято мода бяха въвели с хубавия Шарл Испански... и принуждавайки цялата свита – месир Никола Брак, домоуправителят на двореца му, месир дьо Лори, останалите шамбелани, маршал д'Одреем и великана Жан д'Артоа, недоумяващ и слисан, да станат вир вода. По този случай се похабиха бродирани тъкани, кожи и кадифе за хиляди ливри.

„Във Франция няма друг владетел освен мен, крещеше кралят. Ще го накарам да пукне, този злодей, този гад, тази отвратителна твар, която уговаря смъртта ми заедно с моите врагове. Лично аз ще го убия. Ще му изтръгна сърцето със собствените си ръце и ще разкъсам вонящото му тяло на късове, чувате ли, на толкова късове, че да окача по един на вратата на всеки от замъците, които имах слабостта да му подаря. И повече никой да не е дошъл да ходатайствува за него, никой да не е посмял да ме увещава за помирение. Впрочем вече няма да има защо да се застъпват за този предател, и онези женици Бланш и Жана могат да си изплачат очите; всички ще разберат, че във Франция няма друг владетел освен мен.“ И непрекъснато повтаряше „друг владетел освен мен“, сякаш имаше нужда сам да се убеждава, че той е кралят.

След като малко се успокои, попита кога ще се състои пиршеството, на което онова магаре, синът му, така любезно е поканил оная змия, зет му... „В деня на Сент-Ирен, пети април...“ „Пети април, Сент-Ирен“, повтори той, сякаш се затрудняваше да запамети нещо толкова просто. После остана така за миг, клатейки глава като кон, за да изтръска водата от жълтеникавата си коса, залепнала от дъжда. „Този ден ще бъде на лов в Жизор“, промълви той.

Бяха свикнали на скоковете в настроението му; всеки помисли, че гневът на краля се беше изчерпал в думи и че нещата ще приключат с това. И после дойде онова, което се случи на пиршеството в Руан... Да, но не знаете подробности. Ще ви разкажа за това утре, защото днес времето вече напредва, вероятно скоро ще пристигнем.

Виждате ли, пътят изглежда по-кратък, като си говорим така. Тази вечер остава само да се нахраним и да поспим. Утре ще бъдем в Оксер, където ще имам вести от Авиньон и Париж. А, още една дума, Аркамбо. Бъдете предпазлив, ако епископът на Бурж, който ни придружава, случайно ви заговори. Този човек никак не ми харесва и го подозирам, не знам защо, че поддържа връзки с Капочи. Подхвърлете уж съвсем нехайно това име пред него и ще ми кажете впечатлението си.

III НА ПЪТ КЪМ РУАН

Крал Жан действително отиде в Жизор, но остана там само колкото да вземе сто копиеносци от гарнизона. После тръгна съвсем явно по пътя за Шомон и Понтоаз, та всички да помислят, че се връща в Париж. Беше взел със себе си втория си син, анжуйският херцог, и брат си, орлеанският, който изглежда по-скоро като негов син, защото има седемнадесет години разлика с краля и само две с престолонаследника.

Кралят беше взел в ескорта маршал Одреем и двамата втори шамбелани Жан д'Андризел и Ги дьо Ла Рош, защото няколко дни по-рано бе изпратил в Руан Лори и Никола Брак под предлог, че ги заема на престолонаследника да се погрижат за приготовленията около пиршеството.

Кой още беше тръгнал с краля? О, той добре бе подбрал дружината си. Братята д'Артоа, Шарл и другият... „братовчеда Жан“... който язеше плътно зад него и надвишаваше с цяла глава групата, и още Луи д'Аркур, присъединил се към партията на краля, след като се беше скарал с брат си и с чичо си Годьофроа. Няма да ви изброявам щитоносците и ловджийската свита, Коркийеровци, Юе де Вант и други от рода Модетур. Естествено! Кралят отиваше на лов и искаше да изглежда, че наистина е така; беше възседнал ловния си кон, един бърз, послушен и кротък неаполитански жребец, към когото е особено привързан. Никой нямаше да се учуди от това, че го следват сержантите от личната охрана начело с двама юнака, известни с мускулите си, Ангеран Лалман и Перине льо Бюфл. Тези двамата могат да повалят човек само като го хванат за ръка... Добре е кралят винаги да се движи с плътна охрана. Светият отец си има своята. Аз също имам телохранители, които яздят непосредствено до носилката, вероятно ви е направило впечатление. Толкова съм свикнал с тях, че дори не ги забелязвам; но те не ме изпускат

от очи.

Едно нещо би могло да предизвика изненада, но би трябвало да си наблюдателен: личните прислужници, навярно Тасен и Пупар льо Барбие, носеха увиснали от седлата им шлема, навратника, големия меч, цялото бойно снаряжение на краля. А също и присъствието на краля на престъпниците, един тип на име... Гийом... Гийом не помня вече кой... който не само следи за реда в бордеите в градовете, в които отсяда кралят, но е и натоварен с прякото кралско правосъдие. Откакто Жан II е на трона, на тази длъжност има повече работа.

Заедно с копиеносците, които тръгнаха от Жизор, щитоносците на херцозите и хората на всички тези рицари, конниците станаха около двеста и много от тях бяха въоръжени с копия, твърде внушителна дружина за гонитба на сърнета из храсталаците.

Кралят бе поел пътя за Шомон-ан-Вексен, но никой не го видя да мине през селището. Конницата му се изпари като с вълшебна пръчица. Бе накарал да пресекат полето и да се върнат на север към Гурне-ан-Бре, където не се забави, отби се само вземе граф дьо Танкарвил, един от малкото знатни сеньори от Нормандия, които му бяха останали верни, защото беше на нож с братята д'Аркур. Заобиколен от двадесет рицари от войската си, Танкарвил остана слисан, защото очакваше маршал Одреем, а съвсем не краля.

„Моят син, престонаследникът, не ви ли е поканил утре в Руан, месьир графе? – Да, сир; но известието от месьир маршала, дошъл да инспектира крепостите в нашата област, ми позволи да не се явявам в тази компания и да се срещам там с лица, които никак не ми се нравят. – И така да е, все пак ще дойдете в Руан, Танкарвил, и ще ви кажа какво ще правим там.“

При което всички конници се отправиха в падащата нощ на юг и доста скоро, след три или четири левги, към които обаче трябва да прибавим изминатите осемнадесет от сутринта, спряха да пренощуват в един твърде усамотен замък край лионската гора.

Ако по тези места е имало шпиони на наварския крал, сигурно са били доста затруднени да го уведомят накъде е тръгнал френският крал по този неравен път и с каква цел... видели са краля, тръгнал на лов... после инспектира крепостите...

Още преди изгрев кралят беше на крак и даже беше вече яхнал коня, изпълнен с трескаво нетърпение, припирайки хората си; този път се спуснаха направо през лионската гора. Който искаше да хапне късче хляб и парче сланина, трябваше да го направи с едната ръка,

препускайки, хванал юздите и копието в другата.

Лионската гора е гъста и дълга; повече от седем левги, които обаче за два часа са почти изминати. Маршал д'Одреем мисли, че с този ход сигурно ще пристигнат много рано. Могат да спрат за малко, колкото да пикаят конете. Да не говорим, че и самият той... Маршалът лично ми разказа това. „Да ме извини Ваша светлост, изпитвах такава нужда, че ме прерязваха хълбоците. Ала един маршал от войската все пак не може да се облекчи от коня, като простите войници, когато не могат да траят, без да ги е грижа, че ще намокрят кожата на седлото. Тогава казах на краля: «Сир, безсмислено е да препускаме така, не можем да накараме и слънцето да бърза... А и конете трябва да се облекчат.» На което кралят отвърна: «Ето какво ще пиша на папата, за да обясня правосъдието си и изпреваря неверните доноси, които могат да направят пред него... Прекалено дълго, пресвети отче, добрината и прошките, с които от християнско благочестие удостоявах този зъл родственик, го насърчавах към престъпления и по негова вина се случиха много беди и нещастия в кралството. Готвеше още по-голямо злодеяние – покушение срещу живота ми; и за да предотвратя това ново престъпление...»“

И пришпорва коня, глух за всичко, без да вижда, че е излязъл от лионската гора, че се е впуснал в равнината и навлиза в друга гора. Одреем ми каза, че никога не го е виждал с такова изражение на лицето – безумен поглед, тежката челюст, трепереща под рядката брада.

Танкарвил внезапно пришпорва коня си, изравнява се с краля и съвсем вежливо го пита дали не е решил да отиде в Пон-дьо-л'Арш. „Как не провиква се кралят, отивам в Руан! – В такъв случай, сир, страхувам се, че оттук няма да стигнете. Трябваше да завием вдясно на последния кръстопът.“ Кралят обръща на място неаполитанския си жребец, преминава в галоп покрай цялата конница, крещейки с пълно гърло да го следват, което става не без объркване, и все без да слязат по нужда, за голямо нещастие на маршала...

Я кажете, племеннико, не усещате ли нещо необичайно в хода?... А аз, да.

Брюне! Хей, Брюне! Единият от конете куца... Не казвайте: „Не, монсеньор“, а проверете. Този отзад. Даже мисля, че куца с предния десен... Спрете... Е, какво? А, паднала му е подковата! И от кой крак?... Е, кой беше прав? Виждам по-добре с хълбоците си, отколкото вие с очите.

Хайде да слезем, Аркамбо. Ще повървим малко, докато сменят конете... Студеничко е, без да е неприятно. Какво се вижда оттук? Знаете

ли, Брюне? Сент-Аман-ан – Пюизе... Ето при какви обстоятелства, Аркамбо, крал Жан е видял Руан на пети април сутринта.

IV ПИРШЕСТВОТО

Вие не познавате Руан, Аркамбо, следователно не знаете и Бувройската крепост. О, тя е огромна с шест или седем разположени в кръг кули и голям двор в средата. Построена е преди сто и петдесет години от крал Филип Август за наблюдение на града и пристанището и за надзор върху земите покрай най-горното течение на река Сена. Руан е много важно укрепление, една от вратите на кралството към Англия, но същевременно и бариера. Морето стига чак до каменния му мост, свързващ двете части на нормандското херцогство.

Главната кула не се намира в средата; разположена е между останалите и е малко по-висока и по-масивна от тях. В Перигор имаме такива замъци, но те са обикновено с по-раздвижени форми.

Най-знатните нормандски рицари се бяха събрали тук във възможно най-разкошни одежди. Бяха дошли шестдесет барони, всеки поне с един щитоносец. Тъкмо бяха известили обяда, когато пристигна един оръженосец на месир Годьофроя д'Аркур, целият в пот след дългия бяг в галоп, и извести на граф Жан, че чичо му го вика по спешност и го моли незабавно да напусне Руан. Посланието беше твърде категорично, сякаш месир Годьофроя бе подушил нещо. Жан д'Аркур се прида изпълни молбата, измъквайки се от компанията, и тъкмо беше вече слязъл по стълбището на кулата, което беше заел почти изцяло, толкова беше дебел, истинска бъчва, той се сблъска с Робер дьо Лори, който най-любезно му препречи пътя. „Месир, месир графе, нима си тръгвате? Но монсеньор престолонаследникът очаква само вас за да почне обедът! Мястото ви е отляво на неговото.“ Не смеейки да оскърби престолонаследника, дебелият д'Аркур се примири да отложи тръг-ването си. Щеше да потегли след обeda. И без особено съжаление се върна нагоре по стълбище то. Защото трапезата на престолонаследника се ползува с голяма слава; известно бе, че на нея се сервират чудеса; а Жан д'Аркур бе натрупал цялата си сланина не с дъвчене на трeви.

И действително, какво угощение! Не напрaзно Никола Брак бе погнал на престолонаследника в подготовката. Онези от сътрапезниците, които оцеляха, нищичко не са забравили. Шест маси разположени в

голямата кръгла зала. Стените облечени в зелена драперия – толкова ярка, сякаш обядваш сред гората. Край прозорците имаше цели храсти от свещи, които подсилваха проникващата през бойниците светлина като слънчеви лъч през дървета. Зад всеки сътрапезник бе застанал по един обслужващ щитоносец, било собственият за големите сеньори, било някой от свитата на престолонаследника за останалите. Ножовете, предназначени специално за периода на великите пости, бяха с абаносови дръжки и с изваян от злато и емайл френски герб. Това е дворцов обичай; ножовете с дръжки от слонова кост се изваждат едва след великденските празници.

Защото постите бяха спазени. Пастети от риба, готвено от риба, шаран, шука, съомга, платика, линар, лаврак, ястия от яйца, птици, пернат дивеч; рибници и кокошарници бяха изпразнени, реките претършувани. Стълбището бе заето от плътна редица от кухненски лакеи и по тях бяха изкачвани сребърните и златните подноси, върху които майсторите готвачи на всякакви сосове и печени ястия бяха разпределили, подредили и украсили със салфетки гозбите, приготвени под комините на кулата в кухненските помещения. Шестима виночерпци разливаха вина от Бон, Мьорсо, Арбоа и Турен... Ех, и на вас ви потекоха лигите, Аркамбо! Да се надяваме, че след малко в Сен-Совьор ще ни посрещнат с добра трапеза...

Отдясно на престолонаследника, в средата на почетната маса, седеше Шарл Наварски, а отляво – Жан д'Аркур. Престолонаследникът бе облечен в пъстра дреха от синьо брюкселско платно, с шапка от същия плат, украсена с везби и перли във формата на листа. Досега не съм ви описвал монсеньор Шарл... Източено тяло, широки слаби рамене, издължено лице, голям, леко изгърбен в средата нос, поглед, за който не може да се каже дали е съсредоточен или замечтан, тънка горна устна, долната по-плътна, малка брадичка.

Казват, че доста прилича, доколкото е възможно да се знае, на своя праядо Луи Свети, който също бил много висок и леко прегърбен. Такава външност, редом с червендалестите здравеняци, се появява от време на време във френската династия.

Обслужващите трапезата с тържествена стъпка донасяха ястията едно след друго; а той, престолонаследникът, посочваше масата, на която трябва да ги поставят, като по този начин отдаваше дължимата чест на всеки от своите гости, на граф д'Етамп, сир дьо ла Ферте, на кмета на Руан, и придружаваше с усмивка и изискано достойнство движението, което правеше с ръка, винаги лявата. Защото, мисля вече ви казах,

дясната е подута, болезнено зачервена; служи си с нея възможно по-рядко. Най-много може да си позволи да поиграе половин час на топка и ръката му веднага се подува. О, това е голям недъг за един принц... Ни лов, ни война. Баща му не крие презрението си. Колко ли е завиждал, бедният, на всички тези сеньори, които угощаваше, сир дьо Клер, сир дьо Гравил, сир дю Бек Тома, сир дьо Менмар, сир дьо Бракмон, сир дьо Сент-Бъов или на сир д'Удъото, всички тези снажни рицари, самоуверени, шумни, горди с бойните си подвизи. Навярно завиждаше и на дебелия д'Аркур, комуто стоте ливри тлъстина не пречеа да обуздава кон или да бъде опасен съперник в турнирите; и особено на сир дьо Бивил, един славен мъж, около когото всички се трупат, щом се появи в обществото, и го карат да разкаже за подвига си... Да, същият... ето че и вие сте чували за него... да, разсякъл с един удар на сабята някакъв турчин пред очите на кипърския крал. Всеки път, когато разказва случая, ударът е с половин педя по-дълбок. След известно време ще излезе, че е разсякъл и коня... Но да се върнем на престолонаследника Шарл. Това момче добре съзнава на какво го задължават произходът и положението му и защо бог го е пратил на земята; знае, че мястото, определено му от провидението, е най-високото стъпало на човешката йерархия, и че освен ако не умре преди баща си, ще бъде крал. Знае, че му предстои пълновластно да управлява – кралството; знае, че ще представлява Франция. И ако тайно в себе си страда, че бог не му е отредил едновременно с поста и физическа сила, за да го изпълнява по-добре, той осъзнава, че трябва да изкупи несъвършенствата на тялото си с мило държание, с внимание към другите, с бдителност за изражението и думите си, с вид, изразяващ едновременно доброжелателство и самоувереност, така че никога да не позволява да забравят кой е, и по този начин да си създаде някакъв ореол на величие. А това никак не е лесно, когато си на осемнадесет години и брадата ти едва е пробола!

Трябва да признаем, че отрано започна да се учи на това. Беше единадесетгодишен, когато дядо му, крал Филип VI, най-сетне успя да откупи провинция Дофине от Хумберт II Виенски. Това до известна степен заличи поражението при Креси и загубата на Кале. Казвал съм ви с цената на какви преговори... А мислех, че... Значи, искате да знаете подробности?

Дофинът Хумберт беше толкова надут и горд, колкото бе затънал в дългове. Желаше да продаде, но същевременно да продължи да управлява част от това, което отстъпва, и да остави своите държави независими след себе си. Най-напред се опита да преговаря с провансалския

граф, краля на Сицилия; но предложи много висока цена. Тогава се обърна към Франция и помолиха мен да се заема с преговорите. При едно първоначално споразумение той отстъпи короната, но чак след смъртта си... бе загубил единствения си син... едната част в брой, сто и двадесет хиляди флорина, моля, а другата като пожизнена пенсия. С това можеше да си живее охолно. Но вместо да си изплати дълговете, той пропила всичко, като отиде да печели слава, воювайки срещу турците. Тогава, притиснат от кредиторите, той бе принуден да продаде онова, което му оставаше – пожизнените си права. Най-накрая се съгласи на това срещу още двеста хиляди флорина и двадесет и четири ливри рента, не без да продължи да се прави на важен. За наше щастие вече нямаше приятели. Казвам го без гордост, моя беше идеята за споразумението, което позволи да се пощади достойнството на Хумберт и на поданиците му. Титлата дофин на Виена¹¹ да не бъде носена от френския крал, а от най-големия внук на крал Филип VI и после от първородния син на внука.

Така жителите на провинцията Дофине, независими до този момент, ще запазят илюзията, че пак имат владетел, който управлява само тях. По тази причина, след като получи властта в Лион, младият Шарл посети новите си държави през зимата на 1349 и пролетта на 1350 година. Шествия, приеми, празненства. Повтарям, тогава беше само на единадесет години. Но както всяко дете, той лесно влезе в ролята си и свикна да го посрещат с овации в градовете, да минава край сведени чела, да сяда на трона, като в това време бързаха да подложат достатъчно копирени възглавници под краката му, та да не висят във въздуха, да получава лично клетвите на васалите, съсредоточено да изслушва оплакванията на градовете. Бе учудил всички с достойнството и любезността си, със смислените въпроси, които задаваше. Хората се умиляваха от сериозния му вид; очите на възрастните рицари и на съпругите им се просълзяваха, когато това дете ги уверяваше в своето приятелство, хвалеше достойнствата им и им казваше, че разчита на тяхната преданост. И най-незначителната дума, излязла от устата на владетеля, става предмет на безкрайни тълкувания, с които онзи, комуто е била казана, си придава важност. Но какви прочувствени слова предизвикваше най-обикновеното изречение на това невръстно дете, на тази миниатюра на крал! „На тази възраст човек не се преструва.“ О, напротив, той се преструваше и даже като всяко хлапе изпитваше удоволствие от това. Преструваше се

11. Френска провинция (б. пр.).

на загрижен към всеки застанал пред него човек дори когато виждаше насреща си кривогледи очи и беззъба уста, преструваше се, че се радва на подаръка, даже и да бе получил четири такива, държеше се с авторитет, когато съветниците от някой град идваха да се жалват относно някакъв данъчен въпрос или общински спор. „Щом ви е нанесена вреда, правото ви ще бъде възстановено. Ще поискам незабавно да се проведе следствие.“ Много бързо беше разбрал, че да назначиш следствие с решителен тон произвежда голямо впечатление, без да е ни най-малко обвързващо. Все още не знаеше, че ще бъде с такова крехко здраве, макар че дълги седмици бе боледувал в Гренобъл. По време на това пътуване той научи за смъртта на майка си, после на баба си, малко по-късно за повторния брак на дядо си и веднага след това за този на баща си, точно преди ла му съобщят, че самият той скоро ще се ожени за Жана дьо Бурбон, негова братовчедка и връстница.

Което бе извършено в Тен л'Ермитаж в началото на април, сред голям блясък и наплив на духовници и аристократи... Само преди шест години.

Чудо бе, че той не се главозамай, нито се обърка от цялото това великолепие. Прояви единствено присъщата на владетелите от неговото семейство склонност към прахосничество и разкош. Ши-роки пръсти. Тези принцове трябва веднага да получат всичко, което им хареса. Искане това, искам онова. Дай им да купуват, да притежават най-красивите предмети, най-редките, най-причудливите и най-вече най-скъпите, да имат животни от менажерии, пишни златни украшения, илюстрирани книги, да пилеят пари, да живеят в стаи, тапицирани с коприна и златоткано кипърско сукно, да пришиват по дрехите си цели съкровища от скъпоценни камъни, да блестят; престолонаследникът и всички от неговия род виждат в това признак на власт и доказателство за величие. Навивност, наследена от техния прадядо, първия Шарл, брат на Филип Хубави, титулован император на Константинопол, този дебел търтей, който толкова буйствува и разбуни Европа, и в един миг му се присъни и германската империя. Прахосник, какъвто никога не е имало... Всички носят това в кръвта си. Поръчват ли си обувки в това семейство, вземат по двадесет, четиридесет или петдесет чифта наведнъж, за краля, за престолонаследника, за монсеньор д'Орлеан. Вярно е, че глупавите им островърхи обувки се повреждат от калта; дългите им върхове се смачкват, възбите избеляват и така само за три дни похабяват стока, за направата на която най-добрите занаятчии от работилницата на Гийом Лоазел от Париж са се трудили цял месец. Знам това, защото там си поръчвам

червените пантофи; но на мен ми стигат осем чифта годишно. Погледнете: не съм ли винаги съвсем прилично обут?

И понеже дворот дава тон, барони и буржоа се разоряват за сърма, кожи и накити – суетни разходи. Перчат се в надпревара. Помислете само, че за украсата на шапката, която престолонаследникът носеше на руанското пиршество, за което ви разказвам, бяха изразходвани осем унции перли и също толкова дребни, поръчани при Беломе Тюрел за триста или триста и двадесет екю! Какво има да се чудим, че хазната е празна, след като всеки харчи повече, отколкото има?

А, ето че се връщат с носилката. Сменили са впряга. Е, да се качваме...

Във всеки случай има един човек, който извлича полза от тези финансови затруднения и който се обогатява от недостига в кралската хазна; месир Никола Брак, главен домоуправител на двореца, същевременно ковчезник и управител на монетния двор. Сформирал е малко банково сдружение, би трябвало да кажа сдружение за измама, което откупува дълговете на краля и на близките му срещу две трети, а понякога срещу половин или даже една трета от стойността им. Машинацията е много проста. Щом притиснат до стената някой доставчик на двора, който от две или повече години нищо не е получавал и няма как да плаща на съдружниците си, нито пък да купува стока, той пристига при месир Брак и му размахва сметките пред очите. Месир Брак има величествена външност; красив, винаги строго облечен мъж, който никога не говори повече, отколкото трябва. Няма равен, когато трябва да затвори някому устата. Онзи, който е дошъл при него разгневен... „този път ще ме изслуша; имам много неща да му казвам и няма да си меря думите...“ за един миг започва да пелтечи и да се моли. Месир Брак из-сипва върху му като от капчук няколко хладни и резки думи: „Цените ви са пресилени, както за всяка кралска поръчка... дворцовата клиентела ви осигурява немалко поръчки, от които доста печелите... ако кралят е затруднен да ви плати то е защото всички пари от хазната отиват за разходите по войната... сърдете се на буржоата като метр Марсел, които не плащат охотно данъците... щом толкова ви тежи да сте кралски доставчик ще оттеглим поръчките...“ И когато тъжителят е достатъчно вразумен, разкаян и разтреперан Брак му казва: „Ако наистина сте в затруднение, ще се опитам да ви помогна. Мога да настоя пред едно посредническо дружество, където имам приятели, да откупи кредитите ви. Ще направя опит, не казвам повече, ще направя опит да ви бъдат закупени срещу четири шест от цената, а вие ще дадете разписка за цялата. Дружеството

ще си възстанови сумата, когато бог пожелае отново да напълни хазната... ако изобщо пожелае. Но не казвайте никому, иначе всички от кралството ще дойдат да искат същото. Оказвам ви голямо благоволение.“ След което, още щом постъпи някой и друг грош в хазната, Брак се възползува от случая, за да пошушне на краля: „Сир, заради честта и името ви не исках да оставям непогасен този неотложен дълг, още повече, че заемодавецът беше твърде разгневен и заплашваше със скандал. В името на моята любов към вас го изплатих със собствени пари.“ И ползуйвайки се с предимство, той полува цялата сума. От друга страна, понеже отговаря за дворцовите разходи, получава щедри подаци за всяка поръчка. Така този почтен човек печели от двете страни.

В деня на пиршеството вместо да се заеме най-вече с въпроса за плащането на отказаните от нормандските щати данъци, той по-скоро се захвана да обсъжда с руанския кмет метр Мютел откупуването на кредитите на търговците от Руан. Защото някои сметки от първото пътуване на краля, дори и от по-рано, още не бяха платени. А откакто бе станал кралски наместник в Нормандия, престолонаследникът, преди още да бе получил херцогската титла, все поръчваше, поръчваше, без нито веднъж да плати. И тъй, месир Брак се бе отдал на обичайните си ходове, уверявайки кмета, че заради приятелските си чувства към него и уважението си към жителите на Руан щеше да заграби една трета от печалбата им. Даже повече, защото щеше да плати във франкове, което значи в обезценени монети, и то от кого? От него, тъй като той определяше курса... Нека признаем, че щатите имат известни основания да се оплакват от високопоставените кралски служители. Като си помисля, че навремето месир Ангеран дьо Марини бе обесен заради това, че един-единствен път бе обезценил монетите преди десет години! Той беше светец в сравнение с днешните финансисти!

Кой още от дошлите в Руан заслужава да бъде споменат освен обичайните служители и Митон льо Фол, джуджето на престолонаследника, което подскачаше между масите и носеше същата извезана с перли шапчица... перли за едно джудже, питам ви, така ли се харчат пари, когато ги нямаш? Престолонаследникът го облича в раирано сукно, което тъкат специално за него в Ган... Не одобрявам начина, по който използват джуджетата. Принуждават ги да се държат като шутове, ритат ги, правят ги за посмешище. Те все пак са божии творения, макар да не може да се каже че бог ги е доизпипал. Още едно основание да им засвидетелствуваме малко милосърдие. Но хорицата както изглежда, считат за голяма благословия появата на джудже в семейството. „О, дребничко е.

Дано не порасне. Ще можем да го продадем на някой херцог, а може би и на краля...“

Не, мисля, че изредих по-важните сътрапезници Фрике дьо Фрикан, Гравил, Менмар, да, споменах ги... и разбира се, най-важният от всички, наварският крал.

Престолонаследникът му посвещаваше цялото си внимание. Впрочем нямаше нужда да прави особени усилия спрямо дебелия д'Аркур. Последният общуваше единствено с ястията и напразно биха се обърнали към него, докато поглъщаше планини от храна.

Но двамата, Шарл Нормандски и Шарл Наварски, си говореха много. По-скоро говореше Шарл Наварски. Не се бяха виждали от осуетената германска авантюра; и за навареца бе напълно естествено да се опитва чрез ласкателство, уверения в добро приятелство, приятни спомени и забавни разкази да спечели отново доверието на своя млад родственик.

Докато щитоносецът му Колен Дублел слагаше подносителите пред него, Шарл Наварски, усмихнат, очарователен, увличащ и непринуден, казваше:

Да отпразнуваме нашата нова среща; много съм ти благодарен, Шарл, че ми позволяваш да ти засвидетелствувам своята привързаност; липсваше ми откакто се отдръпна...„, и припомняше любовните им забавления от миналата зима, хубавите дами, които залагаха на зарове, русата за теб, червенкосата за мен,“ ...Касинелката е бременна никой не се съмнява, че е от теб...„, и от дума на дума минаваше към прочувствени упреци... ех защо раздрънка всичките ни планове на баща си!... Вярно, спечели си нормандското херцогство, признавам, че това беше добър ход. Но с мен сега можеше да притежаваш цялото кралство...“и най-накрая, подхващайки старата песен: „Признай, че би могъл да бъдеш по-добър крал от него!“

И уж съвсем небрежно го попита кога ще бъде следващата му среща с крал Жан, дали е определена датата и дали ще се състои в Нормандия... „Чух, че е отишъл на лов край Жизор.“

Ала този път намираще престолонаследника по-сдържан, по-прикрит отпреди. Приветлив наистина, но нащрек и в отговор на толкова любезности само се усмихваше и поклащаше глава.

Внезапно голям шум на счупена посуда заглуши гласовете на сътрапезниците. Митен льо Фол, който в момента имитираше кухненските слуги, поднасяйки сам един кос върху най-големия сребърен поднос, който бе успял да намери, го бе изпуснал. И сочеше вратата с широко

зяпнала уста.

Славните нормандски рицари, вече порядъчно пийнали, се развеселиха от този номер, който им се видя твърде забавен. Но смехът тутакси заседна в гърлата им.

Защото през вратата нахлу маршал д'Одреем въоръжен до зъби, държейки меч си изправен с върха нагоре, и извика с боен глас: „Никой да не мърда, каквото и да види, ако не иска да умре с този меч.“

О, но носилката е спряла... Ами да, пристигнали сме; не бях забелязал. Ще продължа след вечеря.

V ЗАПАВЯНЕТО

Благодаря, месир абат, много съм ви задължен... Не, от нищо, уверявам ви, нямам нужда от нищо друго... нека само сложат още няколко цепеници в огъня... Моят племенник ще ми прави компания; трябва да поговоря с него. Точно така, месир абат, лека нощ. Благодаря ви за молитвите, които ще прочетете за светия отец и за моята скромна личност... да, и цялата ваша благочестива община... Честта е моя. Да, благославям ви; бог да бди над вас...

Уух! Ако го бях оставил да говори, този абат щеше да ни държи до полунощ! Сигурно се е родил на Свети Бъбривец...

Та докъде бяхме стигнали? Не искам да измъчвам любопитството ви. А, да... маршалът с вдигнатия меч...

А след маршала изникнаха дванадесетина стрелци, които грубо избутаха виночерпци и прислуга до стените; после се появиха Лалман и Перине льо Бюфл, а по петите им самият Жан II, в пълно снаряжение, с шлем на главата и с пламтящи през вдигнатия наличник очи. Беше непосредствено следван от Шайуел и Креси, други двама сержанти от личната му охрана.

„Попаднах в клопка“, каза Шарл Наварски.

Вратата продължаваше да бълва кралския ескорт, сред който той разпознаваше някои от своите най-големи врагове, братята д'Артоа, Танкар-вил...

Кралят се насочи право към почетната маса. Нормандските рицари понечиха да му се поклонят. Той направи жест с двете ръце, с който им заповяда да останат седнали.

Сграбчи зет си за кожената яка на надризнцията, разгърси го,

повдигна го, като същевременно крещеше изпод шлема: „Зъл предател! Не си достоен да седиш до моя син. Кълна се в паметта на баща ми, че няма да сложа залък хляб и глътка вода в устата си, докато ти си между живите!“

Щитоносецът на Шарл Наварски, Колен Дублел, виждайки как зле се отнасят с господаря му, замахна да удари краля с един остър нож. Но бе изпреварен от Перине льо Бюфл, който му изви ръката.

Кралят от своя страна пусна Шарл Наварски и губейки за миг хладнокръвие, погледна с изумление този прост оръженосец, който бе дръзнал да вдигне ръка срещу него. „Заловете това момче заедно с неговия господар“, заповяда той.

Кралската свита едновременно се впусна напред начело с братята д'Аргоа, които застанаха от двете страни на Шарл Наварски и го притиснаха като леска между два дъба. Въоръжените мъже бяха изпълнили цялата зала; от тапицериите сякаш стърчаха копия. На кухненските слуги им се искаше да потънат в стените. Престолонаследникът се беше изправил и повтаряше: „Сир татко, сир татко...“

Шарл Наварски правеше опит да обясни, да се защити. „Монсеньор, аз недоумявам! Кой ме е злепоставил така пред вас? Бог ми е свидетел, че никога, повярвайте, не съм мислил за предателство срещу вас, нито срещу монсеньор вашия син! Ако някой може да ме обвини, нека го направи пред перовете ви и се заклевам, че ще се оправдая и ще го изоблича.“

Дори в такава опасна ситуация гласът му беше ясен, а думите се леха свободно от устата му. Той наистина изглеждаше много дребен и слабичък сред всички тези воини, но запазваше самоувереност в речта си.

„Аз съм крал, монсеньор, макар и на по-малко кралство от вашето, и заслужавам да се отнасят с мен като с крал. – Ти си граф д'Еврьо, ти си мой васал и си вероломник! – Аз съм ваш предан братовчед, съпруг на вашата дъщеря, и никога не съм престъпвал законите. Вярно, че накарах да убият Шарл Испански. Но той ми беше враг и ме бе оскърбил. Разкаях се за стореното. Ние се помирихме и вие дадохте оправдателни писма на всички... – В затвора, предателю! Достатъчно си ни разигравал с лъжите си. Хайде, в затвора и двамата, отведете ги!“ извика кралят, сочейки Шарл Наварски и щитоносеца му. „Този също“, прибави той, махвайки с ръкавица към Фрике дьо Фрикан, когото бе разпознал и за когото знаеше, че е организирил покушението в „Свинята предачка“.

Докато сержанти и стрелци отвличаха тримата мъже към съседната

стая, престолонаследникът се хвърли в нозете на краля. Колкото и да бе стъписан от яростта на баща си, той достатъчно ясно виждаше последиците от нея, поне за себе си.

„За бога, сир татко мой, вие ме опозорявате!

Какво ще помислят за мене? Поканил съм наварския крал и бароните му на обяд, а вие така зле се отнасяте с тях. Ще кажат, че съм ги измамил. Умолявам ви в името на бога да се успокоите и промените решението си. – Вие се успокойте, Шарл! Не знаете неща, които аз знам. Те са позорни предатели и техните престъпления скоро ще бъдат разкрити. Не, вие не знаете всичко онова, което на мен ми е известно.“

При тези думи нашият Жан II, грабвайки боздугана на един сержант, се нахвърли върху граф д'Аркур и му нанесе удар, който щеше да строши рамото на по-слабичък от него. „Станете, предателю! Вие също ще идете в затвора. Ще бъдете много хитър, ако ми се измъкнете.“

И понеже дебелият д'Аркур така се слиса, че не се изправи достатъчно бързо, той го хвана за бялата надризнаца и силно я дръпна, разкъсвайки дрехата чак до ризата.

Изблъскан от стрелците, разгърденият Жан д'Аркур мина покрай по-малкия си брат Луи и му каза нещо, което другите не чуха, но явно беше обидно, а другият му отвърна с жест, който можеше да се тълкува и тъй, и иначе... нищо не можах да направя; аз съм шамбелан на краля... търсеше си го, толкова по-зле за теб...

„Сир, татко, мой, настояваше престолонаследникът, постъпвате зле, като се отнасяте така към тези храбри мъже...“

Но Жан II вече не го чуваше. Разменяше погледи с Никола Брак и Робер дьо Лори, които мълчаливо му посочваха някои от сътрапезниците. „Този също в затвора!... И онзи...“ заповядваше той, като блъскаше сир дьо Гравил й удряше с юмрук Мобюе дьо Менмар, и двамата участвували в убийството на Шарл Испански, но преди две години получили, подписани от ръката на краля, оправдателни писма. Както виждате, това бе една дълго предъвквана омраза.

Изправен на някаква каменна пейка в нишата на един прозорец, Митон льо Фол правеше знаци на своя господар, като първо сочеше ястията в един поднос, после краля и мърдаше пръсти пред устните си... предложете му да яде...

„Татко, каза престолонаследникът, не искате ли да ви поднесат нещо за ядене?“ Щастливо хрумване, което попречи на краля да изпрати в затвора цяла Нормандия.

„Да! Бога ми, наистина съм гладен. Знаете ли, Шарл, че съм

тръгнал отвъд лионската гора, и препускам от сутринта, за да накажа тези негодници? Накарайте да ми сервираат.“

Повика с ръка да му махнат шлема. Косите му бяха залепнали, лицето зачервено; потта се стичаше по брадата му. Сядайки на мястото на сина си, той вече беше забравил, че се бе заклел да не яде и пие, докато зет му е между живите.

И докато се суетяха за прибори и му наливаха вино, докато залъгваха глада му с част от неначенат пастет от шука и му поднасяха един останал целичък и все още топъл лебед, сред прислужниците, които отново тичаха надолу към кухнята, и стрелците, които отвеждаха пленниците, настана суматоха; нормандските рицари се възползуваха от нея, за да се измъкнат, като сир дьо Клер, също един от убийците на красивия испанец, който се отърва на косъм. И понеже кралят не проявяваше признаници, че иска да задържи още някого, стрелците ги оставиха да излязат.

В кралската свита също умираха от глад и жажда. Жан д'Артоа, Танкарвил, сержантите, всички, крадешком поглеждаха към трапезата. Чакаха знак от краля, за да седнат да се подкрепят. Но тъй като знак не идваше, маршал д'Одреем откърши кълката на един петел, останал на една от масите, и започна да се храни на крак. Луи д'Орлеан ядосано се намръщи. Брат му наистина твърде малко се интересуваше от хората, които му служеха. Седна на мястото, заето допреди малко от Шарл Наварски, като каза: „Имам честта да ви правя компания, братко.“

Тогаво кралят с безразлично великодушие покани родствениците и бароните си да седнат. Всички веднага се наредиха на масите, пред изпоцапаните покривки, и се заеха да унищожават остатъците от пиришеството. Даже и не помислиха да сменят сребърните съдове. Всеки грабеше каквото му попадне, млечната баница минаваше преди патицата, гъшият дроб преди супата от миди. Поглъщаха изстинала пържена риба. Стрелците се тъпчеха с филии хляб или се вмъкваха да ядят в кухнята. Сержантите надигаха изоставените чаши.

Разкراчил нозе под масата, кралят се бе умълчал със замислено и грубо изражение. Гневът му далеч не бе стихнал; даже като че ли още повече се разпалваше с яденето. И все пак би трябвало да изпитва известно задоволство. Той, добрият крал, играеше ролята на справедлив съдник! Най-сетне бе постигнал победа; бе извършил голямо геройство, което неговите писари можеха да отбележат за следващото събиране на ордена на Звездата! „Как крал Жан се справи с изменниците, които залови в Буврѝйския замък...“ Изведнѝж той сякаш се учуди, че не вижда нормандските рицари, и се разтревожи. Страхуваше се от тях. Ами

ако организират бунт, ако вдигнат града и освободят пленниците?... Нашият умник показваше истинската си същност. Най-напред, тласкан от дълго таена ярост, той се развихряше, без да мисли за нищо; после съвсем забравяше да затвърди постигнатото; а най-накрая си въобразяваше разни неща, все несъстоятелни, но от които трудно можеш да го разубедиш. Сега виждаше Руан разбунтуван като Арас преди един месец. Поиска да доведат кмета. Ала метр Мютел го нямаше. „Но той само преди миг беше тук“, каза Никола Брак. Настигнаха кмета в двора на замъка. Пребледнял след прекъснатия обяд, той се яви пред лапация крал. Заповядано му бе да затвори вратите на града и да разгласи по улиците всеки да си седи в къщи. Никой да не излиза, бил той буржоа или селянин, и по никакъв повод. Истинско обсадно положение, затъмнение посред бял ден. Превземаща града вражеска армия би постъпила по същия начин.

Мютел прояви смелост да се покаже оскърбен. Жителите на Руан не бяха сторили нищо и не заслужаваха подобни мерки... „Напротив! Отказвате да плащате данъците, подстрекавани от злодеите, които дойдох да изоблича. Но, свети Дьони ми е свидетел, те вече няма да ви подстрекават.“

При оттеглянето на кмета престолонаследникът сигурно си е помислил с горчивина, че всичките му усилия, полагани търпеливо месеци наред, за да спечели нормандците, изцяло бяха пропаднали. Всички, благородници и буржоа, сега шяха да са против него. И наистина кой би повярвал, че не е съучастник в тази клопка? Баща му действително му налагаше много неизгодна роля.

После кралят заповяда до доведат Гийом... ех, Гийом кой... не мога да си спомня името му, а го знаех... все едно, кралят на престъпниците. И всички разбраха, че бе решил, без да чака повече, да пристъпи към незабавна екзекуция на пленниците.

„Който не умее да пази рицарската чест, не заслужава да му бъде запазен животът – каза кралят. – Така е, братовчедо Жан“, съгласи се Жан д'Артоа, това олицетворение на глупостта.

Питам ви, Аркамбо, рицарска постъпка ли е да се вдигнеш на бойна нога, за да заловиш невъоръжени хора, като си послужиш за примамка със собствения си син? Шарл Наварски несъмнено бе извършил големи низости; но надали под великолепието си крал Жан притежава повече чувство за чест?

VI ПРИГОТОВЛЕНИЯТА

Гийом а ла Кош... Ето че си спомних името, което търсех; кралят на престъпниците... Странна е неговата служба, наследена от една институция на Филип Август. Той бе включил в личната си охрана отред от сержанти, всички до един великани, наричани *gibaldi regis*, войници на краля. Размяна на родителния падеж или игра на думи, но техният началник сега стана *gibaldogum*. Формално командува сержантите като Перине льо Бюфл и останалите; всяка вечер в часа на вечерята прави обиколка на кралския дворец и проверява дали са го напуснали всички, които имат достъп до двора, но не могат да нощуват там. Ала основното му задължение, мисля вече ви казах, е да упражнява надзор върху местата с лоша слава в градовете, в които отсяда кралят. Това значи най-напред, че следи за реда и инспектира парижките бордеи, които никак не са малко, без да се броят леките жени, които работят за тях в определените им улици. А също и домовете за хазартни игри. В тези длъжностни заведения има най-големи шансове да се попадне на следите на крадци, джебчици, фалшификатори и платени убийци; както и да се узнаят пороците на някои хора, понякога и на високопоставени личности, които инак изглеждат напълно порядъчни.

Ето как кралят на престъпниците стана началник на една доста своеобразна полиция. Има си шпиони почти навсякъде. Обръщат се към него когато трябва да се проследи някой пътник, да се прерови гардероба му или да се узнае с кого се събира. Хората не го обичат, но се страхуват от него. Казвам ви това за деня, в който ще влезете в двора. За предпочитане е да сте в добри отношения с него.

Печели много, защото службата му е благодатна. Да следиш проститутките и инспектираш бордеите е доходна работа. Освен заплатата в пари и добавките в натура, които получава от кралския дом, той взема по два гроша седмично за всеки публичен дом и за всяка лека жена в него. Ето ти един хубав данък, нали, и се събира по-лесно от този върху солта. Получава и по пет су за прелюбодейките... е, за тези, които са известни. Същевременно той наема леки жени за дворцовите увеселения. Плащат му да си отваря добре очите, но често и да ги затваря. Наред с това, когато кралят е на поход, пак той приважда в изпълнение неговите присъди или тези на маршалите му. Той отговаря за реда на наказанията, и в тези случаи облеклото на осъдените се пада на него, заедно с

всичко, което имат върху себе си в момента на задържането. И тъй като обикновено кралският гняв не е предизвикан от дребни престъпници, а от силни и богати хора, дрехите и украшенията, които той обира от тях не са плячка за пренебрегване.

Денят на руанското пиршество беше благодат.

Един крал и петима сеньори наведнъж. О, от времето на Филип Август никога крал на престъпниците не бе имал такъв късмет! Неповторим случай да се представи добре пред владетеля. И той не спести усилия. Едно наказание е преди всичко зрелище... Трябваше да намери с помощта на кмета шест каруци, защото кралят бе поискал отделна за всеки осъден, такава беше волята му. Така шествието щеше да бъде по-дълго. Те чакаха в двора на замъка, впрегнати в здрави першонски коне. Трябваше да намери палач... защото градският палач не беше там или в момента нямаше назначен такъв. Кралят на престъпниците бе измъкнал от затвора един жалък негодяй на име Бетрув, Пиер Бетрув... ето, виждате ли, неговото име си го спомням, иди кажи защо... на чиято съвест лежаха четири убийства, явно добра подготовка за работата, която щяха да му поверят, срещу подписано от краля оправдателно писмо. На косъм се измъкна този Бетрув. Ако в града тогава имаше палач...

Трябваше също да се намери свещеник; но това е по-често срещана стока и не си дадох голям труд да го избират... първият монах, който попадна под ръка в най-близкия манастир.

Докато траеха тези приготовления, крал Жан беше свикал малък съвет в неразчистената след пира зала...

Времето решително е на дъжд. Ще вали през целия ден. Нищо, имаме си топли кожи, жарава в грейките, бонбони и вино, което да ни сгрива в това влажно време; имаме всичко необходимо, дакато стигнем до Оксер. Много ми е приятно, че ще видя отново Оксер; това ще съживи спомените ми...

И така, кралят беше свикал съвет, съвет, на който говореше почти само той. Брат му, орлеанският херцог, мълчеше; мълчеше и синът му, херцог д'Анжу. Одреем беше мрачен. Кралят добре виждаше по лицата на своите съветници, че даже и онези, които най-силно желяха смъртта на наварския крал, не одобряваха решението да бъде обезглавен по този начин, без съд и някак крадешком. Това прекалено им напомняше екзекуцията на Раул дьо Бриен, бившия конетабъл, също осъдена в пристъп на гняв по неизяснени и до днес причини, и която постави лошо начало на царуването.

Единствено първият шамбелан Робер дьо Лори изглеждаше, че

подкрепя своя господар в желанието за незабавно отмъщение; но това бе по-скоро от раболепие, отколкото от истинско убеждение. Бе прекарал доста месеци в немилост, защото според краля прекалено се бе увлякъл на страната на наварците по време на Мантския договор. Необходимо бе да докаже своята върност.

Никола Брак, който е доста ловък и знае как да подхване краля, се опита да отвлече вниманието му, като заговори за Фрике дьо Фрикан. Предлагаше временно да му запазят живота, та да го разпитат както по-добава. Ако го притиснат, управителят на Кан безсъмнено щеше да разкрие доста интересни тайни. Как иначе да стигнат до всички разклонения на заговора, ако не оставят поне един от пленниците?

„Да, това е благоразумно, каза кралят. Да се остави Фрике.“

Тогава Одреем отвори един прозорец и извика на краля на престъпниците в двора: „Пет каруци са достатъчни!“ и потвърди с разтворена ръка: пет. Върнаха една каруца на кмета.

„Ако е благоразумно да се остави Фрике, още по-благоразумно е да оставим неговия господар“, каза тогава престолонаследникът.

След първоначалния смут той си бе възвърнал хладнокръвието и разсъдливостта. Честта му беше заложена в това дело. Всячески се опитваше да спаси зет си. Жан II бе поискал от Жан д'Артоа да повтори за сведение на всички каквото знаеше за заговора. Ала „братовчедът Жан“ се бе показал по-неуверен пред съвета, отколкото пред краля. Прошепнат на ухо, един донос звучи доста убедително. Но повторен на висок глас пред десет души, той губи силата си. В края на краищата това бе само слух. Един бивш служител бил видял... друг бил чул...

Макар че дълбоко в себе си нормандският херцог не можеше да не повярва донякъде на отправените обвинения, те не му изглеждаха достатъчно обосновани.

„Мисля, че за моя нечестив зет вече знаем достатъчно“ – каза кралят. – Не, татко, не знаем достатъчно – отвърна престолонаследникът.

„Толкова ли сте твърдоглав, Шарл? – попита гневно кралят. – Нима не чухте, че този наш безсъвестен и неверен родственик, този злонамерен звяр, е искал скоро да ни убие, първо мен, а после и вас? Защото той е имал намерение да убие и вас. Мислите ли, че след смъртта ми бихте представлявали голяма пречка за начинанията на вашия добър брат, който неотдавна искаше да ви замъкне в Германия срещу мен? Именно за нашето място, за нашия трон ламти той и за нищо дру-го. Или все още сте така заслепен от него, че от-казвате да разберете каквото и да е било?“

Тогава престолонаследникът, който придобиваше все по-голяма увереност и решителност, отговори: „Много добре разбрах, татко; но налице няма нито доказателства, нито самопризнание. – А какво доказателство искате, Шарл? Думата на един почтен братовчед не ви ли стига? Или трябва да легнете мъртъв, потопен в собствената си кръв, прободен като моя злочест Шарл Испански, за да се убедите?“

Престолонаследникът упорствуваше. „Има доста тежки улики, татко, не отричам; но засега нищо повече. Уликата не е престъпление. – Уликата е престъпление за краля, който е длъжен да се пази – каза Жан II, целият почервенял. Не говорите като крал, Шарл, а като университетски ученик, свит зад дебелиите си книги.“

Но младият Шарл здраво държеше на своето. „Ако дълг на краля е да се пази, нека ние, кралете, не се обезглавяваме един друг. Шарл д'Еврьо бе помазан и коронясан като крал на Навара. Той е ваш зет; може да е вероломен, но е ваш зет. Кой ще уважава кралските особи, ако те се изпращат един друг на палача? – Да не беше започвал!“ извика кралят.

Тогава маршал д'Одреем се намеси, за да каже мнението си. „Сир, в очите на света именно вие в случая ще започнете пръв.“

Трудно се излиза наглава с един маршал, Аркамбо, както и с един конетабъл. Поверил си му власт, а той изведнъж се възползува от нея, за да ти противоречи. Одреем е възрастен военачалник... впрочем не чак толкова, по-млад е от мен... все пак е човек, който дълго време безмълвно се е подчинявал, и е бил свидетел на многлупави постъпки, без да може да каже нещо. Сега бе решил да навакса.

„Поне да бяхме заловили всички лисици в капана! – продължи той. – Но Филип Наварски е на свобода и е също толкова буен. Ще се отървем от по-големия и по-малкият веднага ще го замести, пак ще вдигне своята партия срещу нас, пак ще се съюзява с англичанина, при това той е по-добър рицар и по-пламенен в боя.“

Тогава Луи Орлеански подкрепи престолонаследника и маршала, изтъквайки пред краля, че докато държи Шарл Наварски в затвора, ще има власт над неговите васали.

„Назначете продължителен процес срещу него, покажете наяве цялата му мерзост, изправете го пред перовете на кралството; тогава никой няма да ви упрекне. Когато бащата на нашия братовчед Жан извърши известните ни деяния, нашият баща кралят не постъпи другояче, а чрез официален и открит съд. А когато нашият чичо Филип Хубави разкри безпътството на снахите си, неговото правораздаване, колкото и незабавно да бе, се основаваше на разпити и бе произнесено на

всеослушание.“

Всичко това никак не бе по вкуса на крал Жан, който отново кипна: „Хубави примери ми даваш, братко, и много полезни! Великият съд в Мобюисон донесе позор и раздори в кралския род. А колкото до Робер д'Артоа, да ми прости нашият братовчед Жан, именно защото само го изгониха, вместо веднага да го заловят и убият, той ни докара войната с Англия.“

При тези думи монсеньор Орлеански, който не обича особено по-големия си брат и с охота му противоречи, отвърнал... увериха ме, че наистина казал това... „Сир братко, нужно ли е да ви напомня, че Мобюисон не ни ощети толкова? Ако не беше Мобюисон, където нашият дядо Валоа, вечна му памет, изигра добре ролята си, безсъмнено сега на трона щеше да седи нашият наварски братовчед, а не вие. Що се отнася до войната с Англия, граф Робер допринесе може би, но даде само едно копие, своето. А войната срещу Англия трае вече осемнадесет години...“

Изглежда, че кралят се огъна под натиска. Обърна се към престолонаследника и като го изгледа сурово, каза: „Осемнадесет години наистина; точно вашата възраст, Шарл“, сякаш го упрекваше за това съвпадение.

При което Одреем измърмори: „Щяхме по-лесно да изгоним англичанина от нашите земи, ако ние, французите, през цялото време не се избивахме помежду си.“

Кралят замълча известно време с доста разгневен вид. Трябва да си много самоуверен, за да държиш на решението си, когато никой от служителите ти не го одобрява. Но крал Жан не е решителен; той е твърдоглав.

Никола Брак, усвоил по време на съветите изкуството да се възползува от мълчанието, предостави на краля една възможност за отстъпление, която да не накърнява нито гордостта, нито желанието му за мъст.

„Сир, мигновената смърт не е ли твърде бързо изкупление? Монсеньор Наварски вече две години и повече ви кара да страдате. А вие му налагате такова кратко наказание. Ако го държите затворен, ще има усещането, че умира всеки ден. Освен това се обзалагам, че неговите сподвижници непременно ще направят опит да го освободят. Така ще заловите онези, които днес се изплъзнаха от мрежите ви. И ще имате добър повод да стоварите присъдата си върху такъв явен бунт...“

Кралят прие този съвет и заяви, че неговият продажен зет наистина заслужава по-продължително изкупление. „Отсрочвам екзекутирането

му. Дано не се наложи да съжالياвам. Но сега да се побърза с наказанието на останалите. Стига сме губили време с приказки.“ Сякаш се опасяваше да не успеят да му измъкнат още една глава.

Одреем отново извика от прозореца краля на престъпниците и му показа четири пръста. И понеже не беше сигурен дали го е разбрал добре, изпрати един стрелец да му каже, че едната каруца е излишна.

„По-бързо! – повтаряше кралят. – Освободете тези предатели.“

Освободете... странна дума, която би ви учудила, ако не сте в обкръжението на този странен владетел! Това е обичайното изречение, с което нарежда изпълнението на присъда. Не казва: „Освободете ме от тези предатели“, което би имало смисъл, а „освободете тези предатели“... какво означава това за него? Освободете ги за палача? Освободете ги от живота? Или е просто грешка на езика, която упорито повтаря, защото в гнева обърканата му глава губи власт над думите му?

Разказвам ви всичко това, сякаш съм бил там, Аркамбо. То е защото само три месеца след това през юли, когато спомените бяха още пресни, случаят ми бе предаден и от Одреем, и от монсеньор Орлеански, и от самия престолонаследник, както и от Никола Брак, като всеки от тях естествено си спомняше най-вече това, което самият той бе казал. По този начин възстанових достатъчно вярно, струва ми се, и в подробности цялото събитие и го описях на папата, до когото бяха стигнали по-кратки и малко по-различни версии. В подобни случаи подробностите имат по-голямо значение, отколкото може да се предположи, защото те осведомяват за характера на хората. Лори и Брак – и двамата са алчни за пари и непорядъчни в стремежа си да ги трупат; но докато Лори е съвсем посредствена личност, Брак е един умен политик...

Продължава да вали... Къде сме, Брюне? Фонтъноа... А, да, спомням си; беше в моята епархия. Тук е станала онази прочута битка с големи последици за Франция; Fontanetum, както е старото название. Тук около 840 или 841 година Шарл и Луи Германски победиха своя брат Лотер, след което подписаха Вердюнския договор. Оттогава Франция завинаги е била отделена от империята... От този дъжд не се вижда нищо. Впрочем няма и какво да се види. Като орат земята, селяните намират от време на време по някоя дръжка на меч или ръждясал шлем отпреди петстотин години... Карай, Брюне, карай нататък.

VII ПОЛЕТО НА ОПРОЩЕНИЕТО

На коне бяха единствено кралят, отново надянал шлема, и маршалът, който бе сложил само една мрежеста качулка, защото не намираше, че се излага на кой знае каква опасност, та да облича бойни доспехи. Одреем не е от хората, които без повод парадират с военния си чин. Щом на краля му се харесваше да се перчи с владетелския си шлем, то си беше негова работа.

Всички останали от свитата, от най-знатния сеньор до най-простия стрелец, трябваше да отидат пеша до мястото на наказанието. Кралят бе решил така, защото той винаги губи прекалено много време да организира лично парадите с най-големи подробности и обича да прави нововъведения в дребните неща, вместо да постъпва според отдавна установените обичаи.

Бяха останали само три каруци, защото от толкова нареждания по недоразумение бяха върнали една в повече.

До тях бяха застанали Гийом... е не, не е Гийом а ла Кош; заблудих се. Гийом а ла Кош е слуга в камарата; но подобно име... ла Гош, льо Гош, ла Танш, ла Планш... Дори не съм сигурен, че се казва Гийом; впрочем това няма голямо значение... Та до тях бяха застанали кралят на престъпниците и импровизираният палач, бял като платно след престоля в затвора, мършав, доколкото ми казаха, и никак не отговарящ на представите за един неверник, извършил четири убийства, и монахът, който мачкаше с пръсти, както правят всички монаси, конопения си шнур.

Гологлави и с вързани отзад ръце, осъдените излязоха от кулата. Начело вървеше граф д'Аркур, с бялата си надризница, която кралят бе разкъсал при ръкава заедно с ризата. Отдолу се виждаше огромното му рамо, розово като свинска кожа, и тлъстата му гърд. Привършваха с точенето на брадвите върху воденичния камък в единия край на двора.

Никой не гледаше към осъдените, никой не смееше да ги погледне. Всеки се вираше в ръба на някое паве или стена. Кой би дръзнал пред краля да отправи приятелски или просто съчувствен поглед към четиримата мъже, които щяха да умрат? Даже и намиращите се най-отзад гледаха надолу, от страх съседите им да не кажат, че са забелязали нещо по лицата им... Мнозина упрекваха краля. Но от негласен до открито изказан упрек... Голяма част бяха свързани с граф д'Аркур от

продължително приятелство, бяха ходили на лов и на състезания с него, яли бяха винаги на изобилната му трапеза. В този момент сякаш никой не си спомняше за това; покривите на замъка и априлските облаци бяха по-привлекателна гледка. Така че Жан д'Аркур, оглеждайки се на всички страни изпод надиплените от тлъстина клепачи, не можеше да срещне нито едно лице, което да откликне на злочестината му. Дори и това на брат му, най-малко, това на брат му! Естествено!

След като обезглавят дебелия по-възрастен брат, в чия полза кралят щеше да се разпореде относно титлите и имуществата му?

В първата каруца качиха този, който в момента все още беше граф д'Аркур. Това не стана лесно. Квинтал и половина, и то с вързани ръце. Наложиха се четирима сержанти да го бутат и повдигат. В дъното на каруцата бяха пръснали слама и бяха сложили дървника.

Когато го качиха, Жан д'Аркур се обърна разгърден към краля, сякаш искаше да му каже нещо, към краля, застанал неподвижно на седлото, облечен в мрежеста броня, увенчан със стомана и злато, кралят съдник, който държеше да покаже, че всичко в кралството е подчинено на неговата воля и че най-богатият сеньор от една провинция може за един миг да бъде унищожен, ако такова е желанието му. И д'Аркур остана безмълвен.

Във втората каруца качиха сир дьо Гравил, а в третата Мобюе дьо Менмар заедно с Колен Дублед, щитоносеца, който бе вдигнал нож срещу краля. Последният сякаш казваше на всеки от тях: „Спомни си убийството на Шарл Испански; спомни си странноприемницата «Свинята предачка»“. Защото всички разбираха, че с изключение на Жан д'Аркур, за останалите трима това прибързано и страшно правосъдие беше внушено от мъст. Да наказваш хора, които публично си оправдал... Трябва да можеш да представиш нови и твърде тежки обвинения, за да постъпиш така. Такова нещо би трябвало да предизвика порицание от папата, ако същият не беше толкова слаб... В главната кула наварският крал беше злостно избутан пред прозореца, за да не изпусне нищо от зрелището.

Гийом, който не е Гийом ла Кош, се обръща към маршал Одреем... всичко е готово. Маршалът се обръща към краля... всичко е готово. Кралят прави жест с ръка. И шествието потегля.

Начело отряд от стрелци с железни каски и кожени наколенници тежко пристъпват в дебелите си гамаши. Следва маршалът на кон, с явна неохота. После пак стрелци. И зад тях трите каруци. Най-накрая кралят на престъпниците, хилавият палач и мръсният поп.

После идва кралят, изпънат на жребеца си, заобиколен от сержантите от личната гвардия, и сподирен от цяла процесия сеньори с обикновени или ловджийски шапки и с подплатени с кожа плащове или ризници.

Градът е тих и пуст. Жителите благоразумно са изпълнили заповедта да не излизат от къщи. Но главите им се трупат зад дебелиите, зеленикави и шуплести като дъна на бутилки стъкла; прокрадват погледи през полуоткрехнатите обрамчени с олово прозорци. Не могат да повярват, че човекът в каруцата е граф д'Аркур, когото толкова често са срещали по улиците на града, и даже са го видели същата сутрин, в разкошно облекло. И все пак по едрата снага добре личи, че е той... „Той е, казвам ти, че е той.“ Колкото до краля, чийто шлем стига почти до прозорците на първия етаж на къщите, никой не се съмнява, че вижда именно него. Дълго време беше техен херцог... „Той е, наистина е той, кралят...“ Но те нямаше да се уплашат повече, ако бяха видели лице на мъртвец под наличника на шлема. Руанчани бяха недоволни; ужасени, но и недоволни. Граф д'Аркур винаги ги бе поддържал, и те го обичаха. Затова си шушнеха: „Не, това не е добро правосъдие. Всъщност ние сме потърпевши.“

Каруците се друсаха. Сламата се изплъзваше под краката на осъдените, които с мъка запазваха равновесие. Казаха ми, че през целия път Жан д'Аркур е бил с отметната назад глава, а косата откривала дебелиите гънки на врата му. Какво ли си е мислел, отивайки на смърт, човек като Жан д'Аркур, докато е гледал късовете небе между върховете на покривите? Винаги съм – се питал какво става в главите на осъдените в последните им мигове... Дали не се е разкайвал, че не се е наслаждавал достатъчно на всички красиви неща, които бог поднася всеки ден пред очите ни? Или колко е абсурдно това, което ни пречи да се възползваме от всички негови благодеяния? Предният ден спореше за данъците и таксата върху солта... А може би си е казал, че е изпаднал в това положение от чиста глупост. Защото бе предупреден, чичо му Годьофроя бе пратил да го предупредят... „Тръгнете си незабавно...“ Годьофроя д'Аркур отдалече бе подушил капана... „Този банкет наред постите мирише на клопка“... Само ако пратеникът беше дошъл мъничко по-рано, ако Робер дьо Лори не се беше случил на стълбището... ако... ако... Но не съдбата, самият той си беше виновен. Достатъчно бе да се измъкне от трапезата на престолонаследника, достатъчно бе да не си търси оправдание да се поддава на лакомията си... „Все едно е, ще тръгна след пришеството...“

Виждате ли, Аркамбо, големите нещастия често сполитат хората по съвсем дребни поводи, заради несъобразителност или погрешно решение в ситуация, която наглед е била без значение, и в която са се оставили да бъдат повлечени от природата си... Нищо и никакво лекомислие в избора, и пълно крушение.

О, как биха искали после да поправят постъпката си, да се върнат назад, в мига на погрешното решение. Жан д'Аркур блъсва Робер дьо Лори, извиква му: „Сбогом, месир“, яхва едрия си кон, и всичко е съвсем различно. Прибира се при чичо си, връща се в своя замък при жена си и деветте си деца, и до края на живота си със самодоволство си спомня как се е измъкнал от коварната клопка на краля... Освен ако не си счупи главата о някой клон в гората, докато се прибира, ако този ден така му е било писано. Върви, че разбере каква е божията воля! А и да не забравяме все пак...това, което тази жестока присъда в крайна сметка осуетяваше... че д'Аркур наистина заговорничеше срещу короната. Е, не бе настъпил часът на крал Жан, и бог отреждаше на Франция други злочестини чрез ръката на краля.

Шествието започна да изкачва склона, водещ към бесилото, но спря посред пътя, на площад, заобиколен от ниски къщички, където всяка есен става пазарище на коне, и който се нарича полето на Опрощението. Да, такова е името му. Въръжените мъже се строиха от двете страни на пресичащия площада път, оставяйки три копия разстояние между редиците.

Кралят, все на кон, застана точно по средата на пътя, на един хвърлей от дръвника, който сержантите бяха дотъркаляли от първата каруца и сега търсеха по-равно място за него.

Маршал Одреем слезе от коня, и кралската свита, над която стърчаха главите на двамата братя д'Артоа... какво ли си мислеха те? По-големият бе главният виновник за тази екзекуция. О, не мислеха за нищо... „братовчедо Жан, братовчедо Жан“... Свитата се строи в полукръг. Наблюдаваха Луи д'Аркур, докато сваляха брат му от каруцата; той не трепна.

Приготовленията на това импровизирано посред един пазарски площад правораздаване сякаш нямаха край. И вперени очи на всички прозорци около площада.

Херцогът-престолонаследник, навел глава под обшитата с перли шапка, тъпчеше на място до своя млад чичо д'Орлеан, правеше няколко стъпки, връщаше се, пак пристъпваше, сякаш за да прогони някакво неразположение. И изведнъж дебелият д'Аркур се обръща към него, към

него и към Одреем, извиквайки с все сила:

„О, сир херцог, и вие, добри маршале, помогнете ми, за бога, нека да говоря с краля, и ще успее да се оневиня и да му кажа неща, от които и той, и кралството ще имат полза.“

Сред онези, които го чува, нямаше човек да не си спомня как сърцето му се е разкъсало от звученето на този глас, едновременно предсмъртен вик и проклетие.

С един и същ порив херцогът и маршалът пристъпват към краля, който е чул така добре всичко, както и те. Почти докосват коня му: „За бога, сир татко, позволете да ви говори – Да, сир, нека ви говори, и за вас ще е по-добре“, настоява маршалът.

Но какъв подражател е този Жан II! В рицарството подражава на своя дядо Валоа и на крал Артур от легендите. Научил е, че Филип Хубави е оставал неумолим, когато е давал заповед за смъртна лрисъда. И подражава, въобразява си, че подражава на Железния крал. Само че Филип Хубави не си слагаше шлема без нужда. И не осъждаше току-така, не опираше правораздаването си върху една нездрава злопапетност.

„Освободете тези, предатели“, повтаря Жан II през вдигнатия си наличник.

О, сигурно се чувства велик, сигурно се чувства наистина всемогъщ. Кралството и вековете ще запомнят суровата му воля. Но той най-вече пропусна прекрасната възможност да размисли.

„Така да бъде! Да се изповядаме“, каза тогава граф д'Аркур, обръщайки се към мръсния поп. А кралят извика: „Не, никакво изповядване за предателите!“

Тук вече не подражава, а изобретява. Сравнява престъплението... но какво престъпление всъщност? Престъплението да си заподозрян, престъплението да си изрекъл зли думи, които са били донесени... да го наречем посегателство над кралската особа, с това на еретиците и неверниците. Крал Жан е помазан, нали така? *Tu es sacerdos in oeiernum...*¹² Затова се мисли за самия господ и решава къде ще идат душите след смъртта. Според мен и за това светият отец беше длъжен сериозно да го порицае.

„Само този, щитоносецът...“, добавя той, посочвайки Колен Дублел.

Иди, че разбери какво става в този надупчен като пчелна пита мозък. Защо е тази дискриминация? Защо разрешава – на щитоносеца,

---

12. *Tu es sacerdos in oeternum* – ти си жрец завинаги

вдигнал нож срещу него, да се изповяда? Присъстващите и до днес, когато говорят за тези ужасни мигове, са в недоумение относно странната постъпка на краля. Дали не искаше да подчертае, че степента на прегрешението съответствува на феодалната йерархия, и че провинилият се щитоносец носи по-малка отговорност от рицаря? Или защото насоченият към сърцето му нож го бе накарал да забрави, че Дублел също бе сред убийците на Шарл Испански, заедно с Менмар и Гравил, Менмар, този висок и мършав мъж, който сега се мята сред въжетата и хвърля гневни погледи наоколо, и Гравил, който няма как да се прекръсти, но явно мълви молитви... ако бог иска да приеме покаянието му, ще го чуе и без посредник.

Монахът, който вече се питаше какво търси тук, веднага се нахвърля върху единствената душа, която му повериха, и започна да мърмори на латински в ухото на Колен Дублел.

Кралят на престъпниците избутва граф д'Аркур пред дръвника. „Коленичете, месир.“

Дебелият мъж се строполясва като вол. Мърда колене, вероятно под тях има камъчета, които ги нараняват. Минавайки зад него, кралят на престъпниците му вързва очите, преди да се е опомнил, и го лишава от гледката на чепове на дръвника, последното нещо, което щеше да види приживе.

По-скоро на останалите трябваше да вържат кърпа на очите, за да не гледат ужасната сцена, която щеше да последва.

Кралят на престъпниците... все пак интересно защо не си спомням името му; много пъти съм го виждал до краля и добре си спомням как изглежда, висок и як мъжага с гъста черна брада... кралят на престъпниците взе главата на осъдения в две ръце като предмет, за да я положи както трябва, отмести косата и оголи добре врата му. Граф д'Аркур продължаваше да мърда колене заради камъчетата... „Хайде, сечи!“; заповяда кралят на престъпниците. Тогава той видя и всички видяха, че палачът трепереше. Сякаш никога нямаше да престане да претегля в ръце голямата си брадва, да, мести длани по дръжката ѝ, да преценява подходящото разстояние до дръвника. Страхуваше се. О, щеше да е по-уверен с камата в някой тъмен ъгъл. Но с брадва, какъвто беше мършав, и то пред краля, пред всички тези сеньори, пред войниците! След дългите месеци затвор едва ли чувствуваше мускулите си толкова здрави, въпреки супата и чашата вино, които му бяха дали за сила. А освен това не му бяха сложили качулка с дупки за очите, какъвто е обичаят, защото нямаха под ръка. Така отсега нататък всички щяха да знаят, че е бил палач.

Престъпник и палач. Имаше с какво да ужаси когото и да е било. Чудно какви ли мисли му минаваха през главата и на този Бетрув, който щеше да си извоюва свободата, извършвайки същото деяние, довело го в затвора. Сега той виждаше главата, която трябваше да отсече, на мястото, където по-късно щеше да стои неговата, ако кралят не беше минал през Руан. Може би у този негодник имаше повече милосърдие, повече състрадание и любов към ближния, отколкото у краля.

„Сечи!“ – наложи се да повтори кралят на престъпниците. Бетрув вдигна бравата, не право нагоре като палач, а встрани, като дървар, който поваля дънер, и я остави да падне от собствената ѝ тежест. Тя падна накриво.

Има палачи, които отсичат главата изведнъж, с точно нанесен удар. Но не и този! Граф д'Аркур явно беше зашеметен, защото вече не мърдаше с колене; но не бе мъртъв, бравата бе заседнала в пласта тлъстини на врата му.

Трябваше да повтори. Този път още по-лошо. Острието засегна странично само част от врата. Кръвта бликна през широко зиналата рана, през която се виждаше дебелият жълт слой тлъстина.

Бетрув се бореше с бравата, чието острие се бе забило в дървника, и не можеше да го измъкне. Пот се стичаше от челото му.

Кралят на престъпниците се обърна към краля: с вид, с който сякаш се извиняваше, сякаш казваше: „Вината не е моя.“

Бетрув се ядосва, не чува какво му казват сержантите, удря отново; но железното острие като че ли се забива в буца масло. И пак, и пак! Кръвта шурти от дървника, блика под бравата, полива по разкъсаната риза на осъдения. Някои от присъстващите се извързват, повдига им се. Полицето на престолонаследника са изписани ужас и гняв; стиска юмурици, от което дясната му ръка; става съвсем морава. Пребледнял, Луи д'Аркур се насилва да остане на първия ред, пред касапницата, устроена на брат му. Маршалът се отмества, за да не стъпва в пълзящата към него кървава вада.

Най-последно, при шестия удар, огромната глава на графа се откърши от туловището и се търколи заедно с черната си превръзка под дървника.

Кралят не помръдваше. Наблюдаваше през железния си прозорец, без всякакъв признак на вълнение, погнуса или неразположение, бликащата кървата рана между огромните плещи, точно срещу него, откъснатата окървавена глава сред лепкавата локва. Ако нещо се забелязваше по лицето му в железната рамка, то беше усмивка. Един стрелец се

строполи сред звън на метал. Едва тогава кралят благоволи да отмести поглед. Това малодушно войниче няма да остане задълго в гвардията му. Перине льо Бюфл се наведе и повдигна стрелеца за яката на ризницата му, като му удари силна плесница. Но припадайки, войничето бе направило услуга на всички. Хората се поотпуснаха; чуха се даже хихикания.

Трима мъже, по-малко нямаше да стигнат, издърпаха обезглавеното тяло. „На сухо място!“ , викаше кралят на престъпниците. Да не забравяме, че дрехите му се полагаха. Достатъчно бе, че са разкъсани; ако освен това са и много изцапани, нямаше да получи нищо срещу тях. И без туй двама осъдени бяха отпаднали от сметките му...

Сега той насърчаваше за следващия ход своя задъхан и плувнал в пот палач, и му даваше куп съвети като на изтощен борец: „Вдигаш брадвата право над себе си, и не я гледаш; гледаш къде ще удариш, по средата на врата. И прас!“ И той разпръсна слама край дръвника, за да попие кръвта, превърза очите на сир дьо Гравил, един здрав, по-скоро закръглен нормандец, накара го да коленичи, и му сложи лицето в кървавата пяна. „Сечи!“ И този път с първия удар... като по чудо... Бетрув му отсича врата; главата се търкулва напред, докато тялото се свлича встрани, изливайки червена струя в праха. Всички се чувствуват някак облекчени. За малко да поздравят Бетрув, който се оглежда стъписан, сякаш се пита как е успял.

Идва ред на високия Мобюе дьо Менмар, с изкълчената походка, който хвърля предизвикателен поглед към краля. „Всеки знае, всеки знае...“, извиква той. Но понеже брадатият отпред вече му превързва очите, думите му се заглушават, и никой не разбира какво искаше да изрече.

Маршал д'Одреем отново се отмества, защото кръвта пъпли към богушите му... „Сечи!“ И пак един удар, само един добре отмерен удар е достатъчен.

Изтеглят назад тялото на Менмар при другите две. Отвързват ръцете на труповете, за да могат по-лесно да ги хванат за четирите крайника, да ги люшнат, и хоп! да ги метнат в първата каруца, която ще ги откара до бесилото, за да ги окачат на гредата. Там ще им смъкнат дрехите. Кралят на престъпниците прави знак да приборат и главите.

Бетрув едва си поема дъх, опрян на дръжката на брадвата. Боли го кръстът; вече едва издържа. За малко остава да изпита съжаление. Е, заслужи си оправдателното писмо, и още как! Нищо чудно, ако до края на дните си сънува кошмари и креци насън.

Колен Дублел, смелият щитоносец, е нервен, макар че получи опрощение на греховете си. Понечи да се отскубне от ръцете, които го бутаха към дръвника; искаше сам да стигне. Но превръзката е точно затова, да възпрепятства невъздържаните движения на осъдените.

И все пак не успяха да попречат на Дублел да вдигне глава точно когато не трябваше, и Бетрув... този път вината наистина не беше негова!... му разцепи напреко черепа. Хайде, още веднъж. Готово.

О, руанчаните, които гледаха от прозорците на къщите наоколо щяха да имат доста неща да разказват, неща, които бързо щяха да се разнесат от град на град из цялото херцогство. И отвсякъде щяха да идват хора, за да видят с очите си площада, попил толкова много кръв. Да не повярва човек, че цялата тази кръв, тази огромна локва, се е съдържала само в четири човешки тела.

Крал Жан наблюдаваше хората си с някакво странно задоволство. Отвращението, което той вдъхваше даже и у своите най-предани служители, сякаш не му беше неприятно; беше твърде горд със себе си. Гледаше най-вече първородния си син... „Ето как трябва да се държи човек, момчето ми, когато е крал...“

Кой би се осмелил да му каже, че бе сгрешил, поддавайки се на отмъстителния си нрав? И за него този ден беше решаващ кръстопът. Наляво или надясно. Беше избрал грешния път, като граф д'Аркур на стълбището. След шестгодишно неустойчиво царуване, изпълнено със смутове, трудности и поврати, той даваше на кралството си, което беше твърде склонно да го следва, пример за злоба и насилие. За по-малко от шест месеца щеше да се спусне по наклона на истинските нещастия, повличайки Франция след себе си.

Трета част Пропиляната пролет

I КУЧЕТО И ЛИСИЧЕТО

Ах, наистина, много ми е драго, че отново видях Оксер! Не вярвах, че бог ще ми отреди това щастие, нито че така осезателно ще го усетя. Сърцето винаги се вълнува, когато се връщаш по местата, приютили част от младостта ти. И вие ще изпитате това чувство, Аркамбо, когато години се натрупат зад вас. Ако ви се случи да минете през Оксер на моите години... дано бог ви съхрани дотогава... ще кажете: „Бил съм тук с моя чичо кардинала, който е бил тукашен епископ, това е била втората му епархия, преди да получи кардиналския сан... Тогава го придружавах до Мец, където трябваше да се срещне с императора...“

Три години живях тук, три... о, не мислете, че съжالياвам за това време, и че се радвах по-пълно на живота, когато бях епископ на Оксер, отколкото сега. Да си призная, изпитвах дори нетърпение да си тръгна оттук. Стрелях се към Авиньон, макар да знаех, че съм прекалено млад; но все пак чувствавах, че бог ме е надарил с характер и умствени качества, с които ще мога добре да му служа в папския двор. И за да се приуча към търпение, напредвах в изучаването на астрологията; именно съвършените ми познания в тази наука подтикнаха моя благодетел Йоан XXII да ме ръкоположи, макар и едва тридесетгодишен. Но вече ви говорих за това... Ех, племеннико, когато си с човек, който много е живял, трябва да свикнеш да слушаш няколко пъти едно и също нещо. Не че сме стари, и паметта ни е по-слаба; не, тя просто е пълна със спомени, които се събуждат по най-различни поводи. Младостта изпълва бъдещето с въображението си; старостта възкресява миналото с паметта си. Нещата се уравновесяват... Не, не съжالياвам за нищо. Сравнявайки това, което съм бил, с това, което съм, имам основания само да възхвалявам бог, а и малко да поздравя себе си, съвсем скромно и честно. Просто това е било време, дадено ми по божия воля, и което няма да съществува, щом престана да си го спомням. Освен в часа на възкръсването, когато всичките ни земни мигове ще се слоят в един. Но това надхвърля умствените ми възможности. Вярвам във възкръсването, уча

хората да вярват в него, но не се наемам да си го представям, и твърдя, че тези, които се съмняват в него, са твърде самоуверени... о, напротив, повече са, отколкото мислите... защото са неспособни да си го представят. Човек е като слепец, който отрича съществуването на светлината, защото не я вижда. За слепеца светлината е нещо съвсем непонятно!

Я виж... бих могъл да изнеса проповед за това в неделя, в Санс. На ли ще трябва да проповядвам. Архидякон съм на катедралата. Затова и съм принуден да се отбия там. По-пряко щеше да ни бъде направо в Троа, но трябва да инспектирам съвета на канониците в Санс.

И все пак щеше да ми е приятно да поудължа престоя си в Оксер. Двата дена там минаха толкова бързо... Сент-Етиен, Сен-Жермен, Сент-Йозеб, всички тези красиви църкви, в които съм отслужвал литургии, сватби и причастия... Знаете, че Оксер, Autissidurum, е едно от най-старите християнски селища в кралството, че е бил столица на епископство двеста години преди Хлодвиг, който впрочем го опустошава почти колкото Атила, и че тук се е провел църковен събор преди шестстотната година... Докато оглавявах епархията, най-голямата ми грижа бе да изплатя дълговете, завещани от моя предшественик, епископ Пиер. Не можех да му искам нещо, нали току-що бе станал кардинал! Да, да, добро място, което води към папската курия... Благодарение на различните бенефиции и на богатството на рода ми успях да запълня дупките. Приемниците ми завариха по-добро положение. А днешният ни придружава сега. Доста добър прелат е новият епископ на Оксер. Колкото до буржския... върнах го в Бурж. Пак беше дошъл да ми досажда, искаше трети пореден нотариус. О, набързо го отпратих. Казах му: „Монсенъор, щом са ви нужни толкова писари, значи, работите във вашето епископство са доста оплетени. Препоръчвам ви веднага да се върнете и лично да сложите ред там. Давам ви благословията си.“ Ще минем и без неговите услуги в Мец. Оксерският епископ ще го замести по-успешно. Впрочем аз предупредих престолонаследника. Пратеникът, когото му изпроводих, трябва да се върне утре, най-късно друг ден. Което значи, че ще получим новини от Париж, преди да си тръгнем от Санс... Престолонаследникът не отстъпва; въпреки най-различните ходове и давленията, които му оказват, продължава да държи наварския крал в затвора.

Какво направи френският крал след събитието в Руан? Отначало остана там няколко дни, през което време се беше настанил в Буврьойската кула, в друга беше пратил сина си, а в трета държеше под охрана Шарл Наварски. Считаше, че има да извършва спешни дела. На първо място да разпита Фрикан. „Ще фризираме Фрикето.“ Тази шега май че

беше измислена от Митон льо Фол. Не се наложи да нажежават много железата или да вземат големите клещи. Още щом Перине льо Бюфл и четирима сержанти го завлякоха в едно мазе и си поиграха с някои инструменти пред него, управителят на Кан показа извънредно голяма добра воля. Говори, говори, говори, изсипа от торбата всичко, каквото знаеше, до последната троха. Поне привидно. Но как можеха да се съмняват, че е казал всичко, след като така убедително тракаше със зъби и показваше такова усърдие за истината?

Какво всъщност разкри той? Имената на участниците в убийството на Шарл Испански? Те отдавна бяха известни и той не прибави нито един виновник към онези, които бяха получили оправдателни писма след Мантския договор. Но признанията му продължиха цяла сутрин. Тайните преговори във Фландрия и в Авиньон между Шарл Наварски и Ланкастърския херцог? Нямаше двор в Европа, който да не знае за тях; това, че и самият Фрикан бе участвувал, не беше кой знае каква новина. Взаимната военна подкрепа, която английският и наварският крал си бяха обещали? И най-непрозорливите можеха да се досетят за това миналото лято, когато Шарл Злия и Уелският принц пристигнаха почти едновременно единият в Котантен, другият в Бордюле. А, да, оставаше наистина тайният договор, според който Шарл Наварски признаваше Едуард за крал на Франция и в който двамата си поделяха кралството! Фрикан призна, че споразумението действително е било подготвяно, което потвърждаваше обвиненията на Жан д'Артоа. Но договърът не беше подписан; имаше само проект. Когато му представиха тази част от показанията на Фрике, кралят извика: „Предателят му с предател! Не бях ли прав?“

Престолонаследникът му обърна внимание: „Татко, този проект предшества Валонския договор, който Шарл подписа с вас и който гласи точно обратното. Така че Шарл е изменил по-скоро на английския крал, отколкото на вас.“

И понеже кралят изкрещя, че зет му изменя на всички, той отвърна: „Наистина, татко, започвам да се убеждавам в това. Но вие ще се злепоставите с обвинението, че е извършил предателство именно във ваша полза.“

Относно похода в Германия, който Шарл Наварски и престолонаследникът не бяха извършили, приказките на Фрике дьо Фрикан нямаха край. Имената на съзаклятниците, мястото, където трябвало да се съберат, кой при кого отишъл и какво му казал, и какво трябвало да направи... Но престолонаследникът вече беше осведомил краля за всичко

това.

Нов заговор, устроен от монсеньор Наварски с цел залавяне и убийство на френския крал? О не, Фрике не бе чул нито дума, не бе доловил и най-малък знак. Наистина граф д'Аркур... заподозреният не рискува нищо, обвинявайки мъртвец; в правосъдието това е добре известно... граф д'Аркур бе доста разгневен в последно време и бе изрекъл твърде заплашителни слова; но само той и за своя сметка.

Пак повтарям, как да не повярваш на човек, тъй угодлив към своите разпитвачи, който говори в продължение на шест часа, без да остави писарите да подострят перата си? Страшен хитрец е този Фрике, добре обучен от господаря си да удавя хората е порой от думи, и да прикрива зад сладкодумието онова, което държи да премълчи! Така или иначе, за да се възползват от показанията му в съдебен процес, разпитът трябваше да се повтори в Париж пред надлежно учредена следствена комисия, защото тази не беше такава. С една дума хвърлили бяха големи мрежи за малък улов.

През тези дни крал Жан се зае с конфискуване на замъците и имуществото на предателите, като изпрати своя руански вицеграф Тома Купверж да сложи ръка върху собствеността на рода д'Аркур, а маршал д'Одреем да се разпорежи в Еврьо. Но Купверж навсякъде попадна на недружелюбни собственици, и конфискуването си остана само на книга. Трябваше да установи по един гарнизон във всеки замък, но не беше взел достатъчно хора. За сметка на това тялото на Жан д'Аркур не остана дълго да виси на руанското бесило. Още на втората нощ бе тайно свалено от няколко славни нормандци, които го погребяха по християнски и същевременно си доставиха удоволствието да се подиграят с краля.

Колкото до граф Еврьо, наложи се да бъде обсаден. Но той не беше единственото владение на Еврьо-Наварците. От Валон до Мьолан, от Лонгвил до Конш, от Понтоаз до Кутанс, във всички селища се надигаше заплахата, а плетищата покрай пътищата мърдаха.

Крал Жан не се чувствуваше в безопасност в Руан. Беше дошъл с достатъчно хора, за да се справи с едно пиршество, но не и да удържи срещу бунт. Избягваше да излиза от замъка. Най-верните му служители, измежду които и самият Жан д'Аргоа, го съветваха да си тръгне. Присъствието му предизвикваше гняв.

Крал, започнал да се страхува от своите поданици, е жалък владетел, чието царуване рискува да бъде съкратено.

И така, крал Жан реши да се върне в Париж; но искаше престолонаследникът да го придружи. „Няма да издържите, ако във вашето

херцогство настане смут, Шарл. “Опасяваше се най-вече да не би синът му да се покаже прекалено сговорчив с наварската партия.

Престолонаследникът се подчини, като само пожела да пътуват по вода. „Свикнал съм да пътувам от Руан до Париж по Сена, татко. Ако тръгна по суша, ще помислят, че бягам. Освен това вестите ще достигат по-лесно до нас, ако се отдалечаваме по-бавно, и ще ми бъде по-удобно да се върна при нужда.“

И ето че кралят потегля с големия платноходен кораб, който Нормадският херцог е поръчал за своите пътувания, защото, както ви казах, той не обича да язди. Голям плоскодънен кораб, целият в украса, орнаменти и позлата, със знамената на Франция, Нормандия и Дофине, придвижващ се с платна и весла. Горната палуба е съоръжена като истинско жилище, с една хубава, обзаведена с килими и ракли спалня. Престолонаследникът обича да разговаря тук със съветниците си, да играе шах или дама, или да съзерцава природата на Франция, която е извънредно красива край тази голяма река. Ала кралят кипеше от яд, че трябва да пътува с такъв бавен ход. Ама че е глупаво да следваш всички извивки на Сена, които утрояват разстоянието, след като има преки пътища. Едва го съдържаше в това затворено пространство, където крачеше напред-назад, диктувайки едно писмо, едно-единствено писмо, което все започваше отначало и все поправяше. И час по час караше да се доближават до брега, газеше тинята на пристанищата, бършеше гамашите си във великденчетата и заповядваше да му доведат коня, който следваше с охраната по брега, за да посети без всякакъв повод някой показал се между тополите замък. „Писмото да бъде преписано като се върна.“ Това беше неговото писмо до папата, в което обясняваше причините и съображенията си за задържането на наварския крал. Дали за него съществуваха други дела в кралството? Едва ли. Във всеки случай нито едно, което да заслужава грижите му. Неудачното събиране на данъците, необходимостта от ново обезценяване на монетите, налогът върху продажбата на платове, предизвикал негодувание у търговците, възстановяването на застрашените от английско нападение крепости; не се интересуваше от нищо. Нали си имаше канцлер, управител на монетния двор, домоуправител на кралския дворец, съветници и председатели в парламента, които да се заемат с това. Нека завърналият се в Париж Никола Брак, Симон дьо Бюси и Робер дьо Лори поемат задълженията си. И те наистина се бяха заловили да увеличават богатствата си, злоупотребявайки с курса на монетите, или като прикриваха незаконни дела на свои близки и облагодетелствуваха приятелите си, И по този начин

предизвикаха веднъж завинаги недоволството на тази или онази търговска задруга, на някоя епархия или даден град, които никога нямаше да простят това на краля.

Владетел, който веднъж претендира, че бди за всичко, до най-дребните порядки в една церемония, а друг път не се интересува от нищо, дори и от най-важните държавни дела, не може да поведе народа си към високи съдбини.

На втория ден, когато корабът на престолонаследника беше закотвен край Пон-дьо-л'Арш, при краля пристигна превото на парижките търговци, метр Етиен Марсел, яздейки начело на един отред от петдесет до сто копиеносци, над който се развяваше червено-синьото знаме на града. Тези буржоа бяха по-добре въоръжени дори от някои рицари.

Кралят не слезе от кораба и не покани превото да се качи. Размениха си думи от палубата и брега, еднакво изненадани и двамата от тази среща. Превото явно не очакваше да види краля тук, а и кралят се питаше какво търси превото в Нормандия с такова придружение. Тук сигурно имаше някакъв наварски заговор. Дали не беше опит за освобождаване на Шарл Злия? Едва ли толкова скоро, само седмица след арестуването. Възможно бе все пак. Или пък превото беше участник в разкрития от Жан д'Артоа заговор? В такъв случай слухът за машинацията се потвърждаваше.

Превото каза само: „Дойдохме да ви поздравим, Сир.“ А кралят, вместо да му поиска повече обяснения, необмислено и заплашително му отвърна, че се принудил да задържи наварския крал, че има тежки обвинения срещу него и че всичко ще бъде изяснено от край до край в писмото му до папата. Крал Жан каза още, че се надява да завари порядък, пълно спокойствие и добра дейност в Париж... „а сега, месир прево, можете да си вървите...“

Прекалено дълъг път за такъв кратък разговор. Етиен Марсел си тръгна, вирнал гъстата си черна брада. А кралят, щом видя парижкото знаме да се отдалечава сред тополите, извика секретаря си, за да преправи още веднъж папското писмо... Ха, тъкмо стана дума... Брюне? Брюне! Брюне, повикай дон Калво до прозореца... да, ако обичаш... и му продиктува Горел-долу следното: „И освен това, пресвети отче, имам потвърдено доказателство, че монсеньор кралят на Навара е опитал да вдигне срещу мен парижките търговци, свързвайки се с техния прево, който без заповед пристигна в нормандския край, придружен от такъв голям отред въоръжени мъже, че бе невъзможно да се преброят, за да помогне на негодниците от наварската партия да довършат

вероломството си с пленяването на моята особа и тази на първородния ми син престолонаследника...“

Впрочем конницата на Марсел от час на час щеше все повече да расте във въображението му и скоро щеше да наброява петстотин копиеносци.

След като реши незабавно да се отдалечи от това пристанище и като накара да изведат Шарл Наварски и Фрикан от замъка Пон-дьо-л'Арш, заповяда на лодкарите да вдигнат платна към ле з'Андели. Да, наварският крал ги следваше на кон, от град на град, в плътен конвой от сержанти, които го бяха притиснали между редовете си и имаха заповед да го понижат с кама, ако понечи да побегне или ако направят опит да го освободят. Трябваше да се движи така, че от кораба да не го изпускат от очи. Вечер го затваряха в най-близкия замък. Първата нощ в Елбьоф, втората в Пон-дьо-л'Арш. Сега щяха да го затворят в замъка Гайар... да, в замъка Гайар, където баба му Маргьорит Бургундска тъй рано бе напуснала живота... да, приблизително на същата възраст.

Как понасяше всичко това монсеньор Наварски? Право да си кажа твърде зле. Вероятно сега е попривикнал с пленничеството си, особено откакто знае, че самият крал на Франция е пленник на английския, и по тази причина вече не се страхува за живота си. Но отначало...

А, ето ви и вас, дон Калво. Припомнете ми дали в проповедта, за идната неделя се среща думата светлина, или някоя близка по смисъл... до втората неделя преди Рождество. Би ме учудило, ако не се среща... или в посланието... Е, да, в тази от миналата неделя, естествено... *Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et indiamur arma lucis...* И тъй, нека отхвърлим делата на тъмнината и да се облечем с оръжието на светлината... Но това беше миналата неделя. Вие също не си спомняте.

Добре, ще ми кажете след малко; ще ви бъда благодарен...

Едно уловено в капана лисиче, което обикаля обезумяло клетката си, с пламтящи очи, посърнала муцунка, измършавяло, и скимти ли, скимти... Ето какво представляваше нашият монсеньор Наварски. Но трябва да кажем, че прaveха всичко, за да го плашат.

Никола Брак беше постигнал отлагане на екзекуцията, казвайки, че наварският крал трябва да усеща всеки ден смъртта си; и се бяха вслушали в думите му.

Крал Жан не само бе заповядал да го заключат в същата стая, в която бе умряла Маргьорит Бургундска, и добре да го осведомят за това... „това уродливо племе се навъди от мърсуванията на оная пачавра баба му; той е издънка от издънка на курва; нека си знае, че ще свърши като

нея...“ но и нареди през няколко дни, докато го държат там, многократно да му казват, дори и нощем, че смъртта му е близка.

В тъжното убежище на Шарл Наварски се явяваше кралят на престъпниците или льо Бюфл, или друг от сержантите, и му казваше: „Пригответе се, монсеньор. Кралят заповяда да издигнат вашия ешафод в двора на замъка. Скоро ще дойдем да ви отведем.“ Малко след това влизахе сержантът Лалман и заварваше Шарл Наварски залепен о стената, дишайки тежко, с изпълнени с ужас очи. „Кралят реши да отсрочи; няма да ви екзекутират по-рано от утре.“ Тогава той поемаше дъх и се строполясваше на столчето. Минаваха час-два и Перине льо Бюфл се връщаше. „Няма да ви отсекат главата, монсеньор. Не... Кралят иска да бъдете обесен. Нареди да издигнат бесилото.“ А после, като удареше вечерня, пристигаше на свой ред домоуправителят на замъка, Готие дьо Риво. „Идвате да ме отведете, месир домоуправител? – Не, монсеньор, нося ви супата. – Издигнаха ли бесилото? – Какво бесило? Не, монсеньор, никакво бесило не са издигнали. – Нито ешафод? – Не, монсеньор, нищо такова не съм видял.“

Вече шест пъти монсеньор Наварски биваше обезглавяван, също толкова пъти обесван или разчекван от четири коня. А най-ужасното бе, когато една вечер донесоха в стаята голям конопен чувал, и му казаха, че през нощта ще го вържат в него и ще го хвърлят в Сена. На сутринта кралят на престъпниците дойде да прибере чувала, обърна дъното му, видя дупката, която монсеньор Наварски беше пробил, и си излезе, като се усмихваше.

Крал Жан непрекъснато искаше да го осведомяват за състоянието на пленника. Това залъгваше нетърпението му, докато уточняваха писмото до папата. Хранеше ли се наварският крал? Не, едва се докосвал до ястията, които му носели, и често връщали подноса, както са го качили. Явно се страхувал от отрова. „Значи, слабее? Добре, добре. Така пригответе храната му, че да нагарча и мирише, та наистина да мисли, че искаме да го отровим.“ Спеше ли? Зле. Денем понякога го намирали прихлупил глава в ръцете си върху масата и се стряскал като човек, разбуден в съня си. Но през нощта го чували как крачи, без да спира, обикаляйки кръглата стая... „като лисиче, Сир, също като лисиче“. Сигурно се страхувал да не дойдат да го удушат, като баба му в същото помещение. Сутрин понякога се забелязвало, че е плакал. „О, много добре – казваше кралят. – Говори ли с вас?“ О, говори, и още как! Опитва се да завърже разговор с всеки, който влиза при него. Старае се да подхване всеки откъм слабо, то му място. На краля на престъпниците например обещал

купища злато, ако му помогне да избяга или поне ако се съгласи да предаде навън писма. На сержанта Перине да го вземе със себе си и го направи свой крал на престъпниците в Еврьо и Навара, понеже бе забелязал, че льо Бюфл завижда на другия. А пред управителя на замъка, когото бе преценил като почтен войник, защитава невинността си и говори за несправедливост: „Не зная в какво ме упрекват, но се кълна в бога, че не съм хранил никакви лоши помисли към моя скъп баща краля, нито съм предприемал нещо срещу него. Коварни хора са го заблудили в моя вреда. Искали са да ме погубят в неговото съзнание; но аз ще понеса всички наказания, които той пожелае да ми наложи, защото съм убеден, че не идват от самия него. Мога да му кажа много неща, които ще му бъдат полезни, за да се опази и да му направя много услуги, ако ме остави жив. Идете при него, месир управител, кажете му, че ще спечели много, ако ме изслуша. И ако бог пожелае да обърне съдбата ми, бъдете уверен, че аз ще осигуря вашата, защото виждам, че изпитвате колкото състрадание към мен, толкова и загриженост за истинското добро на вашия господар.“ Естествено всичко това беше донесено на краля, който лаеше: „Я го вижте вероломния! Вижте го предателя!“ сякаш не е в реда на нещата затворникът да се опитва да омилостиви тъмницарите си или да ги подкупи. А може би сержантите преувеличаваха предложението на наварския крал, за да се изтъкнат. Крал Жан им подхвърляше по една кесия със злато, като благодарност за почтеността им. „Тази вечер ще му кажете, че уж съм заповядал да се затопли килията му, ще запалите слама и влажни пънове, е ще запушите комина, та да се задими както трябва.“

Да, малкият наварски крал беше наистина като лисиче в капан. Но френският крал пък беше като голямо побесняло куче, което обикаля клетката, брадат пес, издул гръбнак, ръмжащ, ревящ, показващ зъбите си, дращейки в праха, без да може да достигне плячката си през железните пръчки.

И това продължи до двадесети април, когато в Андели пристигнаха двама нормандски рицари, придружени от твърде достолепна свита, вдигнали на копията си знамената на Навара и Еврьо. Носеха на крал Жан писмо от Филип дьо Навар, писано в Конш. Едно доста рязко писмо. Филип казваше, че е силно разгневен от всички злини и оскърбления, нанесени на неговия владетел и по-голям брат... „когото отведохте против закона, без право, нито причина. Но знайте, че щом го погубвате от жестокост, няма нужда да разчитате на неговите и нашите земи, защото никога няма да получите нито педя. От този ден вече не ви

зачитаме, колкото и да е голяма силата ви, и ви обявяваме война на живот и смърт, която най-яростно ще водим“. Ако това не бяха точните думи, то смисълът бе такъв. Нещата бяха казани със същата острота; намерението за непризнаване на краля бе налице. А това, което правеше писмото още по-язвително, бе обръщението: „До Жан дьо Валоа, който нарича себе си крал на Франция...“

Двамата рицари поздравиха и без да чакат повече, си тръгнаха на там, откъдето бяха дошли.

Разбира се, кралят не отговори на писмото. То беше неприемливо още с обръщението си. Но враждата бе открита, един от най-едрите васали не признаваше крал Жан за свой законен владетел. Което означаваше, че няма да се забави да признае за такъв англичанина.

Очаквах, че такова грубо оскърбление ще хвърли крал Жан в яростен гняв. Той учуди хората си, посрещайки го със смях. Е, малко пресилен смях. Преди двадесет години баща му също се беше смял, и то почистосърдечно, когато английският канцлер епископ Бургхърш му бе връчил предизвикателството на младия Едуард III...

Крал Жан заповяда незабавно да изпратят неговото писмо до папата, да, в този вид; оттолкова поправки смисълът му се губеше и не доказваше абсолютно нищо. В същото време нареди да изведат зет му от крепостта. „Ще го затворя в Лувъра.“ И като остави престолонаследника да продължи нагоре по Сена в големия позлатен кораб, той се понесе в галоп по пътя за Париж, където не извърши нищо полезно, докато наварският лагер ставаше все по-предприемчив.

О, не забелязах, че сте се върнал, дон Калво... Значи, намерихте... В евангелието... „Исус в отговор им рече...“ какво? „Идете, съобщете на Йоана това, което чуете и виждате.“ Говорете по-високо, дон Калво. С тропота на тия копита... „Слепи проглеждат, куци прохождат...“ Да, да сещам се. Светото евангелие от Матея... *vident, claudi ambulans, surdi audiunt, mortui resurgunt ei coetera...* Слепи проглеждат. Не е много, но ще ми стигне. Важното е да мога да тръгна от нещо. Знаете как готвя проповедите си.

II АНГЛИЙСКАТА НАЦИЯ

Преди малко ви казах, Аркамбо, че в наварската партия станаха доста предприемчиви. Още в деня след руанското пиршество, във

всички посоки тръгнаха пратеници. Най-напред към лелята и сестрата, Жан и Бланш; замъкът на вдовиците зашумя като тъкачница. После при зета, Феб... Трябва да ви разкажа за него; той е твърде особен владетел, но никак не е за подценяване. И тъй като нашият Перигор в края на краищата е по-близо до неговия Беарн, отколкото до Париж, няма да е лошо някой ден... Ще поговорим за това. След което Филип д'Еврьо, поел нещата в свои ръце като добър заместник на брат си, изпрати заповед в Навара да се вдигнат войски, които да тръгнат по море възможно най-скоро, докато Годфроа д'Аркур организира хората от техния лагер в Нормандия. И най-важното, Филип изпрати в Англия сир дьо Морбек и сир дьо Бреван, участвували в неотдавашните преговори, за да поискат подкрепа.

Крал Едуард ги посрещна хладно. „Държа да има почтеност в отношенията и постъпките да отговарят на думите. Без доверие между кралете, които влизат в съюз, нито едно начинание не може да бъде доведено до добър край. Миналата година отворих вратите си на васалите на монсеньор Наварски; въоръжих войски, които под заповедите на ланкастърския херцог подкрепиха неговите. Твърде напреднахме в подготовката на договора, който трябваше да подпишем; предстоеше да се споразумеем за един постоянен съюз, и да се задължим да не подписваме мир, примирие или спогодба един без друг. Ала едва-що пристигнал в Котантен, монсеньор Наварски започва преговори с крал Жан, късне му се в добро приятелство и му прави почести. Ако сега е пленник, ако тъстът му го е заловил в мрежите си с хитрост, вината не е моя. А преди да му подам ръка, бих искал да знам дали моите родственици от Еврьо се обръщат към мен единствено защото са в беда, и дали няма да се обърнат към друг, веднага щом ги измъкна от нея.“

Въпреки това той взе мерки, извика ланкастърския херцог и нареди да започнат приготовления за нов поход, като същевременно изпрати указания на уелския принц в Бордо. И научил от наварските пратеници, че Жан II напада и него в обвиненията си срещу своя зет, той писа на светия отец, на императора и на различните християнски владетели, като в писмата си отричаше съществуването на тайно споразумение между него и Шарл Наварски, и, от друга страна, сериозно упрекуваше, Жан II за недоверието и проявите му, които „заради честта на рицарството“ самият той не би желал да види у нито един крал.

Неговото писмо до папата бе изисквало по-малко време, отколкото това на крал Жан, и можете да ми вярвате, че то бе съвсем другояче написано.

Крал Едуард и аз никак не се обичаме; според него аз винаги прекалено облагодетелствувам интересите на Франция, а аз намирам, че той твърде малко зачита върховенството на църквата. При всяка наша среща сме влизали в спор. Той би искал папата да бъде англичанин, за предпочитане дори изобщо да няма папа. Но признавам, че за своята нация той е чудесен владетел, ловък, предпазлив, когато трябва, дързък, когато може. Англия му дължи много. И макар да е само на четиридесет години, той се радва на почит, с каквато обграждат старите крале, ако са били добри крале. Възрастта на един владетел не се определя от рождената му дата, а от продължителността на царуването му.

В това отношение крал Едуард е най-старият от владетелите на западните кралства. Папа Иннокентий е върховен църковен глава едва от четири години; императорът, избран преди десет години, е коронясан едва преди две; Жан дьо Валоа току-що отпразнува... тъжно чествуване, в пленничество... шестата годишнина от коронясването си. А той, Едуард III, е на трона от двадесет и девет години, скоро ще станат тридесет.

Той е снажен, доста едър мъж с горда осанка. Има дълги руси коси, вълниста, добре поддържана брада, леко изпъкнали сини очи; истински Капет. Много прилича на дядо си Филип Хубави, от когото е наследил немалко качества. Жалко, че кръвта на нашите крале е дала такова добро потомство в Англия и толкова окаяно във Франция! С възрастта сякаш става все по-мълчалив; също като дядо си. Какво искате! Свикнал е от тридесет години хората да се прекланят пред него. По походката, по погледа и по гласа им разбира какво очакват от него, какви искания ще предявят, какви са домогванията им и какво е значението им за държавата. Заповедите му са кратки. Както той казва: „Колкото по-малко говориш толкова по-малко повтарят думите ти, и толкова по-малко ги изопачават.“

Знае, че е увенчан с голяма слава в очите на Европа. Битката при Екюз, обсадата на Кале, победата при Креси... От повече от век той е първият, който е победил Франция, по-скоро своя френски съперник, защото, както сам казва, той бе предприел тази война само за да потвърди правата си над короната на Луи Свети. Но също и за да превземе процафтяващи провинции.

Не минава година, в която да не прехвърли войски в континента, било в Булоне или в Бретан, или, както през последните две лета, да не заповяда поход от неговото херцогство Гийена.

Навремето сам заставаше начело на войските си и си извоюва слава на отличен пълководец. Понастоящем вече не придружава армиите си.

Поверява ги на добри военачалници, придобили опит битка след битка; но мисля, че той дължи успехите си най-вече на това, че поддържа една постоянна войска, състояща се предимно от пехота, която е винаги на разположение и в крайна сметка не му струва по-скъпо от тези тежки армии, чието свикване коства големи разходи, които трябва да разпускат и отново да вдигат, които никога не се събират навреме, въоръжени са безразборно, а частите им не умеят да действуват съгласувано при бойни маневри.

Много е възвишено да кажеш: „Отечеството е в опасност. Кралят ни призовава. Всеки да се притече!“ С какво? С прътове? Не е далеч денят, в който всеки крал ще последва примера на английския, и ще воюва с войници на постоянна служба, добре заплатени, които отиват, където им заповядаш, без да се шляят или мърморят.

Виждате ли, Аркамбо, за да е силно едно кралство, не е нужна обширна територия, или многочислено население. Трябва само да има един горд народ, способен на усилия, управляван достатъчно дълго време от умен владетел, който умее да му поставя велики цели.

От държава, която наброяваше заедно с Уелс едва шест милиона души преди страшната чума, и само четири милиона след бедствието, Едуард III направи една процъфтяваща нация, от която се страхуват, и която говори като равна с Франция и с империята. Търговия с вълна, морска търговия, подчинена Ирландия, доходно експлоатиране на благодатната Аквитания, навсякъде упражнявана и изпълнявана от всички кралска власт, постоянно наета и в постоянна готовност войска, ето с какво Англия е толкова мощна и богата.

Самият крал притежава огромно имущество; казват, че не може да сметне богатството си, но аз знам, че го пресмята, иначе нямаше да го има. Започна преди тридесет години, наследил празна хазна и дългове в цяла Европа. Днес той дава заеми. Построи отново Уиндзор, благоустрои Уестминстър... да, Вестмутите, ако предпочитате; оттолкова ходения там най-накрая свикнах с английското произношение, защото, чудно нещо, откакто започнаха да завладяват Франция, англичаните даже и в двора говорят все повече на техния саксонски език, и все по-малко на френски... Във всичките си дворци крал Едуард трупа великолепни неща. Купува от ломбардските търговци и от кипърските мореплаватели, и не само източни подправки, но всякакви художествени изделия, които служат за модели на неговите занаятчии.

Като стана дума за подправки, племеннико, трябва да ви кажа нещо за черния пипер. Много изгодна стока. Не се поврежда; през последните

години търговската ѝ цена непрекъснато се покачва, и по всичко личи, че ще продължи така. В един склад в Монпелие имам пипер за десет хиляди флорина; купих го срещу половината стойност от дълга на един тамошен търговец на име Пиер дьо Рамбер, който не можеше да заплати на кипърските си доставчици. Понеже съм каноник на Никозия... без да съм бил там, уви! Този остров се слави с голяма красота... успях да уреда въпроса... Но да се върнем на сир Едуард.

Кралска маса при него не е празна дума и който за пръв път сядат на нея, дъхът му секва пред изобилието от злато, с което е отрупана. Златен елен с почти естествена големина заема средата ѝ. Чаши, ибрици, подноси, лъжици, ножове, солници, всичко е златно. При всяко сервиране кухненската прислуга пренася количества, от които могат да се изсекат монети за цяло графство. „В случай на нужда можем да продадем всичко това“, казва той. Но в моментите на затруднение... коя хазна не познава такива моменти?... Едуард винаги може да разчита на заеми, защото е всеизвестно, че притежава такива богатства. Самият той винаги се явява пред подчинените си във великолепни одежди, облечен в скъпи кожи и извезани дрехи, блестящ от скъпоценни камъни и обут в ботуши със златни шпори.

Бог не е забравен сред целия този показан блясък. Единствената църква в Уестминстър се обслужва от четиринадесет викарии, освен свещениците от хора и клисарите. За да се противопостави на папата, той увеличава църковните длъжности и държи да бъдат изпълнявани единствено от англичани, без подялба на бенефициите със светия престол, по който въпрос винаги сме били в противоречие.

След грижата за бог, грижа за рода. Едуард III има десет живи деца. Най-големият, уелски принц и аквитански дук, ви е известен; той е на двадесет и шест години. Най-малкият е бъкингамският граф, когото току-що отбиха от дойката му.

Крал Едуард съставя внушителна свита на всеки от синовете си; а за дъщерите си търси високопоставени съпрузи, които да служат на целите му.

Обзалагам се, че на крал Едуард щеше да му е много скучно да живее, ако providението не му бе отредило именно това, за което е най-способен – да управлява. Да, би му било твърде безинтересно да съществува, да старее и да чака смъртта, ако не бе предназначен да властвува над страстите на хората, да ги кара да забравят личните си интереси, определяйки им обща цел. Защото животът е достоен и смислен само ако човек посвети силите и разума си на някакво велико дело, с което да

може да слее личността си.

Именно това го вдъхнови да създаде в Кале ордена на Жартиерата, орден, който сега процъфтява, а бедничкият крал Жан със своята Звезда, направи само едно пишно в началото, а после окаяно негово копие...

И пак на този стремеж към величие се подчинява крал Едуард, преследвайки своя негласен, но явен замисъл за английска Европа. Не че възнамерява да доведе западните кралства до пряко подчинение, нито иска да ги завладее и закрепости. Не, замислил е по-скоро един свободен съюз на крале или правителства, в който самият той да има превъзходство и първостепенна власт, и с който не само да установи мир вътре в съглашението, но и вече да не се страхува от империята, дори да не я привлече в съюза. И да не дължи нищо на светия престол; подозирам, че таи и това намерение... Вече успя с Фландрия, откъсвайки я от Франция; намесва се в работите на Испания; насочва пипала към Средиземноморието. Ех, ако притежаваше Франция, какво ли не би направил, какво ли не би могъл да направи чрез нея, представяте ли си! Впрочем неговата идея не е съвсем нова. Още дядо му, крал Филип Хубави, имаше проект за постоянен мир, за да обедини Европа.

Едуард обича да говори с французите на френски, с англичаните на английски. Може да се обръща към фламандците на техния език, което особено ги ласкае, и на което дължи немалко от успехите си сред тях. С останалите говори на латински.

Тогава ще попитате, щом този крал е толкова надарен, способен, закрилян от съдбата, защо не се съюзите с него и не подкрепите претенциите му над Франция? Защо толкова усилия да се задържи на трона този самонадеян глупак, родил се под зла звезда, когото провидението е пратило вероятно като изпитание на нещастното ни кралство?

Ех, племеннико, ние също желяем този хубав съюз между западните кралства, но желяем да бъде френски, сиреч под френска власт и френско превъзходство. Убедени сме, че ако Англия е прекалено силна, много скоро ще се извърне от законите на църквата. Франция е определеното от бога кралство. А крал Жан не е вечен.

Разбирате също, Аркамбо, защо крал Едуард поддържа така последователно Шарл Злия, който много го е мамил. Защото малката Навара и голямото графство Еврьо са пионки не само в неговата игра срещу Франция, но и в проекта за обединяване на кралствата, който обитава въображението му. Нали и кралете трябва да имат за какво да помечтаят!

Скоро след мисията на нашите Морбек и Бретан, в Англия

пристигна самият Филип д'Еврьо-Навар, херцог дьо Лонгвил.

Рус, снажен, горд по природа, Филип дьо Навар е толкова честен, колкото брат му коварен. Именно от вярност към този брат той се присъединява към всичките му вероломства, но без да осъзнава непочтеността им. Не притежава същото сладкодумие, но печели хората със сърдечността си. Много се хареса на кралица Филипа, която каза, че приличал на нейния съпруг на същата възраст. Нищо чудно; те са братовчеди по много линии.

Милата кралица Филипа! Тя беше закръглена розова мома, от която можеше да се очаква, че ще затлъстее като повечето жени от Ено. И оправда очакванията.

Кралят искрено я бе обичал. Но с възрастта бе имал и други сърдечни увлечения, малко на брой, но бурни. Навремето графиня Сализбъри; а сега Алис Перер, или Перьер, придворна дама на кралицата. Филипа се утешава с ядене, и става все по-дебела.

Кралица Изабел? Напротив, още е жива; поне допреди месец... В Кестл Райзинг, един огромен мрачен замък, където синът ѝ я затвори преди двадесет и осем години, след като екзекутира любовника ѝ, лорд Мортимър. Щеше да му създава много грижи, ако беше на свобода. Френската вълчица... Посещава я веднъж годишно, по Коледа. От нея наследи правата си над Франция. Но тя е и причината за династичната криза, защото именно тя изобличи прелюбодеянието на Маргьорит Бургундска, и предостави добро основание за отстраняване от трона потомството на Луи Вироглавия. Каква ирония на съдбата, съгласете се да видиш четиридесет години по-късно да се съюзяват внукът на Маргьорит Бургундска и синът на Изабел. Ех, какво ли няма да видиш на този свят, стига да живееш по-дълго!

И ето че в Уиндзор Едуард и Филип Наварски отново слагат на масата прекъснатия договор, чиито основи бяха положени по време на преговорите в Авиньон. И сега таен договор. В предварителната версия имената на договарящите владетели не трябваше да бъдат посочени направо. Затова английският крал бе упоменат като „старшият“, а наварският „младшият“. Сякаш това можеше да ги прикрие и сякаш съдържанието не ги издаваше достатъчно ясно! Това е формална предпазливост, която не може да заблуди тези, от които се страхуваш. Ако искаш една тайна да бъде запазена, просто не я записваш, това е.

„Младшият“ признаваше „старшият“ за законен крал на Франция. Все същият въпрос; това е първото и най-важно положение; основата на споразумението. „Старшият“ признава на „младшият“ Нормандското

херцогство, графствата Шампан и Бри, Шартърското вицеграфство и целия Лангдок с Тулуз, Безие и Монпелие. Изглежда, Едуард не е отстъпил Ангумоа... вероятно защото беше твърде близо до Гийена; той не би позволил Шарл Наварски да се установи между Аквитания и Поатие, ако договорот влезе в действие, не дай боже. Затова пък му бил отстъпил Вигор, което, ако е достигнало до ушите на Феб, едва ли му се е понавило. Както виждате, като съберем всички тези земи, се получава голяма част от Франция, извънредно голяма част. Някой може да се учуди, че човек, претендиращ да властвува над нея, отстъпва всичко това на един-единствен васал. Но по този начин той удостоява Шарл Наварски с нещо като вицеграфство, и това, от една страна, отговаря на замисъла за нова империя, който таи в себе си; от друга страна, колкото повече са владенията на принца, признал го за свой крал, толкова по-голяма ставаше територията на законната му власт. Вместо да трябва да извоюва присъединяването част по част, той ще може да изтъкне, че е признат отведнъж от всички провинции.

По-нататък – подялба на военните разходи, задължаване да не сключват примирие поотделно, това са обичайни положения, те бяха взети от предишния проект. Но сега съюзът бе упоменат като „постоянен“.

Казаха ми, че между Едуард и Филип Наварски станало едно доста забавно спречкване, защото последният поискал в договора да залегне изплащането на стоте хиляди и досега неиздължени еки от брачния договор между Шарл Наварски и Жана дьо Валоа.

Крал Едуард учудено попитал: „Защо аз ще плащам дълговете на крал Жан? – Така трябва. Щом го заместите на трона, ще го заместите и в задълженията му.“ На младия Филип не му липсваше смелост. Трябва да си на неговата възраст, за да дръзнеш да изречеш такова нещо. Това развеселило Едуард III, който обикновено никога не се смее. „Така да бъде. Но след коронясването ми в Реймс. Не и преди това.“

И Филип Наварски си тръгна към Нормандия. Докато се напише черно на бяло това, за което се бяха споразумели, докато се обсъдят точка по точка договорните положения, и докато всичко се прехвърли между двата бряга на Ламанш... „старшият... младшият“, като прибавим и грижите около войната, с всичко това договорот, все тъй таен, все тъй известен, поне на тези, които имаха интерес да знаят за него, бе подписан едва в началото на септември в Кларандонския замък, само преди три месеца, малко преди битката при Поатие. Подписан от кого? От Филип Наварски, който за целта повторно отиде в Англия.

Сега разбирате, Аркамбо, защо престолонаследникът, който, както видяхте, толкова твърдо се беше противопоставил на задържането на наварския крал, сега така упорито го държи затворен, въпреки че в момента той управлява кралството и спокойно може да го освободи, за което го притискат от всички страни. Докато договоят е подписан само от Филип Наварски, може да се счита за невалиден. Подписан веднъж от Шарл, вече е друга работа.

В този час, тъй като синът на френския крал държи краля на Навара затворен в Пикардия, последният все още не знае... вероятно е единственият... че е признал краля на Англия за крал на Франция, но със несъстоятелен договор, защото не може да го подпише.

Това още повече заплита голямата бъркотия, в която и бог не може да се справи, и която ще се опитаме да разплетем в Мец! Обзалагам се, че след четиридесет години никой нищо няма да разбира от тази история, освен може би вие или вашият син, защото ще сте му разказали всичко...

III ПАПАТА И СВЕТАТ

Нали ви казвах, че ще получим вести в Санс? И то добри. Престолонаследникът, изоставяйки силно развълнуваните генерални щати, на които Марсел поискал разтрогване на големия съвет, а епископ Льо Кок настоявал за освобождаване на Шарл Злия и така се увлякъл, че заговорил за сваляне на крал Жан... да, да, племеннико, дотук сме стигнали... наложило се съседът му здраво да го настъпи, за да се опомни и уточни, че не щатите, а папата може да свали краля, по искане на трите съсловия... та престолонаследникът хубаво ги изиграл, тръгвайки като нас към Мец вчера, понеделник. С двехилядна конница. Казал, че посланията на императора го задължават да се яви на събора в Мец за благо на кралството. Да... и най-вече моето писмо. Послуша ме. Така че сега щатите са на сухо и ще си тръгнат, без да са могли да вземат решения. Ако в града се надигнат големи вълнения, ще може да се върне с войската си. Държи го под заплаха...

Още една добра вест: Капочи няма да дойде в Мец. Отказва да се присъедини към мен. Много благоприятен отказ. Хем той се zlepоставя пред светия отец, хем аз се отгървах от него. Изпращам архиепископа на Санс да придружи престолонаследника, който вече е съпроводжан от

архиепископа-канцлер Пиер дьо Ла Форс; така ще има двама мъдри съветници. Колкото до мен, в свитата ми има дванадесет прелата. Предостатъчно. Никой папски легат не е имал толкова. И никакъв Капочи. Наистина не мога да разбера защо светият отец така упорито държеше да го прикрепи към мен и защо още упорствува и не го извика обратно. Първо, без него щях да тръгна по-рано... Това наистина бе една пропиляна пролет.

Когато в Авиньон чухме за руанските събития и получихме писмата на крал Жан и на крал Едуард, когато научихме, че ланкастърският херцог въоръжава войска за нов поход, и че френската войска е свикана за първи юни, още тогава разбрах, че нещата ще тръгнат много зле. Казах на папата, че трябва да прати легат, и той се съгласи с това. Започна да се вайка над положението в християнския свят. Бях готов да тръгна същата седмица. Минаха три, докато напише указанията си. Казах му: „Но какви указания, *sanctissimus pater*¹³? Достатъчно е да препишете тези, които получихте от вашия предшественик, преподобният Климент VI, по повод една съвсем сходна мисия преди десет години. Те бяха доста добри. Моето указание е да направя всичко, за да предотвратя едно всеобщо възобновяване на войната.“

Може би дълбоко в себе си, без да си дава сметка, защото той безспорно не е способен на съзнателна злонамереност, не желаше особено да успее в онова, в което той се бе провалил навремето преди Креси. Впрочем той си го признаваше. „Аз вече съм бил веднъж много лошо посрещнат от Едуард III и се опасявам да не ви се случи същото. Той е твърде непреклонен; не можеш лесно да го надхитриш. Освен това е убеден, че всички френски кардинали са настроени срещу него. Ще ви изпратя заедно с нашия *venerabilis frater* Капочи.“ Ето как мислеше той.

Venerabilis frater! Ако един папа не сгреша поне веднъж по време на владичеството си, той бил самият бог. Е, грешката на Климент VI е, че даде кардиналския сан на Капочи.

„И после, ми каза Инокентий, ако един от двама ви пострада от някоя болест... да не дава бог... другият ще може да продължи мисията.“ Понеже бедничкият отец непрекъснато боледува, си мисли, че с всички е така и щом кихнете е готов да ви даде последно причастие.

Видели – ли сте ме неразположен, откакто сме тръгнали, Аркамбо? А Капочи го болят бъбреците от друсането; на всеки два часа трябва да спира по нужда. Днес се поти в треска, утре има разстройство. Искаше

---

13. *Sanctissimus pater* – пресвети отец

да ми вземе лекаря, метр Вижие, който ще се съгласите, никак не е отрупан с работа, поне що се отнася до мен. За мен истински лекар е този, който всяка сутрин ме опипва и прослушва, проверява ми очите и езика, изследва урината ми, не ми налага много ограничения и не ми прави кръвопускане повече от веднъж месечно, и който ме поддържа винаги в добро здраве... А докато го изчакаш да се приготви, тоя Капочи! Той е от хората, които се домогват и настояват да бъдат натоварени с мисия, а когато я получат, изискванията им нямат край. Не му стигаше един папски секретар, искаше двама. И да го питаш за какво, след като преди да се разделим аз трябваше да пиша и поправам всички писма до курията... С всичко това тръгнахме едва в деня на слънцестоенето, двадесет и първи юни. Прекалено късно. Войната не се прекратява, когато войските вече са на път. Тя може да се спре в главите на кралете, докато още се колебаят. Казвам ви, Аркамбо, една пропиляна пролет.

В навечерието на тръгването светият отец ме прие сам. Може би му беше малко съвестно, че ме е обременил с един излишен придружител. Отидох да се срещна с него във Вилньов, където живее. Не желае да се настани в големия, построен от неговите предшественици дворец. Смята го за прекалено разкошен, прекалено пищен, с твърде многобройна прислуга. Инокентий искаше да задоволи общественото мнение, което упреква папите в извънредно разточителство. Обществено мнение! Няколко драскачи, за които злъчта е естествено мастило; няколко проповедника, изпратени на църквата от самия дявол, за да внесат в нея раздор. За последните бе достатъчно едно хубавичко, добре нагласено отлъчване; а за първите – доход или бенефиций, придружени с известна власт, защото често завистта подтиква техните злословия; онова, което уж искат да поправят в тоя свят, е именно незначителното място, което заемат в него. Вижте например Петрарка, за когото онзи ден ме чухте да говоря с епископа на Оксер. Той е злонамерен по природа, но трябва да признаем, че има големи познания и достойнства, думата му се чува и от двете страни на Алпите. Беше приятел на Данте Алигиери, който го доведе в Авиньон; бе натоварван с немалко мисии между владетелите. Ето ви един човек, който писа, че Авиньон е вертеп на вертепите, че тук процъфтяват всички пороци, че гъмжи от мошеници, че тук идват да подкупват кардиналите, че папата продава епархии и абатства, че прелатите имат любовници, а любовниците им – сводници... с една дума, новият Вавилон. За мен самия разпространяваше твърде злостни слухове. Тъй като беше личност, аз се срещнах с него, слушах го любезно, от което той остана доволен, уредих някои негови въпроси... говореше се, че

се отдавал на магьосничества, магии и други такива... накарах да му върнат някои бенефиции, които му бяха отнети; влязох в преписка с него, като го молах във всяко писмо да ми пише по няколко стиха или мъдрости от големите древни поети, които той отлично владее, за да украсявам с тях проповедите си, защото не си правя илюзии и знам, че имам стил на законовед даже по едно време го предложих за подобна на папски секретар длъжност, и само от него зависеше да я получи. И ето че вече по-малко злослови по адрес на Авиньон, а за мен говори чудеса. Бил съм светило в небето на църквата, голяма сила до папския трон; бил съм равен, даже съм превъзхождал по знания най-големите днешни юристи; надарен от природата и усъвършенствуван от науката; че умът ми притежавал онази способност да обхваща всяко нещо във вселената, която Юлий Цезар виждал у Плиний Стари. Да, племеннико; точно така говореше! Без да съм ограничил броя на прислугата си и великолепието на жилището си, което преди време предизвикваше злъчните му изказвания... Той се върна в Италия, приятелят ми Петрарка. В него има нещо, което не му позволява да се установи поетоянно някъде; също като приятеля му Данте, от когото много е заимствувал. Беше си измислил безгранична любов към една жена, която никога не му е била любовница и която умря. С това си спечели ореол на възвишеност. Липсва ми. Ако беше останал в Авиньон, сега сигурно щеше да седи на вашето място, защото щях да го взема със себе си...

Но да се подчиниш на така нареченото обществено мнение като нашия славен Инокентий! Това значи да проявяваш слабост, да насърчаваш обвиненията, да се отчужиш от онези, които те подкрепят, без да спечелиш нито един от недоволните.

И така, за да даде пример на бедност, нашият овят отец се настани в малкия си кардиналски дворец във Вилньов на другия бряг на Рона. Но даже и с намалена свита, сградата наистина се оказа твърде малка. Наложих да я разширят, за да побере най-необходимите служители. Работата на секретарите е затруднена по липса на място; писарите непрекъснато се местят от едно помещение в друго, докато трае строежът. Пишат вулите сред прахта. И тъй като много служби останаха в Авиньон, налага се час по час да се прекосява реката срещу силния вятър, който духа там, и който зиме пронизва до костите. Така всяко нещо става със закъснение... А освен това, понеже беше предпочетен в избора пред Жан Бирел, генералът на шартърския орден, прославил се със съвършената си святост... питам се дали в края на краищата не сгреших, като го отстраних; нямаше да бъде по-неудачен от този... светият отец даде обет да

основе манастир. В момента го строят между папското жилище и новото укрепление, замъкът Сент-Андре, който точно сега издигат. Но този строеж се финансира от краля. Така че в момента християнският свят се управлява сред строителна площадка.

Светият отец ме прие в своята църква, откъдето почти не излиза, в една малка петостенна абсида, помещаваща се в съседство с голяма приемна зала... все пак има нужда от приемна; съобразил е поне това... чиято украса бе поръчал на един майстор от Витерб, Матео Джюва нещо си, Джюваното, Джюванели, Джюванети... всичко е синьо, бледо; подходящо е за женски манастир; на мен никак не ми допада, няма достатъчно червено, няма позлата. Ярките бои не са по-скъпи от другите... А шумът, племеннико! Изглежда, това е най-тихото място в целия дворец, щом светият отец се оттегля тук! Трионите стържат в камъка, чуковете дрънчат о длетата, скрипците скърцат, колите потракват, талпи отскачат с трясък, работниците си подвикват и се карат... Да обсъждаш важни въпроси сред целия този шум е истински ад. Разбирам защо светият отец страда от главоболие! „Виждате ли, преподобни братко, ми каза той, колко пари и колко грижи ми струва да построя около себе си облика на бедността. И освен това трябва да поддържам и големия дворец отсреща. Не мога все пак да го оставя да рухне...“

Папата Обер ме затрогва, когато така тъжно се подиграва със себе си, и сякаш си признава грешките, за да ми достави удоволствие.

Беше седнал в едно жалко кресло, в каквото аз не бих седял дори по време на първото ми епископство; както обикновено, стоя приведен напред през целия разговор. Голям гърбав нос, продължаващ линията на челото, широки ноздри, големи, високи вежди, големи уши, чиито краища стърчат извън бялата шапка, увиснали над къдравата брада устни. Има доста яко телосложение, да се чудиш защо е с такова крехко здраве. Един скулптор работи над надгробната му плоча с хоризонтално изображение на фигурата. Защото той не желае изправена статуя: това е показност... Нали все пак се съгласи да има гроб.

Този ден беше настроен да се оплаква. Продължи: „Всеки папа, братко, трябва по свой начин да изживее страданията на нашия спасител Исус Христос. Моето изпитание е в провала на всичките ми начинания... Откакто божията воля ме издигна начело на църквата, се чувствавам като с вързани ръце. Какво направих, какво постигнах за тези три години и половина?“

Божията воля, разбира се; но нека признаем, че тя пожела да се прояви и чрез скромната ми личност. Което ми позволява известна свобода

в отношението ми към светия отец. Но въпреки това има неща, които не мога да му кажа. Не мога да му кажа, че човек, облечен във върховна власт, не трябва да се стреми да променя света, за да оправдае издигането си на този пост. У скромните високопоставени хора има някаква скрита гордост, често причина за неуспехите им.

Намеренията на папа Инокентий, неговите високи цели са ми добре известни. Те са три и зависят една от друга. Най-дръзката: да обедини римската и гръцката църкви, под върховенството на католическата, разбира се; отново да скрепи Изтока и Запада, да възстанови единството на християнския свят. Това е мечтата на всеки папа от хиляда години насам. А при Климент VI благодарение на мен нещата доста бяха напреднали, повече от когато и да е било, във всички случаи повече от сегашното им състояние. Инокентий възприе замисъла като свой, сякаш това бе съвсем нова идея, която му бе дошла в главата ей така, озарен от светия дух. Да не спорим за това.

За да успее, преди това той предприе друго начинание: поиска да върне папството в Рим, защото папата можел да има власт над източните християни само ако я упражнява от трона на Свети Петър. Константинопол, който в момента е в упадък, можел, без да загуби достойнството си, да се преклони пред Рим, но не и пред Авиньон. Знаете, че по този въпрос имам съвсем различно мнение. Съображението би било основателно, при условие че нямаше опасност папата да бъде по-слаб в Рим, отколкото в Прованс...

Но за да се върне в Рим, първо трябва да се помири с императора; ето третата му цел. Той започна с нея. Да видим сега какво се получи от всички тези красиви проекти... Без да послушат съвета ми побързаха да коронясат избрания преди осем години император Карл, когото държахме в подчинение, докато отказвахме коронясването му. Сега вече нямаме власт над него. Той ни благодари със златната вула, която щем не щем трябваше да приемем, загубвайки не само влиянието си върху избора на императора, но и върху финансите на църквата там. Това не е помирение, а отбой. Така императорът великодушно ни остави с развързани ръце в Италия, което значи, че благоволи да ни разреши да бръкнем в гнездо на оси.

Светият отец изпрати в Италия кардинал Алварез д'Алборноз, поскоро военачалник, отколкото кардинал, за да подготви завръщането в Рим. Най-напред Алборноз се свърза с Кола ди Риенци, който известно време властвуваше в Рим. Роден в една кръчма в Трастевере, този Риенцо беше един от онези излезли от народа и носещи чертите на Цезар

мъже, каквито се появяват от време на време там, и печелят римляните, напомняйки им, че техните деди са управлявали света. Впрочем той се представяше за императорски син, защото беше открил, че е незаконен наследник на Хенрих VII Люксембургски, но си остана единственият на това мнение. Беше си избрал титлата трибун, носеше пурпурна тога, заседаваше в Кампидолио върху развалините на храма на Юпитер. Моят приятел Петрарка го приветствуваше като възкресител на миналото величие на Италия. Можеше да го използваме като пионка в нашата игра, но предпазливо, а не да залагаме всичко върху него. Беше убит преди две години от рода Колона, защото Алборноз закъсна да му изпрати помощ. Сега всичко трябва да се започне отначало; никога не сме били толкова далеч от завръщане в Рим, където анархията е по-голяма отпреди. За Рим трябва само да мечтаем, но не и да се връщаме там.

Колкото до Константинопол... О, на думи сме направили много. Император Палеолог е готов да ни признае; даде тържествено обещание; той би дошъл дори лично да коленичи пред нас, стяга, да можеше да излезе от малката си империя. Поставя едно-единствено условие: да му пратим войска, за да се освободи от враговете си. Намира се в такова положение, че би признал и един селски свещеник срещу петстотин рицари и хиляда пешаци... А, и вие се учудвате! Щом единството на християните, щом обединението на църквите зависи само от това, не можем ли да изпратим тази малобройна войска към гръцкото море? Не, не можем, добри ми Аркамбо, не можем. Защото няма с какво да я въоръжим и да ѝ заплатим. Защото умната ни политика даде своите плодове; защото, за да опровергаем нашите хулители, решихме да се преобразуваме и да се върнем към чистотата на църквата от времето на нейното зараждане. Който твърди, че наистина я познава, е доста смел! Каква чистота? Щом дойдоха дванадесет апостоли, се появи един предател!

И започнахме с премахването на доходи и бенефиции, непридружени с грижа за душите... „овцете трябва да се водят от пастор, не от наемник“... и с отстраняването от божиите тайнства на онези, които трупат богатства... „да бъдем като бедните“... забранихме всички налози, събирани от проститутките и игрите със зарове... но да, стигнахме и до такива подробности... е, нали игрите със зарове подтикват към богохулствуване; ние не искаме омърсени пари; да не се обогатяваме от греха, който, откакто стана по-евтин, само още повече процъфтява и излиза на показ.

Всички тези преобразувания доведоха до празни хазни, защото чистото злато тече на много слаби струйки; недоволните се умножиха, и

пак се намират фанатици, които проповядват, че папата е еретик.

Ех, ако е вярно, че пътят към ада се гради от добри намерения, милият свят отец ще да е изградил поне половината!

„Преподобни братко, разкрийте ми изцяло мисълта си; не премълчавайте нищо, дори да трябва да ме упреквате.“

Как да му кажа, че ако се вгледа по-внимателно в това, което, нашият създател е написал на небето, ще види, че звездите вещаят зли и мрачни знамения почти над всеки трон, включително и над неговия, на който той седи именно защото небесните знаци са зловещи – нали ако бяха добри, навярно аз щях да го заемам? Как да му кажа, че при такъв жалък хороскоп не е уместно да предприемаш цялостно преустройство на църквата, а само да се стараеш да я поддържаш, доколкото можеш такава, каквата си я заварил, и че не е достатъчно да произхождаш от селото на Помпадур в Лимузен, и да си скромен селянин, за да заповядваш на кралете и да премахваш неправдата в тоя свят? Нещастieto на днешното време е, че най-високите тронове не се заемат от хора, чиято величина да отговаря на такъв пост. Ех, на приемниците няма да им е лесно!

В навечерието на тръгването той ми каза още: „Дали няма да бъда папата, който ще е бил в състояние да постигне обединението на християните и не е успял? Научих, че английският крал събира в Саутхемптън петдесет кораба, за да прехвърли в континента около четиристотин рицари и стрелци и над хиляда коня.“ Естествено, че бе научил; нали аз му бях пратил тази вест. „Това е половината от войската, която ми е нужна, за да удовлетвори искането на император Палеолог. Не бихте ли могли с помощта на нашия брат кардинал Капочи, за когото знам, че не притежава всички ваши достойнства, и когото не мога да обикна така, както вас... хвърля ми прах в очите... но който донякъде се ползува с доверието на крал Едуард, не бихте ли могли да убедите последния, вместо да праща този поход срещу Франция... Да, досещам се какво мислите... Крал Жан също е свикал войските си; но той е способен на рицарско и християнско чувство за чест. Вие имате влияние над него. Ако двамата крале се откажат да воюват помежду си и отправят заедно част от войските си към Константинопол, за да може той да се върне в лоното на единствената истинска църква, ще има ля по-голяма слава от тяхната? Опитайте се да им изтъкнете това, преподобни братко; кажете им, че вместо да потапят в кръв кралствата си и да носят само страдания на своите християнски народи, могат да си спечелят слава на герои и светци.“

Отговорих: „Пресвети отче, това, което желаете би било най-лесното нещо на света, стига само да бъдат изпълнени две условия: за крал Едуард, да бъде признат за крал на Франция и коронясан в Реймс; за крал Жан, крал Едуард да се откаже от претенциите си и положи васалска клетва. Щом тези две условия бъдат осъществени, не виждам друга пречки... – Вие ми се подигравате, братко; загубил сте вярата. – Не съм я загубил, пресвети отче, но не мога да накарам слънцето да грее през нощта. Иначе вярвам с цялата си вяра, че ако бог желае да стори чудо, ще го направи и без нас.“

Известно време седяхме, без да говорим, защото в съседния двор изсипваха кола с чакъл, и дърводелците се караха с товарачите. Папата бе провесил големия си нос, широките си ноздри, дългата си брада. Най-накрая ми каза: „Поне ги склонете да подпишат ново примирие. И добре да знаят, че им забранявам да подновяват военните действия. Ако някой прелат или свещеник попречи на вашите умиротворителни усилия, ще му отнемете всички църковни бенефиции. И не забравяйте, че ако двамата крале упорствуват да водят война, можете да стигнете чак до отлъчване; това е записано в указанията ви. Отлъчване и възбрана.“

С така припомнените ми пълномощия действително се нуждаех от благословията, която ми даде. И наистина, Аркамбо, виждате ли ме да отлъча кралете на Франция и Англия при сегашното положение в Европа? Едуард веднага би освободил своята църква от всякакво подчинение на светия престол, а Жан би изпратил конетабъла си да обсади Авиньон, И какво би направил Инокентий според вас? Ще ви кажа. Ще отрече правомощията ми да ще отмени отлъчването. Това бяха само думи.

И така на следващия ден потеглихме.

Три дни преди това, на осемнадесети юни, войските на ланкастърския херцог бяха пристигнали в Ла Аг.

Четвърта част Лятото на разрухата

I НОРМАНДСКИЯТ ПОХОД

Не може всичко да е все злополучно... О, вие сте забелязали, Аркамбо, че това е един от любимите ми изрази... Така е, и в най-големите повраги, беди и разочарованя, винаги получаваме някакво възнаграждение, което да ни насърчи. Трябва само да умеем да го ценим. Бог очаква нашата благодарност, за да ни докаже още повече милосърдието си.

Ето, след това тъй бедствено за Франция лято, и твърде отчайващо признавам, за моята мисия, вижте как сме облагодетелствувани от сезона, и в какво хубаво време продължаваме пътя си! Това е добър знак от небето.

След дъждовете, които ни валиха в Бери, се опасяха, че ще ни стигнат бури, ветрове и студ колкото повече напредваме на север. Ето че стана точно обратното; времето е меко, слънцето блести, а декември е като пролет. Това се случва понякога в Прованс; но не очаквах при влизането ни в Шампан да бъдем посрещнати от това огряващо полята слънце, и от тази топлина, от която конете се потят под плащовете.

Уверявам ви, че когато пристигнах в началото на юли в Брьотъой, в Нормандия, за да се срещна с краля, беше едва ли не по-студено...

Да, нали тръгнах от Авиньон на двадесет и първия ден от месец юни, и на дванадесети юли бях... а, добре, спомняте си; вече съм ви го казвал... и как Капочи се разболя... точно така... от скоростта, с която пътувахме...

Какво правеше крал Жан в Брьотъой? Обсада, обсада на замъка, след един кратък поход в Нормандия, който не беше кой знае какъв успех за него, това е най-малкото, което може да се каже.

Припомням ви, че ланкастърският херцог пристига в Котантен на осемнадесети юни. Внимателно следете датите, те са от голямо значение в случая... Звездите? О не, не съм изучавал небето точно за този ден. Искан да кажа, че на война времето и бързината са толкова важни, колкото и числеността на войските, понякога дори по-важни.

В следващите три дни той се съединява в абатството Монтбур с отредите от континента – първият идва от Бретан начело с Робърт Ноулс, един добър пълководец, а другият е свикан от Филип дьо Навар. Какъв е общият им брой? Филип дьо Навар и Годфроа д'Аркур не водят със себе си повече от стотина рицари. Ноулс осигурява най-голямата част: триста въоръжени мъже, петстотин стрелци, които впрочем не са само англичани; има и бретонци, дошли с Жан дьо Монфор, претендент за херцогството в съперничество с граф дьо Блоа, който е от партията на рода Валоа. И най-накрая войската на Ланкастър, която едва наброява сто и петдесет рицари и двеста стрелци, но затова пък доста коне за смяна.

Когато крал Жан научи тези цифри, смях го разтресе от глава до пети. Нима се надяваха да го уплашат с такава жалка армия. Ако това бе всичко, което неговият английски братовчед можеше да събере, наистина нямаше от какво толкова да се безпокоят. „Видяхте ли, Шарл, сине мой, видяхте ли, Одреем, че имах право да не се побоя да затворя моя зет; да, с право се подиграх на предизвикателствата на тези дребосъци от наварския род, щом са си намерили толкова немощен съюзник.“

Сам се възхваляваше, че още в началото на месеца е свикал войската в Шартр. „Много предвидливо, нали, Одреем, нали, Шарл, сине мой? Видяхте ли, че не беше нужно да свикваме пълния състав. Нека славните англичани препускат, нека навлизат в страната. Ще ги връхлетим и ще ги изтласкаме в устието на Сена.“

Казаха ми, че рядко са го виждали толкова весел, на което съм склонен да вярвам. Защото този вечно побеждаван човек обича войната, поне в мечтите си. Да потегля, да дава заповеди от бойния си кон, най-после да му се подчиняват! защото на война хората се подчиняват... поне в началото; да остави финансовите затруднения на грижите по управлението на Никола Брак, Лори, Бюси и другите; да живее само сред мъже, без жени наоколо; да се движи, непрекъснато да се движи, да яде на седлото, с големи залци, или на крайпътно сечище, под някое дърво, вече отрупано с малки зелени плодове, да изслушва докладите на разузнавачите, да произнася големи думи, които после всеки ще повтаря... „ако врагът е жаден, ще пие от собствената си кръв“... Да постави ръка на рамото на някой рицар, който се изчервява от удоволствие... „вечно неуморим, Бусико... Славният ти меч е нетърпелив, достойни Куси!“...

И все пак, постигнал ли е някога една-единствена победа? Нито веднъж. На двадесет и две години, определен от баща си като военен вожд в Ено... ама че титла: военен вожд!... отнесе забележителен пердах от англичаните. На двадесет и пет години, с още по-красива титла,

да кажеш, че нарочно ги измисля: рицар на победата... разори населението на Лангдок, без да успее, след четиримесечна обсада, да превземе Егийон, при вливането на Ло в Гарона. Но ако го слушаш, всичките му битки са били големи подвизи, колкото и тъжен завършек да са имали. Никои не е натрупал толкова увереност от опита в загубите.

Този път искаше наслаждението му да трае по-дълго. Докато отиде да вземе знамето от Сен-Дьони, докато се върне, без да бърза, в Шартр, ланкастърският херцог, поел на юг от Кан, вече бе прекосил река Ла Див и спираше да пренощува в Лизьо. Споменът от нашествието на Едуард III преди десет години и особено от сечта в Кан, още не беше заличен. Стотици жители убити по улиците, четирidesет хиляди топа плат откраднати, всички скъпоценни предмети отнесени оттатък Ла Манш, а градът едва спасен от опожаряване... не, наистина нормандското население не бе забравило това, и проявяваше по-скоро нетърпение да остави преминаването на английските стрелци. Имаше масло, мляко, сирене в изобилие, лееше се ябълково вино; не липсваше и трева за конете в тучните ливади. В края на крайщата да нахраниш веднъж хиляда англичани струваше по-евтино, отколкото да плащаш на краля през цялата година данък върху солта, жилището и налог от осем дение за ливра върху стоките.

В Шартр крал Жан не намери войската си събрана и подготвена както очакваше. Разчиташе на армия от четирidesет хиляди души. А тази едва наброяваше една трета. Но нима не беше достатъчно, даже предостатъчно в сравнение с противника, с който щеше да се срещне? „Е, няма да плащам на неявилите се; от това само печеля. Но искам да им бъдат пратени порицания.“

И докато се настани в извезаната с лилии шатра, докато напишат порицанията... „Когато кралят заповяда, рицарят е длъжен“... Ланкастърският херцог пристигна в Пон-Одьомер, едно от владенията на наварския крал. Освободи замъка, който един френски отред обсаждаше безуспешно седмици наред, остави известно подкрепление на наварския гарнизон, и продоволствия за една година; после, отправяйки се на юг, отиде да ограби абатството Бек-Елуен.

Докато конетабълът, Атинския херцог, сложи малко ред в навалищата от войници в Шартр... защото явилите се вече три седмици тъпчеха младите жита и започваха да проявяват нетърпение... и най-вече докато усмирят възникналите разногласия между двамата маршали, Одрем и Жан дьо Клермон, които искрено се ненавиждаха, Ланкастър беше вече под стените на Коншския замък, и изгони заелия го от името на

краля отред. После го запали. Така спомените, оставени тук от Роберт д'Артоа, а неотдавна и от Шарл Злия, изчезнаха заедно с дима. Този замък не носи щастие... След което Ланкастър се отправи към Брьотъой. С изключение на Еврьо, всички крепости от владението на Шарл Наварски, които кралят бе пожелал да конфискува, една по една бяха освободени.

„Ще смажем тези негодници в Брьотъой“, самоуверено каза Жан II, когато войската му най-сетне можеше да потегли. От Шартр дьо Брьотъой са седемнадесет левги. Кралят поиска да ги изминат за един преход. Изглежда, че още от обяд са започнали да се точат изоставачи. Когато войниците пристигнаха, капнали, в Брьотъой, Ланкастър вече не беше там. Беше превзел крепостта, пленил френския гарнизон, и на негово място бе оставил добре въоръжен отред под заповедите на един опитен наварски вожд, комуто също остави продоволствия за една година.

Крал Жан бързо се утеши и извика: „Ще ги посечем във Верной; нали, синове мои?“ Престо – лонаследникът не посмя да каже това, което по-късно сподели с мен, а именно, че му се струва безсмислено близо петнадесет хиляди души да преследват хиляда. Не искаше да изглежда по-нерешителен от по-малките си братя, които подражаваха на баща си и се палеха като него, включително и Филип, който е само на четиринадесет години.

Верной край река Авр; една от вратите на Нормандия. Предния ден английската конница бе минала оттук като опустошителна вихрушка. После жителите видяха френските войски, които пристигаха като придошла река.

Месир дьо Ланкастър, знаейки добре каква войска приижда зад него, бе достатъчно благоразумен да не се отправи към Париж. Взел със себе си обилната плячка, заграбена по пътя, както и значителен брой пленници, той предпазливо пое отново на запад... „Към Легл заминаха, към Легл“, осведомиха ги селяните. Като чу това, крал Жан се почувствува белязан от провидението. Знаете защо... Не, Аркамбо, не заради орела... А, досетихте се... убийството на Шарл Испански... „Свинята предачка“... Кралят щеше да извърши наказанието на самото място на престъплението. Не остави войската да спи повече от четири часа. В Легл щеше да се срещне с англичаните и наварците, най-после щеше да настъпи часът на неговото отмъщение.

И така, на девети юли, след като спря за малко пред прага на „Свинята предачка“, колкото да прегъне железния си наколенник... странна гледка бе за войската този крал, който се молеше, облян в сълзи, пред

вратата на една кръчма... той най-сетне съгледа копията на Ланкастър, на две левги от Легл, край Тюбьофската гора... Всичко това, племеннико, ми бе разказано три дни по-късно.

„Спуснете шлемове, стройте се за бой“, извика кралят.

Тогава конетабълът и двамата маршали, за пръв път единомисленици, му се противопоставиха. „Сир, твърдо заяви Одреем, знаете, че винаги усърдно съм ви служил... – Аз също, каза Клермон – ... но ще е лудост да влезем веднага в сражение. Не трябва да искате от войските нито крачка повече. От четири дни не сте им давали почивка, а днес ги водихте по-бързо от всякога.“

Войниците едва поемат дъх, погледнете ги; на стрелците им кървят нозете и ако не се опират на копията си, ще се строполият на земята. „Ех, тая пехота, все тя забавя всичко!“, каза ядосано крал Жан. „Онези, които са на коне, не са в по-добро състояние, възрази Одреем. Много от конете са с наранени вратове от товара, други куцат, защото не е имало време да ги подковат. А от толкова път в тая жега на облечените в брони им кървят задниците. Не се надявайте на каквото и да е било от войските си, преди да са отдъхнали малко. – Освен това, Сир, прибави Клермон, погледнете в каква местност ще нападаме. Намираме се пред гъста гора, в която месир Ланкастър се е укрил. Той ще може спокойно да измъкне хората си, а нашите стрелци ще се уплетат в храсталаците, и копиеносците ще се блъскат в дънерите на дърветата.“

Отначало крал Жан изпадна в твърде лошо настроение, ругаеше хората и обстоятелствата, които се противопоставяха на волята му. После взе едно от странните си решения, заради които свитата му го нарича Добрия, с надежда ласкателството да стигне до ушите му.

Изпрати при Ланкастър двамата си първи щитоносци, Плюйан дю Вал и Жан дьо Коркийре, за да го предизвикат на бой. Ланкастърският херцог стоеше на една поляна, стрелците му бяха строени пред него, а от всички страни разузнавачи наблюдаваха френската армия и оглеждаха пътищата за оттегляне. И така, синеокият херцог видя как насреща му се задават, съпроводени от малък въоръжен ескорт, двамата щитоносци на краля, които развяваха знамето с лилиите на върха на копията си и надуваха рога като за турнир. Заобиколен от Филип Наварски, Жан дьо Монфор и Годфроа д'Аркур, той излуша следната реч от устата на Плюйан дю Вал.

Кралят на Франция пристигал начело на огромна войска, докато тази на херцога била твърде малка. Затова предлагал на херцога да се срещнат на следващия ден, с еднакъв брой рицари от двете страни, сто,

петдесет или дори тридесет, на уречено място, и според всички рицарски правила. Ланкастър любезно изслуша предложенията на краля, „който нарича себе си крал на Франция“, но известен с рицарството си далеч извън нея. Той увери, че ще обърне нещата със своите съюзници, които посочи с ръка, защото са прекалено важни, за да ги решава сам. От тези думи двамата щитоносци помислиха, че Ланкастър следва да отговори на другия ден.

С това уверение крал Жан заповяда да построят шатрата му и потъна в сън. Така френската армия прекара нощта в хъркане.

На сутринта Тюбюфската гора беше празна. Виждаха се следи от преминаване, но никакви англичани нито наварци. Ланкастърският херцог предпазливо се бе оттеглил към Аржантан.

Крал Жан даде воля на цялото си презрение към тези непочтени врагове, способни само да плячкосват, когато никой не им излиза на среща, но се измъкват, щом им предложат битка. „Ние носим звездата в сърцето си, а тях жартиерата ги бие по петите. Ето по какво се различавате. Това са рицарите на отстъплението.“

Ала помисли ли да ги преследва? Маршалите предложиха да пуснат най-отпочиналите части след Ланкастър; за тяхно учудване Жан II отхвърли идеята им. Сякаш считаше битката спечелена, защото врагът не бе отвърнал на предизвикателството.

И така, той реши да се върне в Шартр, за да разпусне войската. И пътят да превземе Брьотъй.

Одреем му изтъкна, че оставеният там от Ланкастър гарнизон е многочислен, добре управляван и добре укрепен. „Познавам крепостта, Сир; не се превзема лесно. – Как тогава нашите са се оставили да ги изхвърлят оттам? – отвърна му крал Жан. – Лично аз ще водя обсадата.“

Именно тук, племеннико, пристигнах при него на дванадесети юли, придружен от Капочи.

II ОБСАДАТА НА БРЪОТЪЙ

Крал Жан ни прие в бойно снаряжение, сякаш след половия час щеше да се хвърли в атака. Целуна пръстените ни, попита ни за здравето на светия отец и без да слуша дългия, дълбокомъдрен и изпълнен с красноречие отговор, в който Никола Капочи се бе впуснал, ми каза: „Монсењор дьо Перигор, пристигате тъкмо навреме, за да присъствувате на

една хубава обсада. Знам, че вашият род е храбър и вещь във военното изкуство. Винаги сте имали големи заслуги пред кралството, а лично вие, ако не бяхте църковен глава, несъмнено щяхте да бъдете маршал в моята армия. Обзалагам се, че престоят тук ще ви донесе удоволствие.“

Това, че той се обърна само към мен, и то за да похвали рода ми, не се понрави на Капочи, който не е от особено знатно потекло, и намери за добре да изтъкне, че не сме дошли да се възхищаваме на бойни подвизи, а да говорим за християнски мир.

Веднага разбрах, че работите между моя колега и френския крал няма да потръгнат, особено когато последният видя племенника ми Робер дьо Дюрацо, комуто засвидетелствува голяма любезност, разпитвайки го за неаполския двор и за леля му кралица Жана. Трябва да ви кажа, че моят Робер беше извънредно красив, с великолепно телосложение, розово лице, свилени коси... едновременно изящен и силен. Видях в очите на краля онази искрица, която обикновено блясва в мъжкия поглед при вида на хубава жена. „Къде ще се установите за пренощуване?“ – попита той. Отговорих, че ще се настаним в едно съседно абатство.

Наблюдавах го внимателно, изглеждаше доста остарял, напълнял, тромав, челюстта му още по-натежала под рядката жълтеникава брада. И беше придобил навика да поклаща глава, като че ли някаква бримка от стоманената му ризница го дращеше по врата или рамото.

Пожела да ни покаже лагера, където нашето пристигане бе предизвикало известно вълнение. „Ето негова светлост монсеньор дьо Перигор, който дойде да ни посети“, казваше той на своите рицари, сякаш бяхме дошли специално да му донесем подкрепата на провидението. Раздадох благословии. Лицето на Капочи все повече се удължаваше.

Кралят особено държеше да ми представи началника на своите бойни съоръжения, комуто, изглежда, придаваше по-голямо значение, отколкото на конетабъла и маршалите. „Къде е Презвитера?... Виждали ли сте Презвитера?... Бурбон, накарайте да извикат Презвитера...“ Чудех се какво ли е дало прякора презвитер на един капитан, който командуваше съоръжения, мини и артилерия с барут.

Странен бе мъжът, който се приближи към нас върху дългите си дълговидни крайници, обути в стоманени наколенници и набедреници; сякаш стъпваше върху светкавици. Приличаше на оса със силно притегнатия върху кожената надризна колан. Имаше големи ръце с черни нокти, които държеше на разстояние от тялото заради металната броня, предпазваща лактите. Доста подозрителен на вид, със слабо лице, изпъкнали скули, тесни очи, и предизвикателен израз на човек, готов за

четири су да разбие нечия глава. И като завършек, една Монтобанска шапка с широки поли, цялата желязна, заострена чак до носа, с две цепки, през които да вижда, когато наведе глава. „Къде беше, Презвитере? Търсехме те“, попита кралят и обръщайки се към мен, уточни: „Арно дьо Сервол, сир дьо Велин. – Протопрезвитер, ваш слуга... Монсенъор кардинал...“, прибавя другият с подигравателен тон, който никак не ми се нрави.

Изведнъж си спомням... Велин, това е в нашия край, Аркамбо... Ами да, близо до Сент-Фоала-Гразд, на границата между Перигор и Гиѝена. Нашият човек наистина е бил протопрезвитер, без да знае латински и без да е подстриган за свещеник, разбира се, но все пак протопрезвитер. И как е станало това? Естествено, като си е издействувал енорията на Велин, неговото малко владение, и по този начин е събирал и църковния приход, и този на сеньора. Трябвало е само да плаща с отстъпка на един истински свещеник за богослуженията... докато един ден папа Иннокентий му отнема бенефиция, както направи с всички подобни приходи в началото на владичеството си. „Овцете трябва да се пазят от пастор...“; онзи ден ви говорих за това. И така, сбогом на Велинското протопрезвитерство! Навремето бях научил тази история, както и стотици от същия род, и знаех, че момъкът не храни особено добри чувства към Авиньонския двор. Признавам, че за пръв път напълно оправдах светия отец. И разбрах, че този Сервол също нямаше да улесни мисията ми.

„Презвитера свърши чудесна работа в Еврьо, и градът отново е наш“, ми каза кралят, за да изтъкне своя артилерист. „Той даже е единственият град в Навара, който сте си възвърнал, Сир“, му отвърна Сервол със съвършена самоувереност. „Така ще направим и с Брьотъой. Искам една хубава обсада, като тази на Егийон. – С тази разлика, че никога не сте превземали Егийон, Сир.“

По дяволите, казах си, този трябва да е на голяма почит, щом говори така открито.

„Уви, не ми оставиха време да го направя“, каза тъжно кралят.

И само човек като Презвитера... аз също започнах да го наричам Презвитера, щом всички го назовават така... само човек като него можеше да поклати желязната си шапка и да измърмори пред своя владетел: „Време, време... шест месеца.“

И само човек като крал Жан можеше така упорито да си въобразява, че обсадата на Егийон, проведена от него в същата година, в която баща му бе претърпял поражението при Креси, представлява образец на военно изкуство. Една разорителна, безконечна акция. Беше заповядал

да построят мост, за да имат достъп до стените на крепостта, и то на такова подходящо място, че обсадените го бяха разрушавали шест пъти. Сложни съоръжения, чието придвижване от Тулуз бе изисквало големи разходи на средства и време... и то без всякакъв резултат.

И така, ето в какво се състояха славата и опитът, които крал Жан си приписваше. Всъщност както винаги настървен да отмъщава на съдбата, той искаше сега, десет години след Егийон, да се реваншира и да докаже, че именно неговите методи са правилни; искаше да остави в паметта на народите спомена за една велика обсада.

Затова вместо да тръгне след врага, когото можеше да победи без особени усилия, той беше установил шатрата си пред Брътоъй. И все пак човек би могъл да помисли, че ще се обърне към Презвитера, доста вещ в новите средства за разрушение с барут, и ще реши да взриви стените на крепостта, както в Еврьо. Но не. Той поиска от своя началник на бойните съоръжения да построи нападателни кули, чрез които да може да се премине над стените. Изпълнени със страхопочитание, маршали и капитани слушаха заповедите на краля и бързаха да изпълнят. Докато един човек управлява, дори да е най-големият глупак, все ще има хора, които да вярват, че управлява добре.

Колкото до Презвитера... стори ми се, че Презвитера се отнасяше с насмешка към всичко. Кралят искаше площадки, скели, кули; е какво, ще му ги построят и ще поискат плата насреща. А ако тези старовремски съоръжения, още отпреди огнетните, не дадат очаквания резултат, – кралят можеше да се сърди само на себе си. А Презвитера нямаше да позволи да му кажат това; той упражняваше такова влияние над краля, каквото понякога наемните войници имат над владетелите, и от което никак не се стесняваше да се въздолзува, особено когато ковчезникът вече беше заплатил на помощниците му и на него самия.

Малкият наварски град се превърна в огромна строителна площадка. Правеха окопи около замъка. С пръстта от траповете правеха платформи и склонове за нападение. Навсякъде се чуваше само шум от лопати и каруци, скърцане на колела, плющене на камшици и ругатни. Сякаш се бях върнал във Вилньов.

В съседните гори ечаха бравди. Селяните от околностите, които продаваха вино, правеха добра търговия. Други биваха неприятно изненадващи от внезапната поява на шестима войника, които разрушаваха хамбарите им, за да отнесат гредите. „В служба на краля!“ казваха само те. И кирките се забиваха в калчищените стени, въжетата издърпваха дървените опори, и след миг всичко се срутваше сред страшен трясък.

„Кралят можеше да иде другаде, вместо да праща тези злосторници да ни свалят покрива от главите“, казваха селяните. Вече започваше да им се струва, че Наварският крал бе по-добър господар и че даже присъствието на англичаните им тежеше по-малко, отколкото това на френския крал.

И така, аз останах в Брьотхой една част от юли, за голямо съжаление на Капочи, който би предпочел престой в Париж... аз също бих го предпочел!...и който пращаше в Авиньон изпълнени със злоба послания, в които злъчно намекуваше, че с по-голяма охота съм съзерцавал военните приготовления, вместо да се старая да постигна мир. А как, питам ви, можех да постигна мир, ако не чрез преговори с краля, и къде можех да говоря с него, ако не на тази обсада, от която той явно не искаше да се отдалечи?

Прекарваше дните си в обиколки по строителните работи, придружен от Презвитера; посвещаваше времето си на проверки на позициите за атака, суетеше се около местата за прицел, и най-вече следеше издигането на дървената кула, една чудовищна постройка на колела, в която можеха да се поберат голям брой стрелци с цялото си снаряжение от арбалети и огнетметни съоръжения, нещо невиджано от древните времена насам. Освен че трябваше да построят площадките й, нужно бе да намерят достатъчно волски кожи, за да облекат с тях това огромно скеле; и най-после да направят твърд и гладък път, за да могат да го придвижат. Но какви чудеса ще стори кулата, като я завършат!

Кралят често ме канеше на вечеря, и така имах възможност да говоря с него.

„Мир ли? – казваше ми той. Но това е моето единствено желание. Както виждате, в момента разпускам войската си, задържам само необходимите за обсадата части. Изчакайте да превзема Брьотхой, веднага след това на драго сърце ще приема мира, за да направя удоволствие на светия отец. Нека враговете представят предложенията си. – Сир, отговарях, би трябвало да знаем какви предложения сте склонен да приемете... – Такива, че да не засягат моята чест.“

Ех, задачата никак не беше лека! Именно аз, уви, трябваше да му кажа, защото бях по-добре осведомен от него, че уелският принц събира войска в Либурн и Ла Реол за нов поход.

„И вие ми говорите за мир, монсеньор дьо Перигор? – Точно за да предотвратим нови нещастия, Сир... – Този път няма да позволя на английския принц да вилнее в Лангдок като миналата година. Отново ще свикам войската си в Шартр за първи август.“

Учудих се, че оставяше войските да си тръгнат, след като щеше да ги събира седмица по-късно. Внимателно споделих това с Атинския херцог, с Одреем, защото всички идваха при мен и ми се доверяваха. Воден от неприсъща за него пестеливост, кралят упорито държеше първо да разпусне тила, свикан преди месец, и после отново да го извика заедно с останалите части. Сигурно някой му беше казал, може би Жан д'Артоа или друг умник като него, че си спестява платите за няколко дни. Но така уелският принц щеше да спечели цял месец. О да, трябваше да сключи мир; и колкото повече се бавеше, толкова по-неизгодни щяха да бъдат за него условията на този мир.

Опознах по-добре Презвитера и трябва да кажа, че този човек ми се понарави. Перигор го доближаваше до мен; дойде с молба да му помогна да си възвърне бенефиция. И с какви думи! „Вашият Инокентий... – Светият отец, приятелю, светият отец... прекъснах го аз. – Добре де, светият отец, щом искате, ми отне приходите в името на добрите църковни порядки... Е, така каза епископът. И какво? Да не си въобразява, че преди него във Велин нямаше ред? Мислите ли, месир кардинал, че не се грижехме за душите? Нямаше мъртвец, който да си е отишъл без причастие. Някой малко да се разболееше, веднага пращах свещеника. Причастията се плащат. На обвинените пред съда, глоба. После изповядване; след това такса за опрощение. Прелюбодеянията по същия начин. Знаем аз как да ги водя, добрите християни.“ Отговарях му: „Църквата загуби един протопрезвитер, но кралят си спечели добър рицар.“ Предната година Жан II го бе произвел в рицар.

У този Сервол има и нещо добро. Говори с изненадващо умиление за бреговете на нашата Дордон. Зелените води на широката река, в които се отразяват замъците ни привечер сред тополи и ясени; тучните ливади напролет, сухата лятна горещина, в която зрее жълтият ечемик; вечерите с мирис на мента; есенните лозя, където като деца сме отхапвали топлите гроздове... Ако всички французи обичаха земята си като него, кралството ни щеше да бъде по-добре защитавано.

Най-после разбрах защо се радваше на такова благоразположение. Първо, той се беше присъединил към краля по време на Сентонжския поход през 1351 година, който макар и скромнен бе дал повод на Жан II да се надява, че ще бъде един побеждаващ крал. Презвитера беше довел войската си – двадесет рицари и шестдесет пеши сержанти. Как бе успял да ги събере, във Велин? Във всеки случай това беше цяла дружина. Хиляда златни екю, отпуснати от ковчезника на военната хазна за едногодишна служба... Това даваше основание на краля да казва: „Ние сме

бойни другари отдавна, нали, Презвитере?“ После беше служил при монсенъор Испански и какъвто беше хитрец, не пропускаше да припомни това на краля. Именно под заповедите на Шарл Испански, по време на похода през 1353 година, той беше изгонил англичаните от своя замък във Велин и от съседните земи, Монкаре, Монтен, Монтравел... Англичаните държаха Либуърн и имаха там голям гарнизон стрелци. Но той, Арно дьо Сервол, държеше Сент-Фоа, и нямаше намерение да остави да я превземат... „Аз съм против папата, защото ми отне протопрезвитерството; аз съм против англичанина, защото опустоши мой замък; аз съм против Навареца, защото уби моя конетабъл. Ех, защо не бях с него в Легл, та да го защитя!“... Това беше балсам за слуха на краля.

И най-после Презвитера отлично владее новите запалителни бойни средства. Обича ги, изучава ги, забавлява се с тях. Каза ми, че нищо не му доставя такова удоволствие, както да запали фитила след подземните приготовления, и да гледа как някоя кула на замъка се разтваря като цвете, като букет, изхвърляйки във въздуха хора, камъни, копия и керемиди. Заради което е заобиколен, ако не от уважение, то от някакво страхопочитание) защото мнозина и сред най-смелите рицари не обичат да се доближават до тези дяволски оръжия, с които той борави като на шега. Има хора, които още щом се появят нови военни средства, веднага ги овладяват и се прославят с приложението им. Докато слугите, запушили уши с ръце, тичат да се скрият някъде и дори бароните и маршалите предпазливо се отдръпват назад, Сервол, със светнал от удоволствие поглед, гледа как се търкалят буретата с барут, прескача мините, издава ясни заповеди, спуска се в изкопите, влачейки се на лакти, излиза, спокойно запалва фитила и без да бърза се добира до някое безопасно място или прикляква зад някой зид, а в това време взривът избухва, земята трепери, стените се разтварят.

Подобна дейност изисква сигурни помощници. Сервол си ги е избрал; груби, сръчни мъже, любители на кръвопролития, на които им прави удоволствие да сеят ужас, да ломят, да разрушават. Добре ги възнаграждава; рискът трябва да се заплаща. И така, той се движи придружен от двама помощници, които сякаш са избрани заради имената: Гастон дьо ла Парад и Бернар д'Оргъой. Между нас казано, ако крал Жан беше използвал по-удачно тези трима артилеристи, Брьотъой щеше да падне за една седмица. Ала не; той искаше своята кула на колела.

Докато издигаха голямата кула, в крепостта дон Санчо Лопез и неговите наварци и англичани не изглеждаха особено развълнувани. Стражата от обхода се сменяше на определените часове. Обсадените бяха

добре снабдени с продоволствия и имаха охранен вид. От време на време изпращаха по някоя стрела към копачите, но ги пестяха, за да не изразходват без нужда запасите си. Случваше се да стрелят при преминаването на краля, което му създаваше илюзия за голям подвиг... „Видяхте ли? Цял рой стрели прелетя край нашия владетел, а той и не трепна; ах, Добрият крал...“ и даваше повод на Презвитера, на д'Оргъой и ла Паррад да му извикат: „Пазете се, Сир, прицелват се във вас!“... като правеха с телата си защитна стена срещу стрелите, които се забиваха в тревата при нозете им.

Ама че лошо миришеше Презвитера! Но трябва да призная, че всички воняха, целият лагер вонеше, Брьотъой беше обсаден най-вече от миризмата! Ветрецът донасяше миризма на изпращания, защото всички работници, които копаеха, извозваха, режеха и ковяха, се облекчаваха съвсем близо до мястото, където работеха. Никой не се миеше, даже и самият крал, който не си сваляше бронята...

Използувайки колкото можех парфюми и благоухания, имах време добре да наблюдавам слабостите на крал Жан. Какво невероятно нехайство беше неговото!

При него бяха двама кардинали, изпратени от светия отец да се опитат да постигнат всеобщ мир; приемаше пратеници на всички европейски владетели, които укоряваха поведението му към наварския крал и го съветваха да го пусне на свобода; получаваше сведения, че навсякъде данъците се събираха зле, и че не само в Нормандия, не само в Париж, но и в цялото кралство негодуванието е голямо и граничи с бунт; и най-важното, той знаеше, че две английски армии се подготвяха да го нападнат, едната на Ланкастър в Котантен, която получаваше подкрепления, а другата в Аквитания... Но в неговите очи нищо друго нямаше значение, освен обсадата на тази малка нормандска крепост и нищо не можеше да го откъсне от нея. Да упорствуваш в дребното без поглед над цялото е голям недостатък за един владетел.

През целия месец крал Жан отиде само веднъж в Париж, за четири дни, и то за да извърши глупостта, която после ще ви разкажа. И единственото постановление, което тогава той не остави на грижите на своите съветници, бе за оповестяване в селищата и кметствата на шест левги около Брьотъой, че всички зидари, дърводелци, копачи, миньори, въглищари, дървари и друга работници трябва да се явят при него, носейки сечивата и инструментите, с които упражняват занаята си, за да се включат в строежа на обсадните съоръжения.

Видът на неговата голяма подвижна кула, неговата нападателна

бойница, както я наричаше, го изпълваше със задоволство. Тя имаше три степени и всяка платформа беше достатъчно широка, за да могат да се поберат двеста войника и да воюват оттам. Това правеше всичко шестстотин бойци, които трябваше да заемат тази необикновена кула, след като бъдат донесени достатъчно съчки и снопове, довлечени достатъчно камъни и пръст за построяването на пътя, по който щяха да се понесат четирите ѝ огромни колела.

Крал Жан толкова се гордееше със своята кула, че бе поканил гости, за да присъствуват на нейното построяване и влизане в действие. Бяха дошли кастилският извънбрачен наследник Енрико дьо Трастамаре и граф Дъглас.

„Месир Едуард си има наварец, аз пък си имам шотландец“, шегуваше се доволно кралят. С тази разлика, че Филип Наварски предоставяше на англичаните половината Нормандия, докато месир Дъглас не носеше нищо друго на френския крал освен доблестния си меч.

Още го чувам как ни обяснява: „Гледайте, сеньори: тази бойница може да се придвижи до която и да е точка от стените, да застане така, че шурмуващите да могат да изстрелват в крепостта камъни и снаряди, и да атакуват на височината на обхода. Кожите, които сега коват по външната ѝ страна, са предназначени да поемат стрелите.“ Като си помисля колко упорито му говорех за мирни условия!

Испанецът и шотландецът не бяха единствените, които се любуваха на огромната дървена кула. Хората на месир Санчо Лопез също наблюдаваха, но предпазливо, защото Презвитера беше поставил и други съоръжения, които щедро обстрелваха гарнизона с камъни и взривни снаряди. Замъкът беше останал, кажи речи, без покрив. Ала хората на Лопез не изглеждаха особено стреснати. Дълбаеха отвори над земята в собствените си стени. „За да могат по-лесно да избягат“, казваше кралят.

Големият ден най-после настъпи. Наблюдавах отстрани, от един малък хълм, защото всичко това ме интересуваше. Светият престол има войски, с които трябва да умеем да защитаваме градовете си... Появява се крал Жан, със своя увенчан със златни лилии шлем. С бляскавия си меч дава знак за атака, в това време тръбят рогове. На върха на облечената в кожи кула се развява знамето с лилиите, а отдолу знамената на отредите, заели трите платформи. Какъв букет от знамена е тая кула! И ето, тя тръгва. Теглят я няколко впряга от хора и коне, а Презвитера с гръмки подвиквания насърчава усилията им... казаха ми, че са употребили конопени въжета за хиляда ливри. Бойницата напредва, много бавно, клатушкане и шум на скърцащо дърво, но все пак напредва. Като я

гледаш как се придвижва, поклащайки се, настръхнала от знамена, ти се струва, че е кораб, тръгнал в атака. И тя наистина вече атакува сред голяма суматоха. Вече са започнали схватките върху зъберите на височината на третата платформа. Кръстосват се мечове, стрели хвърчат една след друга. Обкръжила замъка, цялата армия гледа нагоре със затаен дъх. Там се извършват красиви подвизи. Величествен, кралят наблюдава през вдигнатия наличник това сражение във въздуха.

И изведнъж страшен трясък сепва войските, струя дим обвива знамената на върха на кулата.

Месир дьо Ланкастър бе оставил на дон Санчо Лопез топове, които последният предвидливо не беше използвал до този момент. И ето че през дупките, издълбани в стените, дулата обстрелват от упор подвижната кула, снарядите пръсват волските кожи, премазват бойните редици по платформите, трошат частите на скелета.

Въпреки усърдната намеса на каменохвъргачките и катапултите на Презвитера, нищо не може да спре втория залп, после третия. Изстрелват се не само чугунени топки, но и възпламенени снаряди, нещо като гръцки огън¹⁴, който обсипва кулата.

Мъжете падат със страшни викове или се впускат към стълбите, някои даже скачат направо долу, жестоко изгорени. Пламъци бълват от върха на хубавата кула. Най-високата платформа се сгромолясва с адски трясък, премазвайки в огъня, намиращите се на нея... През живота си не съм чувал по-ужасяващи викове на страдание, Аркамбо; макар че не бях много близо. Стрелците бяха затиснати под срутени пламтящи греди. Гърдите им бяха премазани, крака, ръце, всичко гореше. От запалените волски кожи се носеше страшна миризма. Кулата започна да се накланя, накланя, и когато вече мислехме, че ще се срути, тя остана така, надвесена, продължавайки да гори. Заляха я с вода, доколкото можеше, и се засуетиха да измъкват смазаните или изгорени тела, а в това време защитниците на крепостта танцуваха от радост върху стените, викайки: „Слава на Свети Георги! Слава на Навара!“

Застанал пред тази катастрофа, крал Жан се оглеждаше, сякаш търсеше виновника, макар че нямаше друг освен самия него. Но Презвитера беше тук, нахлупил желязната си шапка, и големият гняв, който се готвеше да избухне, си остана в кралския шлем. Защото без съмнение Сервол беше единственият човек в цялата армия, който не би се

---

14. Огън, който се изхвърля надалече и служи за подпалване на неприятелски кораби. – Б. пр.

поколебал да каже на краля: „Ето докъде ви доведе вашата глупост, Сир. Съветвах ви да поставим мини, вместо да строим такива големи съоръжения, които не се използват от петдесет години насам. Не сме по времето на тамплиерите, а Брътоъй не е Йерусалим.“

Кралят попита само: Може ли да се поправи бойницата?

– Не, Сир.

– Тогава натрошете каквото е останало от нея. Ще послужи за запълване на изкопите.

Същата вечер реших, че е уместно да проведа с него сериозен разговор относно подготовката на един мирен договор. Обикновено след неуспех кралете имат уши за благоразумни съвети. Ужасът, на който току-що бяхме свидетели, ми позволи да се позова на християнските му чувства. А ако рицарският му плам беше жаден за подвизи, папата предлагаше на него и на останалите европейски владетели много по-достойни и славни геройства при Константинопол. Получих отказ, което изпълни Капочи със злораство.

„Два английски похода застрашават моето кралство и не мога да отлагам подготовката си за бой срещу тях. Засега това е единствената ми грижа. С ваше позволение ще поговорим отново в Шартр.“

До вчера пренебрегваните опасности изведнъж придобиха за него първостепенна важност.

А Брътоъй? Какво щеше да реши относно Брътоъй? Подготовката на нов шумр би им отнела още един месец. Колкото до обсадените, макар да не бяха изразходвали всичките си продоволствия и боеприпаси, те немалко бяха пострадали. Имаха много ранени, кулите бяха без покриви. Някой подхвърли идеята за преговори, в които да предложат на гарнизона достойни условия за предаване на крепостта. Кралят се обърна към мен. „Какво ще кажете, монсеньор кардинал...“

Мой ред беше да проявя надменност. Бях дошъл от Авиньон да преговарям за всеобщ мир, а не да посреднича при предаването на някаква си крепост. Той разбра грешката си и запази хладнокръвие със следния остроумен според него отговор: „Щом кардиналт е възпрепятствуван, протопрезвитерът ще свърши работа.“

И на следващия ден, докато кулата все още пушеше, а копачите отново се бяха заловили за работа, този път да погребват мъртъвците, нашият сир дьо Велин, крачейки със стоманените си гетри, предхождан от тръбящите рогове, отиде да преговаря с доя Санчо Лопез. Доста дълго вървяха пред моста на крепостта, наблюдавани от войниците от двата лагера.

И двамата бяха изпечени бойци, и не можеха да се измамят един друг... „Ако ви бях нападнал с барутни мини, изпод стените, сир? – Ах, месир, мисля, че щяхте да ни сразите. Колко време още можете да издържите? – По-малко, отколкото бихме искали, но повече, отколкото предполагате. Имаме достатъчно вода, храна, стрели и снаряжи.“

След час Презвитера се върна при краля. „Дон Санчо Лопез е съгласен да ви предаде крепостта, ако го оставите свободно да се оттегли и му дадете пари. – Така да бъде, дайте му, и да приключим с всичко това!“

Два дена по-късно хората от гарнизона излязоха с вдигнати глави и пълни кесии, за да се присъединят към монсеньор дьо Ланкастър. Крал Жан трябваше да възстанови Брьотъой на свои разноски. Така завърши обсадата, която той искаше да остави в паметта на народите. И на всичко отгоре имаше дързостта да твърди, че без неговата бойница обсадените по-трудно щели да отстъпят.

III КЛЕТВАТА НА ФЕБ

Гледате как се отдалечава Троа? Хубав град, нали, племеннико, особено в тази огряна от слънце утрин. Ех, голямо щастие е за един град в него да се роди папа. И наистина красивите замъци и дворци, които видяхте около кметството, и църквата Сент-Юрбен, която със своето изобилие от стъклописи е съвършен образец на новата архитектура, както и другите сгради, на чието построение се възхитихте, всичко това се дължи на факта, че Урбан IV, седял на престола на Свети Петър отпреди вече близо век, и то само за три години, е дошъл на бял свят в Троа, в едно дюкянче, точно там, където днес се издига църквата му. Именно това направи града известен и го тласна, към процъфтяване. Ех, ако подобна съдба беше отредена на нашия мил Перигьо... Впрочем не искам повече да ви говоря за това, защото ще си помислите, че само то ми се върти в главата...

Вече знам по кой път ще мине престолонаследникът. Засега върви след нас. Утре ще бъде в Троа. Но ще отиде в Мец през Сен-Дизие и Сен-Мииел, а ние ще се отбием в Шалом и Вердюн... Първо, защото имам работа във Вердюн... каноник съм на катедралата... и после, не искам да изглежда, че се присъединявам към престолонаследника. Но както сме близо един до друг, ще можем по всяко време да си

разменяме пратеници, и то в същия ден или на следващия, а и връзките ни с Авиньон ще се осъществяват по-лесно и по-бързо...

Какво? Какво съм обещал да ви разкажа и съм забравил? А, да... какво направи крал Жан в Париж през четирите дни, в които отсъства от обсадата на Брьотъй?...

Трябваше да приеме клетвата на Гастон Феб. Това беше успех, победа за крал Жан, по-скоро за канцлера Пиер дьо Ла Форс, който търпеливо и умело бе уредил това. Защото Феб е зет на наварския крал и техните владения се намират едно до друго в подножието на Пиринеите. А от началото на царуването тази клетва все се отлага. Сега, когато Шарл Наварски е в затвора, тя можеше да промени нещата, и да повлияе върху мнението на много европейски дворове.

Разбира се, славата на Феб е стигнала до вас. О, той не е само голям ловец, но и голям рицар в турнирите, голям почитател на литературата и строителството, и на всичко отгоре голям чаровник. Бих казал: голям владетел, чието нещастие е, че има твърде мъничка държава. Твърди се, че е най-красивият мъж в наше време, и аз съм напълно съгласен с това. Много висок, по-силен и от мечка... а той наистина се е борил с мечка, племенник!... стройни крака, тесен ханш, широки рамене, лъчезарно лице, и с усмивка, която открива ослепително бели зъби. А косата му, тази златна грива с бакърени отблясъци, лъчиста, вълниста, извиваща се чак до врата му, този естествен, пламнал ореол, заради който е взел слънцето за герб, и прякора Феб, който впрочем пише неправилно, навярно защото си го е избрал, преди да понаучи малко гръцки. Никога не носи шапка и ходи гологлав като древните римляни, което е уникален случай за нашите обичаи.

Преди време съм му бил гост. И наистина той се постара най-важните особи от християнския свят да минават през неговия малък двор в Ортез, успял да направи от него голям двор. Там срещнах един дворецов граф, един прелат на крал Едуард, един първи шамбелан на кастилския крал, без да броя прочутите лекари, един известен зограф и няколко доктори по право. Всички тези светили бяха великолепно посрещнати.

Доколкото знам единствен кипърският крал притежава такъв блякав и влиятелен двор при толкова малка територия; но той разполага с много повече средства, които му осигуряват силно развитата търговия.

Феб безцеремонно и забавно ви представя това, което му принадлежи: „Ето ловните ми хрътки... конете ми... това е любовницата ми... това са незаконните ми деца. Госпожа дьо Фоа е добре, хвала на бога. Ще я видите тази вечер.“

Вечерта, в страничната част на замъка, която е превърнал в открита дълга галерия и от която има изглед към хълмистия хоризонт, целият двор се събира, във великолепни одежди, и продължително се разхожда, докато над Беарн се спуска синкав здрач. От единия край до другия има огромни камини, в които горят огънове, а по стените между тях са изрисувани ловни сцени, дело на дошли от Италия художници. Гостът, който не си е взел всички украшения и най-красивите дрехи, изглежда доста зле. Предупреждавам ви, ако ви се случи да отидете там... Агнес дьо Фоа, която е наварка, сестра на кралица Бланш и почти толкова хубава, е цялата в злато и перли. Говори малко, или по-скоро може да се предположи, че се страхува да говори. Слуша как менестрелите пеят *Aqueges mountanes*, съчинена от съпруга ѝ, и която в Беарн обичат да подемат в хор.

В това време Феб минава от група на група, поздравява този или онзи, посреща някой сеньор, хвали някой поет, спира на разговор с някой посланик, осведомява се мимоходом за световните въпроси, изказва мнение, дава полугласно някакво нареждане и управлява, както си приказва. Това продължава, докато облечената в ливреи прислуга влезе с дванадесет горящи факли да му извести, че може да мине на масата заедно със своите гости. Понякога сяда да вечеря едва в полунощ.

Една вечер го заварих, облегнал се на една колона под сводовете в откритата галерия, и го чух да въздиша пред своя сребрист поток и сините си планини насреща: „Прекалено мъничко е, прекалено мъничко... Човек би казал, монсеньор, че когато хвърля заровете, providението изпитва някакво злорадо удоволствие да ги съчетава наопаки...“

Току-що бяхме говорили за Франция, за френския крал, и аз добре разбирах за какво намекуваше. Често добрият владетел получава малка държавица, а на посредствения се пада голямо кралство. И добави: „Ала колкото и да е малък моят Беарн, държа да не принадлежи на никого освен на себе си.“

Писмата му са удивителни. Не пропуска да напише всичките си титли: „Аз, Гастон III, граф дьо Фоа, виконт дьо Беарн, виконт дьо Лотрек, дьо Марсан и дьо Кастион...“ и какво още... а, да: „сеньор дьо Монтесткиньо и дьо Монпьоза...“ и още, чуите как звучи: „вигие на Андора и Капсир ...“ и се подписва само „Феб“, погрешно, разбира се, навярно за да се отличи дори от Аполон... също като на дворците и паметниците, които строи или доукрасява и на които може да се види следният издълбан с големи букви надпис: „Направено от Феб.“

Наистина в неговата личност има нещо предизвикателно; но не

трябва да забравяме, че е само двадесет и пет годишен. За възрастта си е показал доста голяма вещина. Доказал е и смелостта си; беше сред най-храбрите при Креси. Тогава бе на петнадесет години. А, забравих да ви кажа, ако не знаете: той е племенник на Робер д'Артоа. Дядо му беше женен за Жана д'Артоа, сестра на самия Робер, която веднага щом овдоя, прояви такова влечение към мъжете, започна да води такъв скандален живот, предизвика толкова сплетни... и би могла да предизвика още много... напротив, още е жива; малко над шестдесетте, в отлично здраве... че внукът ѝ, нашият Феб, се видя принуден да я затвори в една кула на замъка във Фоа, където строго я охранява. Ех, буйна кръв имат тия д'Артоа!

Ето какъв е човекът, за когото Ла Форс, архиепископът канцлер, издействува да положи клетва за вярност, когато всичко се обърна срещу крал Жан. О, не се заблуждавайте. Феб добре обмисли решението си; постъпва така именно за да запази независимостта на своя малък Беарн. Аквитания граничи с Навара, самият той граничи и с двете, и техният сега вече явен съюз никак не го успокоява; заплаха тегне над късите му граници. Добре би било да си осигури безопасност откъм Лангдок, защото бе имал вражда с кралския наместник граф д'Арманяк. Ето затова ще се сближи с Франция, ще сложи край на това неразбирателство и за целта ще положи дължимата за графство Фоа клетва. Разбира се, Феб ще настоява за освобождаването на своя зет Шарл Наварски, така бе решено, но ще настоява само привидно, сякаш това е поводът за сближаването. Ходът беше хитър. Феб винаги ще може да каже на Наварския род: „Положих клетвата само за да ви служа.“

За една седмица Гастон Феб покори Париж. Беше дошъл с многобройна свита от благородници, цял куп слуги, с двадесет каляски за гардероба и мебелите му, с великолепни хрътки и с част от личната си менажерия от хищници. Цялото шествие заемаше четвърт левга разстояние. И най-низшият прислужник беше блестящо облечен, пъчейки се в ливреята на Беарн; конете бяха покрити с плащове от копринено кадифе, като моите. Безспорно, огромни разходи, предназначени да впечатляват тълпите, в което Феб бе успял.

Знатните благородници си оспорваха честта да го канят у дома си. Де що имаше знаменитости в града, членове на парламента, на университета, финансиста, дори и духовници, всички си намираха повод да дойдат да го поздравят в двореца, който сестра му Бланш, вдовствувашата кралица, му бе предоставила за времето на неговия престой тук. Жените искаха да му се любуват, да чуят гласа му, да му пипнат ръката.

Когато минаваше по улиците, простолюдието го разпознаваше по златните коси и се трупаше край вратите на златарите или търговците на платове, при които той влизаше. Разпознаваха също гербоносеца, който неизменно го придружаваше, един великан на име Ернотон Испански, навярно негов незаконен брат; както и двете огромни пиринейски кучета, които винаги го следваха, водени за синджири от един слуга. На гърба на едното седеше малка маймунка... В столицата бе дошъл един голям, необикновен сеньор, по-внушителен и от най-внушителните, и всички говореха за него.

Разказвам ви това с подробности, защото през този злополучен юли кралството се спускаше по стълбата на бедите, и всяко стъпало от нея имаше значение.

Вие ще трябва да управлявате голямо гоафство, Аркамбо, и то в период, който, обзалагам се, няма да бъде по-лек от сегашния; от такъв упадък не се излиза за няколко години.

Запомнете добре: когато един владетел е посредствен по рождение, или омаломощен от възрастта или болестите, той не е в състояние да поддържа единството на своите съветници. Обкръжението му се разделя, разцепва се, всеки си присвоява част от една вече несъстоятелна или зле упражнявана власт; всеки говори от името на един господар, който вече не управлява; всеки работи за себе си, с оглед на собственото си бъдеще. Така се образуват различни партии, според амбициите или нрава на всеки. Съперничествата се изострят. Почтените застават на една страна, предателите на друга, считайки се по своему почтени.

Аз наричам предатели онези, които изменят на върховния интерес на кралството. Често те му изменят, защото не могат да го осъзнаят; за тях съществува само личният интерес; а точно тези хора, уви, обикновено вземат връх.

При крал Жан имаше две партии, които си остават днес и при престононаследника, защото длъжностите се заемат от същите хора.

От едната страна е партията на канцлера Пиер дьо Ла Фор, архиепископ на Руан, с пръв помощник Ангеран дьо Пьоти-Селие; тях считам за най-способните мъже в кралството, най-загрижени за неговото благо. От другата, Никола Брак, Лори, и особено, особено Симон дьо Бюси.

Може би ще го видите в Мец. О, съветвам ви винаги да се пазите от него и изобщо от хората, които приличат на него. Това е мъж с огромна глава и малко тяло, което вече е лош признак, излъчен като петел, доста невъзпитан и груб, щом излезе от мълчанието си, изпълнен с безгранично, но спотаено самолюбие. Опива се от скрито упражняваната власт,

нищо не му се нрави повече от това да унижава, ако ли не да погубва всеки, който прекалено се издига в двора или придобива влияние над краля. Според него да управляваш означава единствено да хитруваш, да лъжеш, да устройваш машинации. Нито една голяма цел, само посредствени и винаги непочтени кроежи, които преследва с невероятно упорство.

Прост писар при крал Филип, той допълзя до мястото, което сега заема... пръв министър в парламента и член на Големия съвет... създавайки си име на предан служител, благодарение на това че е властен и груб. Случвало се е, когато раздава правосъдие да накара недоволния тъжител да коленичи пред него за прошка пред цялата зала или да екзекутира двадесет и трима буржоа от Руан наведнъж; но той по същия начин може да произнесе произволно оправдание или безконечно да отлага някое сериозно дело, за да държи хората в подчинение. Никак не пренебрегва богатството си; издействувал си е от абата на църквата Сен-Жермен-де-Пре барьерно право над Сен-Жерменоката врата, веднага преименувана на дьо Бюси, и така получава данък от всяко превозно средство в Париж.

Бюси беше против клетвата на Феб, и още щом Ла Фор е я уговори, той твърдо реши да осуети това споразумение. Когато кралят дойде от Брьотьой, лично той го посрещна и му зашушна: „Феб се държи предизвикателно спрямо вас, като излага на показ в Париж голям разкош... Феб на два пъти прие превото Марсел... Подозирам, че Феб тайно подготвя с жена си и кралица Бланш бягството на Шарл Злия... Трябва да изискате от Феб клетва и за Беарн... Феб не говори добри неща за вас... Внимавайте да не би с прекалено любезното посрещане на Феб да оскърбите граф д'Арманяк, който ви е много необходим в Лангдок. Наистина канцлерът Ла Фор е убеден, че е постъпил добре; но Ла Фор е прекалено сговорчив с приятелите на вашите врагове... И що за глупост да се наричаш Феб!“ И за да предизвика още повече лошото настроение на краля, той му съобщи една неприятна вест. Фрике дьо Фрикан бе избягал от Шатле благодарение на изобретателността на двама слуги. Наварците се подигравали с кралската власт като си върнали един твърде ловък и опасен сподвижник...

Вследствие на което по време на вечерята, която даде преди деня на клетвата, кралят се държа надменно и предизвикателно, наричаше Феб: „Месир моят васал“ и му задаваше въпроси като: „Остана ли някой във владението ви, с цялата тая свита, която ви придружава в моя град?“

Или пък му казваше: „Не бих искал друг път вашите войски да

навлизат в подвластните на монсеньор д'Армянк земи.“

Твърде учуден, понеже с Ла Форе се бяха споразумели, че ще считат въпроса за приключен, Феб възрази: „Моите войски, сир братовчеде, нямаше да навлязат в земите на д'Армянк, ако не трябваше да отблъснат тези, които бяха дошли да атакуват нашите. Но щом заповядате на хората на монсеньор д'Армянк да престанат с тези нашествия, моите рицари ще си стоят мирно и щастливо в своите граници.“ На което кралят отвърна: „Бих желал да стоят по-близо до мен. Свикал съм войската в Шартр за бой с англичаните. Разчитам, че навреме ще се присъедините към нея с войските на Фoa и Беарн. – Войските на Фoa, отговори Феб, ще бъдат свикани, според задълженията на васала, веднага щом положи клетвата, сир братовчеде. А тези на Беарн ще ги последват, ако аз пожелая.“

Хубава помирителна вечеря се получи, няма що! Архиепископът – канцлер, изненадан и недоволен, напразно се опитваше да поуспокои духовете. Лицето на Бюси бе като от камък. Но дълбоко в себе си той тържествуваше. Беше истинският господар на положението.

Колкото до краля на Навара, името му дори не бе произнесено, въпреки присъствието на двете кралици Жана и Бланш.

На излизане от двореца, Ернотон Испански, великанът щитоноец, каза на граф дьо Фoa... не съм бил с тях, повтарям ви какво ми бе предадено: „Удивих се на търпението ви. На мястото на Феб бих си тръгнал незабавно за моя Беарн, без да чакам нови оскърбления.“ На което Феб отговори: „На мястото на Ернотон щях да дам същия съвет на Феб. Но аз съм Феб и трябва да мисля най-вече за съдбата на моите поданици. Не искам аз да бъда този, който скъсва отношенията, и да изглеждам виновен. Ала се опасявам, че Ла Форе ми е устроил клопка. Освен ако се е случило нещо, което нито той, нито аз знаем, и което е настроило краля против мен. Утре ще видим.“

На другия ден след литургия Феб влезе в голямата зала на двореца. Шест щитоносци придържаха края на плаща му и този път по изключение не беше гологлав. Носеше златна корона върху златните си коси. Залата бе изпълнена с шамбелани, съветници, прелати, секретари, членове на парламента и висши служители. Но този, когото Феб най-напред забеляза, беше Жан Дьо Фoрез, граф д'Армянк, застанал съвсем близо до краля, почти опрян на трона, с предизвикателно изражение. От другата страна Бюси си даваше вид, че подрежда свитъците си. Извади един и го прочете, сякаш беше най-обикновено постановление: „Месир, кралят на Франция, моят господар, приема клетвата ви за графството; Фoa и

вицеграфството Беарн, които сте получили от него, и вие ставате негов васал с титлите граф дьо Фоа и виконт дьо Беарн, според както е установено между неговите предци, френските крале, и вашите. Коленичете.“

Настъпни кратко мълчание. После Феб отговори високо и ясно: „Не мога.“

Присъстващите зашумяха изненадани, повечето искрено, някои престорено, и не без известно удоволствие. Подобни произшествия не се случват често при церемония за клетва.

Феб повтори: „Не мога.“ И добави ясно: „Мога да коленича с единия крак, за Фоа. Но не и с другия.“

Тогава крал Жан каза с гневен глас: „Приемам клетвата ви и за Фоа, и за Беарн.“ Присъстващите потръпнаха от любопитство. И ето как се разви спорът, в най-общи линии... Феб: „Сир, Беарн е наследствен имот и вие не можете да приемете нещо, което не ви е подвластно.“ Кралят: „Това, което изтъквате е невярно, и то от много години е повод за спорове между вашия род и моя.“ Феб: „Това е самата истина, Сир, и тя ще продължи да причинява разногласия само ако вие го желаете. Аз съм ваш почтен и предан поданик за Фоа, както открай време са се клели дедите ми, но не мога да се обявя за ваш васал за нещо, което дължа единствено на бог.“ Кралят: „Недостоеен васал! Опитвате се по подли пътища да се освободите от задълженията си. Миналата година не се присъединихте към войската на тук присъстващия граф д'Арманяк, мой наместник в Ламгдок, който заради вашата измяна не успя да отблъсне английското нашествие!“ На което Феб отвръща величествено: „Ако съдбата на Ламгдок зависи само от моята намеса и монсеньор д'Арманяк не е способен да пази тази ваша провинция, то не на него трябва да поверите наместничеството, Сир, а на мен.“

Кралят беше силно разгневен, брадичката му трепереше. „Подигравате ми се, красавецо, но няма да е задълго. На колене! – Махнете Беарн от клетвата и ще коленича начаса. – Ще коленичите в затвора, подъл изменнико! – извика кралят. – Отведете го!“

Всичко беше нагласено, предвидено, организирано, поне от Бюси, който направи само един знак и Перине льо Бюфл с още шестима сержанти от охраната заобиколиха Феб. Вече им беше известно, че трябва да го отведат в Лувъра.

В същия ден правото Марсел говореше в града: „На крал Жан му оставаше да си създаде един последен враг; и той го направи. Ако всички мошеници от обкръжението му останат на службите си, скоро няма да има и един честен човек извън затвора.“

IV ШАРТЪРСКИЯТ ЛАГЕР

Чуйте, племеннико, най-новата глупост! Знаете ли какво ми писа папата в едно писмо от двадесет и осми ноември, чието изпращане или е било отлагано, или приносителят не ме е търсил, където трябва, щом го получих едва снощи в Арси? Познайте... Ето какво: огорчен от неразбирателството ми с Капочи, светият отец ме упреква в „липса на милосърдие“. Питам се как можех да му засвидетелствам милосърдие, на тоя Капочи? Не съм го виждал, откакто ме напусна внезапно в Брьотъой, за да иде в Париж. И кой собствено е виновен за нашето неразбирателство, ако не този, който силом ми наложи за придружител един себелюбив, ограничен, загрижен само за собственото си удобство прелат, чиито действия цялят единствено да осуetyават моите? Хич не го интересува всеобщият мир. Важното е не аз да бъда този, който ще го постигне. Липса на милосърдие, ама че работа! Липса на милосърдие... Имам сериозни основания да вярвам, че Капочи заговорничи със Симон дьо Бюси и че има пръст в задържането на Феб, който, уверявам ви, да, знаете, че беше освободен през август; но благодарение на кого? На мен; това не знаехте... срещу обещание да се присъедини към кралската войска.

Е, най-накрая светият отец благоволява да похвали усилията ми и да ме увери, че моите постъпки се радват не само на неговото одобрение, но и на това на цялата кардиналска колегия. Надявам се, че не пише същото и на другия... Но както през октомври миналата година, той отново ме съветва Шарл Наварски да бъде включен във всеобщия мир. Лесно мога да предположа кой му подсказва това...

След бягството на Фрике дьо Фрикан крал Дан реши да премести зет си в Арльо, една крепост в Пикардия, където хората са твърде предани на рода Артоа. Опасяваше се да не би в Париж Шарл Наварски да си спечели прекалено много съучастници. Не искаше да го остави в един и същ затвор с Феб, дори в един и същ град...

След това, както вчера ви казах, той зарязва Брьотъой и се върна в Шартр. Беше ми казал: „Ще говорим отново в Шартр.“ Ето къде бях аз, докато Капочи се надуваше в Париж...

Къде се намираме? Брюне!... кое е това селище?... А Поавр, минах-ме ли Поавр? А, добре, той е по-нататък. Казаха ми, че църквата заслужавала да се види. Впрочем всички църкви в Шампан са много красиви. Това е благочестив край...

О! Не съжалявам, че видях Шартърския лагер. Щеше да е добре и вие да го бяхте видели... Знаем; бяхте освободен, за да заместите болния си баща, защото англичаните трябваше на всяка цена да бъдат задържани извън границите на Перигор. Без това сега може би щяхте да лежите под плочите на някой манастир в Поатие. Знае ли човек? Съдба.

И тъй, представете си Шартр: най-малко шест хиляди души са заели огромната равнина, над която се издигат върховете на катедралата. Една от най-многочислените, ако не и най-многочислената войска, свиквана някога в кралството. Но разделена на две твърде разграничаващи се една от друга части.

От едната страна се издигаха в стройни редици стотиците палатки от копринени и цветни драперии на бароните и рицарите. Огромно гъмжило от движещи се хора, коне и каруци се ширеше, докдето стига погледът сред ярки цветове и блясък на метал в слънчевата светлина; именно тук идваха със сергиите си търговци на оръжия, брони, вино и храни, тук съдържателите на публични домове докарваха каруци, пълни с леки жени, под надзора на краля на престъпниците... чието име все още не мога да си спомня.

И в другия край, на порядъчно разстояние, съвсем отделно, като в Страшния съд от картините... от едната страна раят, от другата адът... пешаците, без подслон сред окосените жита, освен някое опънато на копие платнище, ако изобщо се бяха погрижили да се снабдят с такова; огромна, пръсната на слуки тълпа, уморена, мръсна, бездействаща, в която се деляха по селища и не се подчиняваха на случайно избраните вождове. А и нямаше какво да изпълняват. Не им поставяха никакви задачи, не им заповядваха никакви маневри. Единственото занимание на тези хора бе да си търсят храна. Най-хитрите ходеха да карат в рицарския лагер, ограбваха курниците в съседните махали или браконьерстваха. Зад всяка могила можеше да се видят двама-трима дрипльовци, клекнали край някой заек, който се пече. При появата на каруците, които раздаваха ечемичен хляб без определен час, наставаше голяма суматоха. Виж, определени бяха часовете на ежедневните посещения, които кралят правеше в строя на пешаците. Проверяваше новопристигналите, днес тези от Бове, утре от Соасон, в други ден тези от Орлеан и Жаржо.

Придружаваха го, чуйте само, четиримата му сина, брат му, конетабълът, двамата маршали, Жан д'Артоа, Танкарвил, и не знам кой още... с цял отряд щитоносци.

Един път, който впрочем беше и последният, сега ще разберете защо... той ме извика, сякаш ми правеше голяма чест. „Монсеньор дьо

Перигор, утре, ако благоволите да ме последвате, ще ви взема на обиколката.“ Аз продължавах да дебна случай да се споразумеем относно някои предложения, колкото и смътни да бяха те, които да направим на англичаните, за да има върху какво да установим началото на преговорите. Бях предложил двамата крале да изпратят представители, които да съставят списък на всички спорни между кралствата въпроси. Това бе достатъчно, за да се разисква с години.

Или пък търсех друг, съвсем различен повод за начало на преговорите. Спорните въпроси уж се пренебрегват и двете страни влизат в предварителни преговори за подготовка на съвместен поход в Константинопол. Важното бе веднъж да се започне...

И така, повлякох се с червената си мантия сред безчетната въшлива гсан, която лагеруваше в Бос. Точно така, въшлива, защото като се върнах се наложи Брюне да ме пощи. Не можех все пак да отблъсна тези нещастници, които идваха да целуват краищата на мантията ми! Миризмата беше по-отвратителна от тази в Брьотъой. Предната нощ се бе вдигнала голяма буря, пешаците бяха спали направо на мократа земя. Дрипите им се изпаряваха на утринното слънце и здравата воняха. Презвитера, който вървеше пред краля, се спря. Презвитера наистина беше важна личност! След него спря и кралят, и цялата свита.

„Сир, това са хората от превотството Брасьо, кметство на Блоа, които пристигнаха вчера. Видът им е плачевен...“ Презвитера сочеше с боздугана си четиридесетина одърпани, кални, брадясали голтаци. Не се бяха бръснали от десет дни, да не говорим за миене. Дрехите им не се различаваха изпод сивия слой мръсотия и пръст. Някои бяха със скъсани обувки, други само с омотани около краката парцали, трети пък съвсем боси. Държаха се добре изправени, за да се представят, но погледите им бяха тревожни. Ей богу, не бяха очаквали самият крал да се появи пред тях с бляскавата си свита. И голтаците от Брасьо се притискаха един до друг. Острията и куките на няколко ножове и прътове стърчаха над тях като шръкнали от кален сноп тръни.

„Сир, продължи Презвитера, те са тридесет и девет, а трябваше да бъдат петдесет. Осем от тях носят ножове, деветима имат мечове, от които един в много лошо състояние. Само един притежава и меч, и прът. Един има брадва, трима – железни тояги, и още един, въоръжен само с кама; останалите нямат нищо.“

Би ме досмешало, ако не се питах какво караше краля да губи своето време и това на маршалите си в броене на ръждиви мечове. Да се покаже тук, веднъж, да, не беше лошо. Но пък всеки ден, всяка сутрин? И

защо ме бе извикал на този жалък парад?

В този момент с изненада чух как най-малкият му син Филип извика с приповдигнат тон, като юноша, който иска да изглежда зрял мъж: „Не, с такава войска не можем да извоюваме големи победи.“ Той е едва четиринадесетгодишен; гласът му беше още момчешки, а тялото му не изпълваше ризницата. Баща му го погали по челото, сякаш се поздравяваше, че е дал живот на такъв умен воин. После, обръщайки се към хората от Брасьо, той ги попита: „Защо не сте се въоръжили както трябва? Така ли се идва във войската ми? Не сте ли получили нареждания от вашия превоз?“

Тогав един мъжага, който трепереше по-малко от останалите, вероятно притежателят на единствената брадва, излезе отпред и отговори: „Сир господарю наш, превозто ни заповяда всеки да се въоръжи според състоянието си. Снабдихме се, доколкото можехме. Тези, които са дошли с голи ръце, нямат възможност за повече.“

Кралят се обърна към конетабъла и маршалите с красноречиво изражение на човек, доволен от това, че макар и в негов ущърб, фактите доказват правотата му. „Още един превоз, който не е изпълнил дълга си... Върнете ги заедно с тези от Сен-Фаржо и от Соасон. Ще си платят глобата. Лори, записвайте...“

И наистина, както той ми обясни малко след това, тези, които не се явяваха на огледа или идваха без оръжия и не можеха да се сражават, бяха длъжни да платят обезщетение. „С глобите на всички тези пешаци ще си доставя необходимото за заплащане на конницата.“

Прекрасно хрумване, навярно подсказано от Симон дьо Бюси, което той си бе присвоил. Ето защо беше свикал пехотата и броеше с толкова хищно задоволство частите, които връщаше по домовете им. „За какво ни е тази стан от пешаци? – ми каза още той; – Баща ми бе разбит при Креси именно по вина на пешите войски. Те бавят всички и пречат на хода на конницата.“

Всеки беше съгласен с него, с изключение на престолонаследника, който явно искаше да каже нещо, но се въздържа.

Но дали това означаваше, че в другия край на лагера, при знамената, конете и броните, всичко вървеше като по вода? Въпреки многобройните свиквания, въпреки строгите наредби, според които феодалите и капитаните се задължаваха два пъти месечно да проверяват хората си, оръжието и конете, за да бъдат в постоянна готовност, и според които се забраняваше на войниците да се прехвърлят от един командувач на друг или да се оттеглят без позволение, „под страх да бъдат лишени от

плата и безмилостно наказани“, въпреки всичко това една трета от рицарите не се беше явила. Други пък, принудени да екипират отред от най-малко двадесет и шест копиеносци, се явяваха едва с десет. Изпокъсани ризници, изкорубени шлемове, прекалено твърди брони, скърцащи при всяко движение... „Ах, месир, как искате Да смогна? Не съм си получил заплатата, достатъчно ми е да поддържам собственото си снаряжение“... Блъскаха се кой по-напред да подкове коня си. Военачалници се лутаха из лагера да търсят заблудилата се част, изостанали войници търсеха, кой повече, кой по-малко, своя военачалник. Всеки крадеше от съседния отред от каквото имаше нужда, къс дърво или кожа, шило или пък чук. Маршалите бяха отрупани с жалби, главите им бръмчаха от грубите пререкания на ядосаните рицари. Ала кралят не искаше и да знае за това. Броеше пешаците, които ще платят глоба...

Тъкмо се бе отправил към тези от Сент-Енян, когато с бясно препускане през лагера пристигнаха шестима въоръжени мъже, с плувнали в пяна коне, самите те с облени в пот лица и прашни брони. Единият от тях тежко слезе от коня, поиска да говори с конетабъла, и като се приближи до него, му каза: „Аз съм от хората на месир Бусико, нося вест от него.“

Атинският херцог направи знак на вестносеца да докладва на краля. Пратеникът понечи да прегъне крак, но бронята му пречеше. Кралят го освободи от почестите и го накара да говори веднага.

– Сир, месир дьо Бусико е затворен в Роморантен:

Роморантен! Кралската свита за миг онемя от изненада, сякаш бе поразена от гръм. Роморантен, само на тридесет левги от Шартр, от другата страна на Блоа! Никоой не допускаше, че англичаните могат да бъдат толкова близо.

И наистина, докато завършваха обсадата на Брьотъой, докато се занимаваха със затварянето на Гастон Феб, докато тилът и останалите части бавно се събираха в Шартр, уелският принц... вие знаете това по-добре от когото и да е било, Аркамбо, понеже тогава отбранявахте Перигьо... беше започнал похода си, навлизайки в кралска територия от Сент-Фoa и Бержъорак, и бе продължил на север по пътя, който ние изминахме, Шато-л'Евек, Брантом, Рошьошуар, Ла Перюз, причинявайки разрушенията, на които бяхме свидетели. Ние бивахме уведомявани за неговия ход и трябва да ви кажа, че аз доста се учудвах, че кралят така се бави в Шартр, докато принц Едуард опустошава страната. Според последните вести, той трябваше да се намира някъде между Ла Шатр и Бурж. Мислехме, че ще продължи към Орлеан, и кралят уверяваше, че

там ще влезе в сражение с него, преграждайки му пътя към Париж. За тази цел конетабълът, подтикван все пак от известна предпазливост, беше изпратил една част от двеста копиеносци начело с месир дьо Бусико, месир дьо Краон и месир дьо Комон, на далечно разузнаване по другия бряг на Лоара, които трябваше да го осведомят за положението там. И бе получил впрочем съвсем малко сведения. А сега изведнъж Роморантен! Значи, уелският принц бе поел на запад... Кралят накара вестоносца да продължи. – Най-напред, Сир, бе заловен при Обинисюр-Нер месир дьо Шамбли, когото месир дьо Бусико бе изпратил на разузнаване... – О, Гри-Мутон е пленен – каза кралят; така наричаха месир дьо Шамбли.

Пратеникът на Бусико поде: „Но месир дьо Бусико не успя навреме да разбере това, и се натъкнахме изневиделица на челните английски части. Нападناхме ги тъй стремително, че се впуснаха да бягат... – Както обикновено, каза крал Жан – ... но срещнаха подкрепленията си, доста по-многочислени от нас, и ни атакуваха от всички страни, така че месир дьо Бусико, месир дьо Краон и месир дьо Комон бързо ни поведоха към Роморантен и се затвориха в крепостта, преследвани от цялата армия на принц Едуард; когато месир дьо Бусико ни нареди да тръгнем насам, обсадата тъкмо започваше. Ето какво трябваше да ви кажа, Сир.“

Отново настъпи мълчание. После маршал дьо Клермон ядосано каза: „Защо по дяволите са нападнали англичаните? Нямаха такива указания. – Да не би да ги упреквате за храбростта им? – отвърна му маршал Одреем. – Натъкнали са се на неприятеля и са го нападнали. – Голяма храброст – каза Клермон. – Триста копиеносци срещат двадесет и ги връхлитат, без да чакат, въобразявайки си, че е голямо геройство. А после насреща им изникват хиляда и ето че на свой ред се разбягват, и тичат да се скрият в първия замък. Сега не могат да ни послужат за нищо. Глупащина, а не храброст.“

Както обикновено двамата маршали се спречкаха, а конетабълът ги остави да се карат. Той, конетабълът, не обичаше да взема страна. Беше по-смел на дела, отколкото в спор. Предпочиташе да се нарича Атински херцог, отколкото херцог дьо Бриен, заради бившия конетабъл, неговия обезглавен братовчед. А неговото владение беше именно Бриен, докато Атина бе само един семеен спомен, вече без всякакво покритие, освен при кръстоносен поход... Или може би просто с възрастта бе станал безразличен. Дълго време беше командувал, и то доста добре, войските на неаполюкия крал. Тъгуваше за Италия, защото тъгуваше по младините си. Презвитера, застанал малко встрани, наблюдаваше с насмешливо

изражение пререканието на маршалите. Техният спор бе прекъснат от краля.

„А аз мисля – каза той, – че тази злополука ни прави услуга. Защото сега англичанинът е задържан с обсадата. Така, докато е там, ще знаем къде да го нападнем.“ И се обърна към конетабъла: „Готие, войската да тръгне утре призори. За да не се бавим, разделете я на няколко части, всяка от които да прекоси Лоара по различен мост, но нека поддържат тясна връзка една с друга, за да можем отново да ги съберем на уречено място отгатък реката. Аз ще мина през Блоа. Ще нападнем английската армия в тил и във фланг, а в случай че реши да тръгне оттам, ще ѝ преградим всички пътища. Завардете Лоара далеч след Тур, чак до Анже, та ланкастърският херцог, който пристига от Нормандия, по никой начин да не може да се присъедини към уелския принц.“

Ето че Жан II учудваше хората си! Внезапно така спокоен и хладнокръвен, той им даваше ясни и точни нареждания, и определяше пътищата на своята армия, сякаш виждаше цяла Франция на длан. Да завардят Лоара откъм Анжу, да я прекосят в Турен, да бъдат готови да слязат към Бери или да преградят пътя на англичаните към Поату и Ангумоа... и най-накрая да си отвоюват Бордо и Аквитания. „И нека да действуваме бързо, изненадите да играят в наша полза.“ Всеки заемаше войнствен вид, готов за действие.

„Върнете обратно цялата пехота – заповяда още Жан II. – Да не допускаме втори Креси. Дори и само с конницата, пак ще бъдем пет пъти повече от тези омразни англичани.“

И така, понеже преди десет години поради неправилно въвличане в сражението на обикновените стрелци и тези с арбалет, същите бяха възпрепятствували маневрите на конницата и с това бяха станали виновни за поражението, сега крал Жан се отказваше от цялата пехота. И неговите пълководци до един го подкрепяха, защото всички бяха участвували при Креси и още пазеха болезнения спомен. Основната им грижа бе да не допуснат същата грешка.

Единствен престолонаследникът се осмели да каже: „Значи, татко, изобщо няма да имаме стрелци...“

Кралят дори не благоволи да отговори. И престолонаследникът, който стоеше близо до мен, ми каза, сякаш търсеше подкрепа или пък за да не изпадне в глупаво положение пред мен: „Англичаните качват стрелците си на коне. Но при нас никой няма да се съгласи да дадем коне на хора от простолюдието.“

Хм, добре че се сетих... Брюне!... Ако утре времето е все така

меко, ще измина на парадния си кон прехода, който впрочем ще бъде кратък. Трябва да си възвърна формата преди Мец. И после, влизайки в Шалон, искам да покажа на жителите му, че мога да яздя не по-зле от техния умопобъркан епископ Шово... когото все още не са сменили.

V АКВИТАНСКИЯТ ПРИНЦ

Ех, заварвате ме доста ядосан, Аркамбо, за краткия преход, който ни предстои до Сент-Менеулд. Писано ми е при всяко спиране в по-голям град да получавам по някоя новина, от която да ми закипи кръвта. В Троя – писмото от папата. А сега в Шалон – вестите от Париж. И какво научих? Петнадесетина дни, преди да тръгне, престолонаследникът подписал указ за нова смяна в курса на монетите, обезценяване, разбира се. Но опасявайки се, че мярката ще бъде зле посрещната... за което не е нужна кой знае каква досетливост... отложил оповестяването за след заминаването си, та да бъде достатъчно далеч, на пет дни път, така че наредбата е била разгласена едва на десети този месец. С една дума, уплашил се е да излезе пред буржоата, и се е измъкнал като подгонен елен. Не, той наистина прекалено често използва бягството като средство! Не знам кой му е подшушнал тази твърде недостойна хитрост, дали е Брак или Бюси; но плодовете й никак не закъсняха. Превото Марсел и едрите търговци отишли разгневени да се жалват пред Анжуйския херцог, когото престолонаследникът бе оставил в Лувъра да го замества; и вторият син на краля, който е едва осемнадесетгодишен и не е особено съобразителен, отстъпил пред заплахата от бунт и отложил указа до завръщането на престолонаследника. Последният или не трябваше да прибегва до тази мярка, което аз бих предпочел, защото това е само още едно неудачно средство или да я предприеме и веднага да я наложи. Няма що, нашият престолонаследник Шарл ще пристигне при своя чичо императора с много силни козове – столица, в която съветът на града отказва да изпълнява кралските заповеди!

Кой всъщност управлява кралство Франция днес? С право можем да се запитаме. Тази постъпка нека не се заблуждаваме, ще има тежки последствия. Защото сега онзи Марсел придоби самоувереност, пречупвайки волята на короната, поддържан естествено от тълпата и от буржоазията, тъй като защитава кесиите им. Престолонаследникът хубавичко надхитри генералните щати, като ги остави в безизходица със

заминаването си; но с последния удар загуби всичко, което бе спечелил. Съгласете се, че е наистина обезсърчавашо да полагаш такива усилия и да биеш толкова път, както правя от половин година насам, за да се опитам да облекча съдбата на владетели, които така упорито вредят сами на себе си!

Сбогом, Шалон... О, не! Не желая да се меся в избора на новия епископ. Графът-епископ на Шалон е един от шестимата духовни перове. Това е работа на крал Жан или на престолонаследника. Нека уредят въпроса направо със светия отец... или да натоварят Никола Капочи; веднъж и той да се заеме с нещо...

И все пак не трябва да упрекваме твърде строго престолонаследника; никак не му е леко. Истинският виновник е крал Жан; синът никога няма да успее да извърши толкова грешки, колкото натрупа бащата.

За да ми мине ядът или по-скоро, за да се ядосам още повече... бог да ми прости този грях... ще ви разкажа похода на крал Жан. И ще видите как един крал погубва Франция!

Както вече ви казах, в Шартр той се беше опомнил. Не говореше за рицарска чест вместо да обсъжда финансови въпроси, не обсъждаше финансите вместо да готви война, не се занимаваше с дребни неща, когато съдбата на кралството е в опасност. Веднъж и той сякаш се бе отърсил от вътрешния си смут, от пагубната си склонност към грешки; за пръв път изглеждаше в крак със събитията. Даде истински разпореждания за военен поход. И понеже духът на пълководеца е нещо заразително, тези разпореждания бяха изпълнени с точност и бързина.

Най-напред трябваше да се прегради пътя на англичаните през Лоара. Изпратени бяха многочислени отреди под заповедите на военачалници, които добре познаваха тези места да завардят мостове и пътища между Орлеан и Анже. Заповядано бе на командващите да държат постоянна връзка със своите съседи и често да пращат вестоносци до армията на краля. На всяка цена да се попречи на идващата от Солон войска на уелския принц да се присъедини към тази на Ланкастър, която пристига от Бретан. Ще ги бият поотделно. И първо уелския принц. Армията, разделена в четири колони за по-лесно преминаване на реката, ще я прекоси по мостовете на Мьон, Блоа, Амбоаз и Тур. Да се избягват сражения, каквито и случаи да изникнат, преди всички бойни части да са се съединили отвъд Лоара. Никакви самоволни подвизи, каквито и изкушения да се появят. Подвиг ще бъде всички заедно да смажат англичанина и да измият от лицето на кралство Франция позора и бедите, които ѝ нанася от толкова години. Такива бяха разпорежданията, които Атинският

херцог предаде на военачалниците, събрани преди потеглянето. – „Вървете, сеньори, и нека всеки бди над задълженията си. Кралят няма да ви изпуска от очи.“

Небето беше покрито с тежки черни облаци, които изведнъж изтрещяха, пронизани от светкавици. През всички тези дни Вандомоа и Турен бяха шибани от бурни дъждове, краткотрайни, но проливни, които мокреха надризници и брони, водата проникваше (през ризниците, попиваше в тежките кожи. Сякаш гръмотевиците бяха привлечени от цялата тази върволица от метални брони; трима рицари, които се бяха скрили под едно дърво, бяха ударени от гръм. Но, общо взето, войската понасяше добре лошото време, често насърчавана от виковете на населението. Защото жителите на малките градове и селяните от полските села доста се тревожеха от приближаването на аквитанския принц, за когото се носеха ужасяващи слухове. При вида на това дълго шествие от рицари в брони, които препускаха в редици по четири, те се успокояваха, разбрали веднъж, че сраженията няма да се водят по техните земи. „Да живее нашият добър крал! Бийте враговете му! Бог да ви пази, храбри рицари!“ Което значеше: „Бог да ни пази и благодарение на вас... много ще паднат някъде убити... дано не видим къщите и окаяните ни дрипи опожарени, стадата ни разпръснати, реколтата ни опустошена, дъщерите ни насилени. Бог да ни пази от войната, която вие ще водите другаде.“ И не скъпяха виното си, студено и искрящо. Подаваха стомните на рицарите, които ги надигаха и пиеха, без да спират.

Аз бях свидетел на всичко това, защото бях решил да последвам краля и да отида с него в Блоа. Той бързаше за война, аз пък имах миротворителна мисия. Бях упорит. Аз също си имах план. И носилката ми следваше най-отзад войската, макар че и зад мен имаше отреди, които не се бяха присъединили навреме към армията в Шартр. Такива щяха да пристигат още дни наред, като например графовете дьо Жоани, д'Оксер и дьо Шатийон, трима славни юнаци, които яздеха, без да бързат, заедно с всички копиеносци от своите графства, и приемаха войната откъм веселата страна. „Добри хорица, да сте виждали кралската войска? – Войската? Оня ден мина оттук, колко много бяха само! Часове, докато се снижат. Тая сутрин минаха други. Ако срещнете англичанина, направете го на парчета. – То се знае, добри хорица, то се знае... ако заловим принц Едуард, няма да забравим да ви изпратим парченце от него.“

А какво правеше в това време принц Едуард, ще ме попитате... Принцът беше задържан при Роморантен. За по-кратко време, отколкото се надяваше крал Жан, но все пак достатъчно, за да може последният да

извърши маневрите си. Пет дни, защото сир дьо Бусико, сир дьо Краон и сир дьо Комон яростно се бяха защищавали. Само в деня на тридесет и първи август ги нападнаха на три пъти, но те отблъснаха и трите атаки. Крепостта падна едва на трети септември. Както обикновено, принцът я опожари; но на следващия ден, неделя, трябваше да остави войската си да почине. Стрелците, измежду които доста загинаха, бяха изтощени. Това е първото по-тежко сражение от началото на похода. И принцът, загубил обичайната си усмивка, като научи от шпионите си... а той винаги има разузнавачи доста надалеч... че френският крал се готви да го нападне с цялата си войска, започна да се пита дали не е сгрешил с тази упорита атака на крепостта и дали не е трябвало да остави онези триста копиеносци на Бусико затворени в Роморантен. Той не знае точния брой на войската на крал Жан; но му е известно, че е многочислена, доста по-многочислена от неговата, тази войска, която ще се прехвърли едновременно през четири моста... Ако не иска да пострада от прекаленото несъответствие между войските, непременно трябва да осъществи присъединяването си към ланкастърския херцог. Край на спокойния поход, вече няма да се забавляват с гонене на селяци и подпалване на манастири. Месир дьо Шандос и месир дьо Грейли, неговите най-добри военачалници, не са по-малко разтревожени и дори като стари, изпечени във войните бойци, го съветват да побърза. Спуска се през долината Шер, прекосявайки Сент-Енян, Тезе и Монришар, без да губи много време за грабежи, без дори да погледне към спокойните води на красивата река, нито нейните острови, потънали сред тополите, през които проникват слънчевите лъчи, нито варовиковите склонове, по които зрее в топлината бъдещото грозде. Насочва се на запад, откъдето идват помощта и подкрепленията.

На седми септември пристига в Монлуи и научава, че голяма бойна част начело с граф дьо Поатие, третия син на краля, и маршал дьо Клермон, се намира в Тур.

Тогава започва да се колебае. В продължение на четири дни, заел хълмовете на Монлуи, той очаква Ланкастър, който трябва да пристигне, след като прекоси реката; с една дума, очаква чудо. А ако чудото не стане, поне позицията му е добра. В продължение на четири дни очаква нападението на французите, които знаят къде се намира. Уелският принц смята, че може да издържи срещу войската на Поатие-Клермон, и даже да я победи. Избрал си е бойна позиция, една местност, набраздена от гъсти трънаци. Наредил е на стрелците да си направят окопи. Самият той, маршалите и щитоносците му са се установили в съседните

къщурки.

Четири дни поред още от зори се визира в хоризонта над Тур. Утрото спуска в огромната равнина позлатени мъгли; реката, придошла от скорошните дъждове, влачи жълти води сред зелените си брегове. Стрелците продължават да се окопават.

Четири нощи принцът се визира в небето и се пита какво ли ще му донесе утрото. По това време нощите бяха много красиви, Юпитер ярко блестеше, по-голям от всички останали звезди.

„Какво смятат да правят французите? – се питаше принцът. – Какво смятат да правят?“

А французите, както никога, спазвайки получената заповед, не атакуваха. На десетия ден от септември крал Жан бе пристигнал в Блоа с цялата си войска. На единадесети се придвижва към красивото градче Амбоаз, на една крачка от Монлуи. Сбогом подкрепления, сбогом Ланкастър; уелският принц трябва възможно най-бързо да се оттегли към Аквитания, ако не иска да се затвори мрежата между Тур и Амбоаз; не може да се сражава срещу две войски. В същия ден напуска Монлуи и прекарва нощта в Монбазон.

И кой пристига при него тук, в утрото на дванадесети септември? Отред от двеста копиеносци, предшествуван от жълто-бяло знаме, а сред копиеносците – голяма червена носилка, от която слиза един кардинал... Научил съм сержантите и слугите да коленичат, когато слизам. Това винаги впечатлява тези, при които съм дошъл. Много от тях също веднага коленичат и се прекръстват. Можете да ми повярвате, че моето появяване предизвика смут в английския лагер.

Предния ден бях напуснал крал Жан в Амбоаз. Знаех, че все още няма да атакува, но и че не може дълго да отлага. При това положение мой ред беше да си върша работата. Минах през Блере, където подремнах малко. И придружен от рицарите на моя племенник дьо Дюрацо и на месир дьо Ередиа, следван от прелатите и писарите ми, отидох при принца и го помолих да поговорим на четири очи.

Той бързаше; каза ми, че веднага ще вдига войската. Уверих го, че спокойно може да отдели няколко мига и че си заслужава да изслуша Думите ми, които бяха тези на светия отец. Като научи, че няма да бъде нападнат същия ден, което аз със сигурност потвърдих, той явно си отдъхна, но през цялото време на нашия разговор, макар че искаше да изглежда самоуверен, той продължи да проявява припряност, което за мен бе добър признак.

У този принц има доста гордост, а и на мен не ми липсва такава,

което никак не ни улесни в началото. Но аз имам в своя полза годините и опитът...

Хубав мъж, с внушителен ръст... Наистина, племеннико, вярно е, че досега не съм ви описвал уелския принц!... Двадесет и шест годишен. Впрочем това е възрастта на новото поколение, което сега поема властта. Наварският крал е на двадесет и пет години, Феб също, само престолонаследникът е по-млад... Уелският принц има много приятна усмивка, която все още не е загрозена от нито един развален зъб. По долната част и цвета на лицето прилича на майка си, кралица Филипа. Има същите жизнерадостни обноски и ще напълнее като нея. От носа нагоре прилича по-скоро на праядо си, Филип Хубави. Гладко чело, сини, отдалечени едно от друго големи очи, студени като желязо. Втренченият поглед опровергава приветливата му усмивка. Двете тъй различни по израз части на лицето му са разделени от хубави руси саксонски мустаци, които очертават горната устна и брадичката... Същността му е тази на властващ човек. Той гледа на останалите единствено от височината на седлото.

Знаете ли всичките му титли? Едуард Уудсток, уелски принц, принц на Аквитания, херцог на Корнуел, честърски граф, сеньор дьо Биске... Папата и коронясалите крале са единствените, на които гледа като на висшестоящи. В неговите очи останалите човешки създания притежават само степени в някаква по-низша йерархия. Безспорно, има дарбата да управлява, и не се бои от риска. Твърдо понася всичко, запазва хладнокръвие при опасност. Щедър е при успех и обсипва с дарове приятелите си.

Има и прозвище, Черния принц, което се дължи на любимата му черна желязна броня, която така добре се отличава, особено с трите бели пера на шлема, сред бляскавите ризници и разноцветните надризнци на рицарите, които го заобикалят. Пътят му към славата започна отрано. При Креси, значи, е бил на шестнадесет години, неговият баща му повери цял отред, този на уелските стрелци, като, разбира се, го обгради с опитни военачалници, за да го съветват и даже да го ръководят. Този отред бе толкова яростно нападнат от френските рицари, че по едно време тези, които имаха задачата да му помагат, решиха, че принцът е в опасност, и пратиха вестonosец при краля с молба да дойде на помощ на сина си. Крал Едуард III, който наблюдаваше сражението от върха на една воденица, отговори на пратеника: „Да не би синът ми да е мъртъв, повален, или толкова тежко ранен, че да не може да си помогне сам? Не?... Тогава се върнете при него или при онези, които са ви пратили, и

им кажете, че докато синът ми е жив не искам да идват Да ме търсят, каквото и да се случи. Заповядвам да оставят момчето само да си заслужи меч; защото искам, ако бог е отредил, той да бъде победителят и славата да си е негова.“

Ето какъв бе младият мъж, с когото сега се среща за пръв път.

Казах му, че кралят на Франция... „За мен той е крал на Франция – възрази принцът. – Той е помазан и коронясан от светата църква“ отвърнах му аз; представяте си тона на разговора... та му казах, че френският крал настъпва с войската си, която наброява около тридесет хиляди души. Малко преувеличавах, съвсем умишлено; и за да ми повярва, добавих: „Някои ще ви кажат шестдесет хиляди. Аз ви съобщавам истинския брой. Защото не смятам пешаците, които останаха назад.“ Не му казах, че бяха разпуснати; стори ми се, че той вече знаеше това.

Ала независимо дали бяха шестдесет, тридесет или даже двадесет и пет хиляди – тази цифра повече се доближаваше до истината – принцът имаше само шест хиляди души, заедно със стрелците и останалите пехотинци. Изтъкнах му, че тук вече не става дума за храброст, а за численост.

Той каза, че очаква всеки момент към него да се присъедини войската на Ланкастър. Отговорих, че му го пожелавам от цялото си сърце, за неговото спасение.

Принцът разбра, че няма да вземе връх над мен, като показва самоувереност, и като помълча малко, най-неочаквано ми каза, че ме намира по-скоро склонен да облагодетелствувам крал Жан... сега му връщаше кралската титла... отколкото неговия баща. „Държа единствено за мира между двете кралства – отговорих – и съм дошъл да ви предложа мир.“

Тogaва той изтъкна с много достойнство, че миналата година е прекосил целия Лангдок, без кралят да е могъл да го спре; че тази пролет е провел нашествие от Гийена до Лоара; че Бретан се намира почти под английска власт; а и голяма част от Нормандия, начело с монсеньор Филип дьо Навар, също е готова да се подчини; немалко сеньори от Ангуамоа, Поату, Сентонж, и даже от Лимузен са негови съюзници... прояви учтивостта да не спомене Перигор... в същото време следеше захода на слънцето през прозореца... и най-накрая заключи: „При толкова много успехи за нашите войски и при всичките ни фактически и юридически завоевания във Франция, какви са мирните предложения, които ще ни направи крал Жан?“

Ех, ако кралят бе пожелал да ме послуша в Брътобой или в Шартр. Какво можех да отговоря, имах ли нещо черно на бяло? Казах на

принца, че не нося никакви предложения от страна на френския крал, защото същият, при сегашната си сила, не желае да мисли за мир преди победата, на която разчита, а това, което аз му предавах, бе заповедта на папата, който иска да прекратят кръвопролитията в западните кралства, и настойчиво моли кралете да се помирят и отидат на помощ на нашите братя в Константинопол. И го запитах при какви условия Англия...

Той продължаваше да поглежда към слънцето, и прекъсна разговора с думите: „Не на мен, а на моя баща кралят се пада да реши въпроса за мира. Нямам разрешение от него за преговори.“ После ме помоли да го извиня, защото смята да тръгне преди мен. Единствената му грижа бе да увеличи разстоянието от преследваща, та го войска. „Позволете ми да ви благословя монсенъор – казах аз. – Ако се случи да имате нужда от мен, ще бъда наблизо.“

Сигурно ще ми кажете, племеннико, че носех твърде жалък улов в мрежите си, тръгвайки от Монбазон след английската войска. Ала аз не бях толкова недоволен, колкото можете да предположите. Така, както преценявах положението, рибата се беше закачила за въдицата, и ѝ бях отпуснал връв. Сега всичко зависеше от течението на реката. Трябваше само да не се отдалечавам от брега.

Принцът се бе понесъл на юг, към Шателро. Тези дни по пътищата на Турен и Поату можеха да се видят странни шествия. Най-напред войската на уелския принц, сбита, бързаща, шест хиляди души в неизменен строй, но все пак малко задъхани и които вече не си играят да подпалват плевните. По-скоро земята сякаш гори под копитата на конете им. На един ден път след тях, втурнала се по петите им, внушителната армия на крал Жан, който, както бе решил, отново беше съединил всичките си бойни части или почти всички – двадесет и пет хиляди души, но прекалено ги припираше и изтощаваше, така че редиците започваха да се разстройват и вече имаше изоставащи.

А между англичани и французи, следвайки едните, предхождайки другите, върви моето малко шествие, което изпъква като пурпурно-златна точкица сред полето. Един кардинал между две армии, такова нещо не се вижда често! Всички тези войски бързат за война, а аз, с моя малък ескорт, упорито преследвам мира. Племенникът ми дьо Дюрацо проявява нетърпение; усещам, че някак си се срамува, задето придружава човек, чийто единствен подвиг би бил да предотврати сражението. Останалите рицари, Ередиа, Ла Рю, всички мислят като него. Дюрацо ми казва: „Оставете крал Жан да смаже англичаните и да се приключи с това. Какво впрочем се надявате да предотвратите?“

Дълбоко в себе си съм почти на същото мнение, но не искам да отстъпя. Добре виждам, че ако крал Жан настигне принц Едуард, а той положително ще го настигне, неминуемо ще го смаже. Ако не в Поату, в Ангумоа.

Наглед всичко говори за победата на крал Жан. Но през тези дни в хороскопа му има лоши знамения, много лоши – това ми е известно. И се питам как, при тази ситуация, която толкова го облагодетелствува, ще стигна до такава злополука. Казвам си, че може би ще победи, но ще бъде убит в сражението. Или че някаква болест ще го поразии по пътя...

По същите пътища напредват и закъснелите конници, графовете дьо Жоани, д'Оксер и дьо Шатийон, тримата веселяци, все така в добро настроение и без да бързат, но все пак малко по малко скъсяват разстоянието до френската войска. „Добри хорица, да сте виждали краля?“ Кралят? Тръгнал е сутринта от Ла Е. А англичанина? Предният ден е пренощувал там...

Жан II, който преследва английския си братовчед, е доста точно осведомен за пътя на своя неприятел. Усещайки, че вървят по петите му, последният влиза в Шателро, и за да се облекчи и улесни преминаването на моста, през нощта прехвърля през река Виен своя личен конвой, всички каруци с мебелите му и парадните снаряжения, както и цялата плячка, копринени тъкани, сребърни съдове, предмети от слонова кост скъпоценности, откраднати от църквите по време на похода. Всичко това се понася към Поатие. Призори самият той, въоръжените мъже и стрелците следват известно време същия път; после, за по-голяма сигурност, той повежда отряда си по преките пътища. Наумил си е да заобиколи от изток Поатие, където кралят ще бъде принуден поне за няколко часа да даде почивка на тежката си войска и така да увеличи преднината си.

Но той не знае, че кралят не е поел пътя през Шатерло. С цялата си конница, която е повел като на лов, той се е устремил към Шовини, още по на изток, за да изпревари неприятеля и му пресече пътя за отстъпление. Препуска начело, добре изправен на седлото, с вирната брадичка, без да се интересува от нищо друго, както беше отишъл на пиршеството в Руан. Преход от повече от дванадесет левги е изминат без спирание.

Все така подире му вървят тримата бургиньонски рицари, Жоани, Оксер и Шатийон. „Кралят?... – Към Шовини. – Да вървим тогава към Шовини!“ Доволни са, почти са настигнали войската, ще бъдат там за последния рог.

И така, те пристигат в Шовини, чийто голям замък се издига в една

извиква на Виен. Тук в падащата вечер се е струпала огромна войска в едно невъобразимо задръстване от каруци и брони. Жоани, Оксер и Шатийон не обичат да си нарушават спокойствието. След трудния преход няма да се хвърлят в тая блъсканица. И защо да бързат? По-добре да седнат да се навечерят, докато прислугата почисти конете. Разхлабват яки и наколенници, протягат се, раздвижват кръста и краката, и сядат в една странноприемница недалеч от реката. Щитоносците им, знаейки какви са чревоугодници, са намерили риба, нали е петък. После ще поспят... впоследствие всичко това ми бе разказано с подробности... и на следващата сутрин се събуждат късно, в един празен и тих градец. „Добри хора... кралят?“ Сочат им към Поатие. „Най-краткият път? – През ла Шаботри.“

И ето че Шатийон, Жоани и Оксер, следвани от копиеносците, препускат през шубраците. Утрото е хубаво, слънчевите лъчи проникват през клоните, без много да блестят. С лекота изминават три левги. Ще бъдат в Поатие след по-малко от половин час. И изведнъж на пресечката между две пътеки се сблъскват лице в лице с шейсетина английски разузнавачи. А те са над триста. Неочакван късмет. Смъкват наличници, свеждат копия. Английските разузнавачи, които са впрочем от Ено и са под заповедите на месир дьо Гистел и месир д'Обершикур, се обръщат и побягват в галоп. „Ах, страхливци, подлеци! След тях, след тях!“

Преследването не трае дълго, защото, след като прекосяват първата гора, Жоани, Оксер и Шатийон се натъкват на същинската английска войска, която ги обгражда. Мечове и копия се кръстосват известно време. Добре се бият бургиньонците! Но числеността на врага ги задушават. „Тичайте при краля, тичайте при краля, ако можете!“ – извикват Оксер и Жоани на щитоносците, преди да ги свалят от конете и принудят да се предадат.

Крал Жан беше вече в предградията на Поатие, когато няколко от хората на граф дьо Жоани, успели да се измъкнат от яростното преследване, пристигнаха задъхани и му разказаха случката. Той горещо ги поздравя. Беше много радостен. От това, че е загубил трима големи барони и войската им? Не, разбира се; но загубата не беше тежка за такава добра новина. Уелският принц, когото смяташе пред себе си, беше зад него. Беше успял, преградил му бе пътя. Хайде обратно към ла Шаботри. Водете ме, юнаци! Надуйте рога... Това му беше щастливият ден, на крал Жан.

Аз ли, племеннико? О, аз минах през Шателро. Пристигнах в Поатие и се настанях в епископството, където вечерта ме осведомиха за

ВСИЧКО.

VI ДЕЙСТВИЯТА НА КАРДИНАЛА

Не се учудвайте, Аркамбо, че в Мец престолонаследникът ще положи клетва пред своя чичо императора. Но да, за провинцията Дофине, която е подвластна на империята... Напротив, аз доста настоявах за тази клетва, тя даже е един от поводите за пътуването ми! С нея Франция не е ощетена, тъкмо обратното: получава права над кралство Арл, при положение, че отново бъде учредено, защото навремето провинцията Виеноа беше включена към него. И после, така ще дадем добър, пример на англичаните, показвайки им, че един крал или кралски син може, без да се унизи, да положи клетва пред друг владетел, ако част от държавните му владения някога са били под сюзеренството на същия...

За пръв път от много време императорът изглежда решен да заеме страната на Франция. Защото досега, въпреки че сестра му, Бон Люксембургска, беше първата съпруга на крал Жан, той бе благосклонен по-скоро към Англия. Нима не бе присъдил на крал Едуард, който се държи много хитро с него, поста наместник на императора? Големите завоевания на Англия и упадъкът на Франция явно са го накарали да се замисли. Установяването на английска империя в съседство с неговата никак не би му се понавило. Винаги е било така с германските владетели: първо правят всичко възможно да смаят Франция, а после разбират, че нищо не са спечелили, напротив...

Ако се отвори дума за битката при Креси, когато се явим пред императора, ви съветвам да не говорите много по този въпрос. Във всеки случай не я споменавайте пръв. Защото за разлика от своя баща, Жан Слепия, императорът, който още не беше император, там не се прояви особено... Чисто и просто избяга, да си го кажа направо... Но не наблягайте много и върху битката при Поатие, която естествено изниква в съзнанието на всеки, и не мислете, че трябва да възхвалявате злополучната храброст на френските рицари, това пък заради престолонаследника... тъй като и той не се отличи с прекалена самоотверженост... Това е и една от причините, поради които му е трудно да закрепни авторитета си. Ех, на срещата в Мец няма да има много герои... Все пак престолонаследникът има оправдание; а и дори да не е добър воин, той не би пропуснал да се възползува от хубавия изход, който предлагаш на баща

му...

Продължавам разказа за Поатие, което никой не би могъл да направи по-изчерпателно от мене, сега ще разберете защо. Бяхме стигнали до събота вечер, когато двете армии знаят, че са съвсем близо една до друга, почти се докосват, и уелският принц разбира, че вече не може да направи крачка...

Рано сутринта в неделя, кралят слуша литургия с целия лагер. Военна литургия. Отслужва я човек с митра и филон над ризницата: това е Рьо-но Шово, граф-епископ на Шалон, един от онези прелати, които биха били по-достойни за военен, отколкото за църковен сан... Виждам, че се усмихвате, племеннико... да, казвате си, че и аз принадлежа на това съсловие; но аз съм си наложил да следвам пътя, който бог ми е определил.

За Шово тази коленичила в мокрите от роса ливади войска, пред градеца Нуайе, сигурно олицетворява небесните легиони. Камбаните на абатството Мопертюи бият в голямата четвъртита камбанария. И на хълма англичаните, зад горичките, които ги прикриват, чуват гръмогласното „Слава!“ на френските рицари.

Кралят се причестява, заобиколен от четиримата си сина и от брат си д'Орлеан, всички в бойно снаряжение. Маршалите наблюдават с известно безпокойство младите принцове, на които трябваше да дадат заповеди, макар че нямат никакъв опит във войната. Да, принцовете са им голяма грижа. Та тук са довели даже и децата, малкия Филип, любимия син на краля, и неговия братовчед Шарл д'Алансон! Единият на четирнадесет, другият на тринадесет години: ама че затруднения с тези миниатюрни брони! Малкият Филип ще остане с баща си, който държи лично да го наглежда, а малкият д'Алансон е поверен на Презвитера.

Конетабълът е разделил войската на три големи подразделения. Първото, включва тридесет и два отряда начело с орлеанския херцог. Второто, е под заповедите на престолонаследника, нормански херцог, с помощници братята му Луи д'Анжу и Жан дьо Бери. Но в действителност командването е в ръцете на Жан дьо Ланда, Тибо дьо Вудне и сир дьо Сен-Вьонан, трима военачалници, натоварени да следят отблизо престолонаследника и да го напътствуват. Кралят щеше да застане начело на третата войска.

Качват го на седлото, върху белия едър боен кон. Той обхваща с поглед войската си, и й се любовува, като я вижда толкова голяма и хубава. Колко шлемове, колко копия, подредени едно до друго в дълги колони! Колко коне под тежките снаряжения, които поклащат глави и

потракват със зъбалци! От седлата висят мечове, боздугани, брадви с две остриета. На копията се ветреят знамена и ленти. Колко ярки цветове по щитовете, ризниците на рицарите и плащовете на конете! Всичко това трепти, проблясва, лъщи, и сякаш пламва в утринното слънце.

Тогава кралят излиза напред и се провиква: „Славни барони, когато бяхте само сред свои в Париж, в Шартр, в Руан или в Орлеан, вие заплашвахте англичаните и мечтаехте да сложите шлемове в бой срещу тях; ето че този ден настъпи; показвам ви врага. Докажете му на какво сте способни и отмъстете за неприятностите и оскърбленията, които ни причини!“ И, след гръмогласния отговор: „Бог да помага!“, той изчаква. За да даде заповед за атака, трябва да изчака завръщането на Йосташ дьо Рибмон, байито на Лил и Дуе, когото е изпратил с малък отряд подробно да разузнае английската позиция.

И цялата армия чака, потънала в дълбоко мълчание. Труден е мигът, в който заповедта за нападение се бави. Всеки си казва: „Може днес да е моят ред... Може би виждам света за последен път.“ Гърлата се свиват под стоманените брони, всеки се моли на бог по-горещо, отколкото на литургията. И войната изведнъж се превръща в нещо тържествено и страшно.

Месир Годфроа дьо Шарни държеше знамето на Франция, удостоен с тази чест от краля, и ми казаха, че изглеждал съвсем преобразен.

Атинският херцог беше сред най-спокойните. От опит знаеше, че вече бе изпълнил най-важните си задължения като конетабъл. Когато сражението започне, той няма да вижда на повече от двадесет стъпки пред себе си, нито пък ще го слушат на повече от петдесет; от различни краища на бойното поле ще му изпращат щитоносци, но не се знае колко от тях ще пристигнат, не се знае и колко от нарежданията, които ще им извика, ще бъдат изпълнени. Важното е всички да се чувствуват сигурни, като знаят, че той е тук, че могат да му пратят вестносец, че ще направи жест, ще одобри. Може би ще се наложи да вземе решение в труден момент... Но в това стълпотворение, сред целия този шум, не той ще бъде водещият, а божията воля. А като се има предвид числеността на французите, изглеждаше, че бог вече бе произнесъл волята си.

А крал Жан започваше да нервничи, защото Йосташ дьо Рибмон се бавеше. Да не би да са го заловили като Оксер и Жоани вчера? Благоразумието изискваше да се пратят нови разузнавачи. Но крал Жан е неспособен да чака. Както всеки път, когато случаят не задоволява веднага желанието му, той изпада в гневно раздражение, което му пречи да съди трезво. Ето че, всеки момент ще даде заповед за нападение... каквото

стане, стане... когато най-сетне пристигат месир дьо Рибмон и неговите войници.

„Е, Йосташ, какви са вестите? – Доста добри, сир; ако е рекъл бог, ще спечелите хубава победа над вашите неприятели. – Колко са? – Сир, видяхме ги и преценихме броя им; доколкото може да се съди, имат две хиляди конника, четири хиляди стрелци и още хиляда и петстотин пешаци.“

Кралят се усмихва, тържествуващ, върху белия си боен кон. Поглежда двадесет и петте хиляди мъже, или почти толкова, строени край него. „А лагерът им? – О, сир, заели са доста силна позиция. Със сигурност може да се каже, че няма да ни излязат насреща с повече от един отряд, и то малък; но добре са се укрепили.“

И описва местоположението на англичаните, заели хълма от двете страни на стръмна пътека сред плетища и храсталаци, зад които са се строили стрелците. Няма как да се атакуват от другаде, освен откъм тази пътека, на която могат да вървят един до друг не повече от четири коня. От останалите страни има само лозя и борови гори, където е невъзможно да се язди. Конете на въоръжените мъже се пазят от страни, а самите те са застанали зад стрелците, които образуват нещо като преграда. А и сразяването на тези стрелци няма да е лесно.

„Как ни съветвате да стигнем дотам, месир Йосташ?“ Погледите на цялата армия бяха насочени към малкия съвет между краля, конетабъла, маршалите и главните пълководци. Сред тях беше и граф Дъглас, който не беше напускал краля от Брьотъой. Понякога гостите струват скъпо. Уилям Дъглас казва: „Ние, шотландците, винаги пеш сме побеждавали англичаните...“ За още по-голяма убедителност Рибмон дава примера на фландърската милиция. И ето че в часа, в който трябва да се влезе в сражение, те започват да обсъждат въпроси от военното изкуство. Рибмон ще изложи своя план за атака. Дъглас ще го подкрепи. Кралят предлага да ги послушат, защото Рибмон е единственият, който е проучил местоположението на англичаните, а гостенинът Дъглас най-добре ги познава.

И изведнъж прозвучава заповед, която се предава и преповтаря. „На земята!“ Какво? След върховния миг на напрежение, в който всеки дълбоко в себе си се е подготвил за срещата със смъртта, сега пък няма да се бием? Сред войската сякаш преминава вълна на разочарование. Не, напротив, ще се бием, само че пеша. На коне ще останат само триста рицари начело с двама маршали, които да извършат пробив в редовете на английските стрелци. Останалите рицари веднага ще нахлуят през

пробива и ще влязат в ръкопашен бой с войниците на уелския принц. Конете ще бъдат пазени наблизко за преследването.

Одреем и Клермон вече обхождат челните редици, за да изберат триста сред най-яките, най-смелите и най-добре въоръжените рицари, които ще образуват атакуващия конен отряд.

Маршалите изглеждат недоволни, защото даже не ги поканиха да си кажат мнението. Наистина Клермон се опита да накара да го изслушат и настоя да помислят още малко. Но кралят грубо го прекъсна: „Месир Йосташ е видял с очите си, месир Дъглас е добре осведомен. Какво повече можем да чуем от вас?“ Планът на разузнавача и на гостенина стана план на краля. „Да беше назначил Рибмон маршал, а Дъглас конетабъл“, мърмори Одреем.

Всички, които не влизат в конния отряд, трябва да слязат от седлата. „Свалете шпорите, скъсете копията до дължина пет стъпки!“

Недоволство и ропот сред редовете. Не бяха дошли за това. И защо разпуснаха пехотата в Шартр, щом сега ще вършим нейната работа? При това на рицарите им се късаха сърцата при мисълта да срежат копията. Тези копия с хубави дръжки от ясеново дърво, които грижливо са избирали, за да ги държат хоризонтално до щита, и да се впуснат с тях в галоп! А сега трябва да се разхождат с прътове под тежестта на железните брони. „Да не забравяме, че при Креси...“ – казаха онези, които все пак искаха да оправдаят краля. „Стига с това Креси“, отвръщаха останалите.

Същите тези мъже, допреди половин час изпълнени с благородно въодушевление, сега мърмореха като селяни, на които се е счупило колелото на каруцата. Но сам кралят, за да даде пример, бе отпратил белия си жребец, и тъпчеше тревата, без шпори, прехвърляйки боздугана си от едната ръка в другата.

Препускайки в галоп от Поатие, аз заварих войската именно така, заета да дяла копията с брадвите; пристигнах под знамето на Светия престол, придружен само от рицарите ми и най-добрите бъдещи рицари, Гийорми, Кюнак, Ели д'Емри и Ели дьо Реймон, тези, с които пътуваме сега. О, няма скоро да забравят това! Може би са ви разказвали... или не?

Слизам от коня, хвърляйки поводите на Ла Рю, намествам си шапката, която се беше смъкнала на врата ми от ездата, Брюне оправя мантията ми и аз пристъпвам към краля със събрани като за молитва ръце: „Сир, моля ви и ви заклевам заради вярата да отложите за малко боя. Дошъл съм да се обърна към вас от името и волята на светия отец. Ще

благоволите ли да ме изслушате?“

Колкото и неприятно изненадан да остана от пристигането в този час на църковния досадник, крал Жан не можеше да направи нищо друго, освен да отговори със същия церемониален тон: „На драго сърце, монсеньор кардинал. Какво ще благоволите да ми кажете?“

Останах за миг с вдигнати към небето очи, сякаш молах за вдъхновение. И аз наистина се молах; но в същото време изчаквах да се приближат атинският херцог, маршалите, бурбонският херцог, епископ Шо-во, в чието лице се надявах да намеря съюзник, Жан дьо Ланда, Сен-Вьонан, Танкарвил, и някои други, сред които и Презвитера. Защото тук вече не ставаше дума за разговор на четири очи или на трапезата, както в Брьотхой или в Шартр. Исках да ме чуе не само кралят, но и най-високоставените мъже на Франция, исках всички те да бъдат свидетели на постъпката ми.

„Скъпи сир – подох аз, – вие сте събрали тук в огромна войска цвета на рицарството от вашето кралство, срещу англичаните, които са една шепа в сравнение с вас. Те не ще удържат на силата ви; за вас ще бъде по-достойно да се предадат без сражение, вместо да въвличете в боя всички тези рицари и да причините смъртта на добри християни от едната и другата страна. Казвам ви това по поръка на нашия пресвят отец, папата, изпратил ме като упълномощен с всичките му права нунций, за да спомогна за мира според повелята на бог, който желае това за всички християнски кралства. И така, аз ви моля в името на Христос за позволение да отида при уелския принц, да го уведомя за опасността, в която се намира, и го посъветвам да размисли.“

Ако крал Жан можеше да ме ухапе, мисля, че би го сторил. Ала един кардинал на бойното поле произвежда огромно впечатление. Атинският херцог беше свел чело, маршал дьо Клермон също, както и монсеньор дьо Бурбон. Прибавих: „Скъпи сир, днес е неделя, ден на бога, и вие току-що чухте литургия. Няма ли да склоните да отложите смъртно-носното дело през този посветен на бога ден? Позволете поне да говоря с принца.“

Крал Жан погледна събралите се около него барони и разбра, че той, големият християнски крал, не може да не уважи молбата ми. В Случай на злополука той щеше да е виновният, всички щяха да видят в това божие възмездие.

„Така да бъде, монсеньор – ми каза той. – Подчиняваме се на вашето желание. Но не се бавете.“

Тогаваше се произпълних с гордост... бог да ми прости това...

Осъзнах превъзходството на духовника, на богоизбрания принц над светските крале. Ако бях граф дьо Перигор, на мястото на баща ви, никога нямаше да мога да упражня такова въздействие. И си помислих, че извършвам главното дело в живота си.

Все така придружен от моите неколцина копиеносци и предизвес-тен от хоругвата на папството, аз препуснах към хълма, по проучения от Рибмон път, в посока на малката гора, в която се бе установил лагерът на уелския принц.

„Принце, сине мой – този път не го нарекох монсеньор, когато се явих пред него, за да осъзнае по-добре своята безпомощност – ако се бяхте уверили с очите си в силата на крал Жан, както току-що направих аз, щяхте да ми позволите да направя опит за преговори помежду ви, и ако мога, да ви помиря.“ И му разкрих броя на френската войска, която бях успял да огледам пред градеца Нуайе.

„Виждате къде и колко сте вие... Мислите ли, че ще можете да издържите дълго?“

Не, разбира се, не можеше да издържи дълго, той добре осъзнаваше това. Единственото му предимство беше местността; неговата отбрани-телна позиция действително бе най-добрата, за която можеше да се меч-тае. Но хората му вече започваха да страдат от жажда, защото на хълма нямаше вода и не можеха да отидат да донесат от потока Моасон в под-ножието, тъй като французите го бяха завардили. Колкото до храната, имаха запаси само за един ден. Ех, поразяващият принц бе загубил осле-пителната си усмивка под саксонските мустаци! Ако той не беше това, което бе, заобиколен от своите рицари Шандос, Грейли, Уоруик, Сю-фолк, които го наблюдаваха, той би се присъединил към тяхното мне-ние, а именно че положението не им оставя никаква надежда. Освен ако не стане чудо... а чудото може би се явяваше в мое лице. От чувство на достойнство той все пак не отстъпи веднага: „В Монбазон ви казах, монсеньор дьо Перигор, че не бих могъл да преговарям без заповед от моя баща краля... – Хубави принце, божията заповед стои над тази на кралете. Нито вашият баща крал Едуард от своя трон в Лондон, нито господ от небесния престол биха ви простили, ако погубите толкова добри и храбри хора, поверени на вашата закрила, ако можете да постъ-пите другояче. Съгласен ли сте да преговарям за условията, при които ще можете, без да бъде накърнена честта ви, да избегнете една толкова жестока и несигурна битка?“

Черна броня и червена мантия бяха застанали една срещу друга. Шлемът с трите бели пера се вираше в червената ми шапка и сякаш

броеше копринените й пискюли. Най-после шлемът кимна в знак на съгласие.

Спуснах се по същия път, откъдето забелязах редиците на английските стрелци, скрити зад преградите от колове, които бяха забили тук, и ето ме отново при крал Жан. Попаднах в разгара на разговора и по някои от погледите, които ме посрещнаха, разбрах, че не всички бяха казали хубави неща за мен. Презвитера се поклащаше, мършав, предизвикателен, под монтобанската си шапка.

„Сир – казах аз, – добре огледах англичаните. Не е нужно да бързате с битката, нищо няма да загубите, ако си починете малко. При тяхната позиция не е възможно нито да побягнат, нито да ви се изплъзнат. Наистина вярвам, че ще ги победите без бой. Ето защо ви моля да им дадете отсрочка до утрешния изгрев.“

Без бой... Видях как мнозина, измежду които граф Жан д'Артоа, Дъглас, дори и Танкарвил, трепнаха при тези думи и разтърсиха глави. Те искаха да има бой. Настоях: „Сир, не отстъпвайте нищо на врага, ако не желаете, но отстъпете на господ неговия ден.“

Конетабълът и маршал дьо Клермон бяха склонни за отлагане на сражението... „Нека разберем, сир, какви са предложенията на англичанина и какво можем ние да изискваме; не рискуваме нищо...“ За това пък Одреем – о, само защото Клермон беше на едно мнение, той трябваше да застане на противоположното – каза достатъчно високо, за да го чуя: „Да се бием ли сме дошли тук, или да слушаме проповеди?“ А Йосташ дьо Рибмон, понеже неговият план беше възприет от краля и той изгаряше от нетърпение да го види в изпълнение, настояваше за незабавно започване на сражението.

А ето че и Шово, граф-епископът на Шалон, който носеше боядисан в лилаво шлем във формата на митра, изведнъж става неспокоен и почти гневно ми казва: „Месир кардинал, нима е дълг към църквата да оставим тези грабители и подлещи да си отидат без наказание?“ Тук вече се поразсърдих. „А дълг ли е на един свещенослужител, месир епископ, да отказва да почете деня на бога? Благоволете да научите, ако не знаете, че съм упълномощен да отнема службата и бенефициите на всеки духовник, който възпрепятствува усилията ми да постигна мир... Провидението наказва самоуверените, месир. Оставете на краля честта да прояви великодушието си, ако желае... Сир, всичко е във ваши ръце; бог решава чрез вас.“

Ласкателството удари в целта. Кралят се поколеба още малко, а аз продължавах да настоявам, украсявайки речта си с хвалебствия, големи

колкото Алпите. Кой крал, от Свети Луи насам, беше дал такъв пример? Целият християнски свят щеше да се възхити от тази храбра постъпка, и отсега нататък всеки ще търси помощ от мъдростта му и подкрепа от неговото могъщество!

„Постройте шатрата ми – каза кралят на щитаносците си. – Така да бъде, монсенъор кардинал, ще изчака тук до утрешния изгрев, заради любовта ми към вас. – Заради любовта към бога, сир, единствено заради нея.“

И отново потеглям. През този ден шест пъти отидох и се върнах, внушавайки на единия условията за споразумението, донасяйки ги на другия; и всеки път, когато минавах между плетищата на уелските стрелци, облечени в своите наполовина бели, наполовина зелени ливреи, си казвах, че ако някои от тях по грешка ме обсипят със стрелите си, добре щях да се наредя.

За да минава времето, крал, Жан хвърляше зарове в своята шатра от червено сукно. Наоколо войската се чудеше какво става. Ще се бием ли, или не? Въпросът разгорещено се обсъждаше дори пред краля. Едни проявяваха разсъдливост, други самохвалство, трети боязливост, четвърти гняв... Всеки си позволяваше да изкаже мнение. Всъщност крал Жан се колебаеше. Мисля, че дори за миг не си постави въпроса за общото благо. Интересуваше го само личната елава, която отъждествяваше с благо на своя народ. След толкова превратности и разочарования, кое щеше да възвеличае повече неговия образ, победа с оръжие или победа чрез преговори? Защото предположението за загуба изобщо не му и минаваше през ум, нито на него, нито на някого от съветниците му.

А предложенията, с които всеки път се връщах, никак не бяха за пренебрегване. Най-напред уелският принц се съгласи да върне цялата плячка, заграбена по време на похода, както и всички пленници без откуп. Вторият път склони да върне всички завзети замъци и укрепления и да счита за невалидни васалските клетви и съюзничества. При третото ми отиване обеща да плати в злато всичко, което беше разрушил не само през лятото, но и миналата година в земите на Лангдок. С една дума принц Едуард не запазваше никаква изгода от двата си похода.

Крал Жан искаше още? Добре. Издействувах от принца обещание да изтегли всички гарнизони, установени извън Аквитания... това беше немалък успех... и да не преговаря за в бъдеще нито с граф дьо Фоа... по този повод нека ви кажа, че Феб беше в кралската армия, но не го видях; държеше се настрана... нито с когото и да е от кралския род, с което се имаше предвид по-точно Шарл Наварски. Принцът правеше

големи отстъпки, по-големи, отколкото можех да се надявам. И все пак ми се струваше, че дълбоко в себе си той не вярваше, че няма да му се наложи да се сражава.

Отсрочката не пречеше на работата. През целия ден по заповед на принца хората му укрепяваха позицията си. Стрелците забиваха заострени от двата края колове зад плетовете, за да си направят защитна стена. Поваляха дървета и ги довличаха напреко пътеките, по които евентуално можеше да мине врагът. Граф Сюфолк, маршал на английската армия, проверяваше по ред всяка войскава част. Графовете Уорик и Сализбъри и сир Одли присъстваха на разговорите ни и ме придружаваха през техния лагер.

Денят вече преваляше, когато занесох на крал Жан едно последно предложение, което самият аз бях поискал. Принцът беше готов да се закълне и да подпише, че в продължение на пълни седем години няма да се въоръжава, нито ще готви никакви действия срещу кралство Франция, И така, бяхме на прага на всеобщия мир.

„О, познаваме англичаните – каза епископ Шово. – Кълнат се, и после отричат думите си.“

Възразих, че трудно биха се отрекли от обещание, дадено пред един папски легат; аз щях да се подпиша под споразумението.

„Ще ви дам отговор при изгрев слънце – каза кралят.“

Отидох да преношувам в манастира на Мопертюи. Никога не бях яздил толкова в един и същи ден, нито бях преговарял толкова дълго. Но въпреки че бях капнал от умора, отделих време да се помоля от цялото си сърце. Накарах да ме събудят призори. Слънцето тъкмо се показваше, когато отново се явих пред шатрата на краля. При изгрев слънце, бе казал той. Едва ли можеше да има по-голяма точност от моята. Обзе ме лошо предчувствие. Цялата френска войска беше въоръжена и строена за бой, всички бяха пеша, с изключение на тристата рицари от конния отряд, и чакаха само заповед за атака.

„Монсенъор кардинал – ми заявява кратко кралят, – ще се откажа от сражението само ако принц Едуард заедно със сто рицари по мой избор се предаде в мой плен. – Сир, това искане е прекалено дръзко и накърнява честта; то проваля всичките ни преговори от вчера. Достатъчно опознах уелския принц и съм убеден, че дори няма да го изслуша. Той не е човек, който ще отстъпи, без да се бие, нито ще се предаде в ръцете ви с цвета на английското рицарство, дори и ако това бъде последният му ден. Вие бихте ли приели такова условие, или който и да е рицар на Звездата, ако бяхте на негово място? – Не, разбира се! – Тогава, сир,

струва ми се, безполезно да представям предложение, което явно се прави само за да бъде отхвърлено. – Монсеньор кардинал, благодаря ви за услугите; слънцето изгря Благоволете да се оттеглите от бойното поле.“

Зад краля епископ Шово, Жан д'Артоа, Дъглас, Йосташ дьо Рибмон, дори и Одреем, и, разбира се, Презвитера, си разменяха намигвания и усмивки през наличниците, и явно радостта им, че бяха осуетили мисията ми на папски легат, се равняваше на тази, която щяха да изпитат, ако премажат англичаните.

Гневът до такава степен се надигаше в мене, че за миг се поколебах дали да не кажа, че имам правомощия да отлъчвам. И какво? Каква ще е ползата? Французите пак ще тръгнат в атака, а аз ще направя още по-явно безсилието на църквата. Прибавих само: „Бог ще отсъди, сир, кой от двама ви се е показал като по-добър християнин.“

За последен път се изкачих до горичката. Бях побеснял. „Нека тези умопомрачени пукнат до един – си казвах, препускайки. – Няма да има нужда бог да ги съди, всичките са годни за пещите на ада.“

Щом пристигнах при уелския принц, аз му казах: „Синко, трябва да се биете; направете каквото можете. Не успях да постигна съгласие за споразумение с краля на Франция. – Нашето намерение е именно да се бием – отговори принцът. – Бог да ми е на помощ!“

След което, огорчен и ядосан, аз отново потеглих към Поатие. И моят племенник Дюрацо избра точно този момент, за да ми каже: „Моля ви да ме освободите от задълженията, чичо. Искам да отида да се бия. – С кого? – извиках му аз. – С французите, разбира се! – Не намираш ли, че и без това са достатъчно многочислени? – Чичо, разберете, че щом ще има сражение, за един рицар е недостойно да не вземе участие. Месир дьо Ередиа също ви моли...“

Трябваше добре да го нахокам и да му кажа, че е натоварен от папата да ме придружава в миротворителната мисия, и че такава постъпка можеше да се приеме не като благородническа, а тъкмо обратното, като нарушение на служебен дълг, защото се присъединяваше към една от страните. Просто трябваше да му заповядам да остане... Но бях прекалено уморен и раздразнен. А донякъде го и разбирах. И на мен би ми се искало да хвана копието и да нападна някого, епископ Шово може би... И му извиках: „Вървете по дяволите и двамата! На добър ви час!“ Това бяха последните думи, които казах на моя племенник Робер. И как само се упреквам за тях...

VII БОЖИЯТА ДЕСНИЦА

Трудно е, без да си присъствувал, да възстановиш хода на една битка, а даже и да си присъствувал. Още повече когато е объркана като тази при Мопертюи... Няколко часа след това тя ми бе предадена по двадесет различни начина, защото всеки я бе видял от своето място, и считаше за най-важни собствените си постъпки. Особено ако слушаш победените, излиза, че са паднали само заради грешката на съседите им, които пък казват същото за първите.

Безспорно е едно: веднага след потеглянето ми от френския лагер двамата маршали се спречкали. Конетабълът, атинският херцог, след като помолил краля да изслуша съвета му, казал горе-долу следното: „Сир, ако наистина искате англичаните да се предадат в ръцете ви, защо не ги оставите да се изтощят от липса на припаси? Позицията им е добра, но ако самите те са слаби, няма да я отбраняват дълго. Обградени са от всички страни, и дори да опитат да се измъкнат през единствения изход, през който самите ние искаме да ги нападнем, ще ги смажем без усилия. Така и така изчакахме един ден, защо да не изчакваме два, още повече, че войската ни непрекъснато се увеличава от закъснелите?“ Маршал дьо Клермон го подкрепил: „Конетабълът има право. От малко изчакване можем само да спечелим.“

Тогава вече маршал д'Одреем избухнал. Да отлагаме, все да отлагаме! Трябваше да сме приключили още снощи. „Ще стане така, че ще ги оставите да избягат, както често се случва. Вижте как са се размърдали. Смъкват се към нас, за да се укрепят още по-ниско и да си осигурят отстъпление. Човек би казал, Клермон, че не бързате кой знае колко да се сражавате, и че близостта на англичаните ви е неприятна.“

Естествено спорът между маршалите трябваше да избухне. Но сега ли беше най-подходящият момент? Клермон не беше човек, който ще остави да му нанесат безнаказано такова тежко оскърбление в лицето. Веднага върна удара, като при игра на топка: „Няма да бъдете толкова дързък днес, Одреєм, освен ако навреме муцуната на вашия кон в задницата на моя.“

След което се отправя към поверените му за атака рицари, нарежда да го качат на седлото и сам дава заповед за нападение. Одреєм веднага прави същото и още преди кралят да е казал нещо, преди конетабълът да е дал заповед, конният отряд се е спуснал в атака, но не в

предварително определения строй, а разделен в две колони, които сякаш се стремят по-скоро да се отдалечат една от друга или да се преследват, отколкото да бият врага. Конетабълът на свой ред заповядва да доведат бойния му кон и се понася след тях, опитвайки се да ги сгрупира.

Тогава кралят предава на цялата войска заповед за нападение; и всички рицари, пеш, тронави, затруднени от петдесетте или шестдесетте ливри желязо на гърба си, потеглят напред през полята към стръмния път, по който конницата вече възлиза. Петстотин стъпки дотам...

А горе уелският принц, като видя, че френският отряд се задвижи, извика: „Славни барони, ние сме малко на брой, но не се плашете от това. Честта и победата не отиват непременно при мнозинството, а където бог пожелае. Ако ни разгромят, няма да бъдем упреквани, а ако денят бъде щастлив за нас, ще сме най-прославените в света.“

Земята вече се тресеше в подножието на хълма; уелските стрелци бяха приклекли зад стените от заострени колове. Засвистяха първите стрели...

Най-напред маршал дьо Клермон връхлетя срещу войската на Сализбъри, спускайки се към плета, за да направи пробив. Дъжд от стрели разби атаката. Жестоко падане, по думите на онези, които оцеляха. Конете, които не бяха засегнати, се набиваха върху остриите колове на уелските стрелци. Иззад плетищата изникваха пешаците със своите сърповидни ножове, тези ужасни оръжия с три предназначения: куката се впива в ризницата, понякога и в плътта на рицаря, и го сваля от коня... върхът разкъсва бронята на поваления воин при слабините и подмишниците, а извитото острие разцепва шлема... Маршал дьо Клермон беше убит сред първите и почти никой от неговите хора не успя истински да накрънени английската позиция. По проучения от Йосташ дьо Рибмон път всички бяха разгромени.

Вместо да се притече на помощ на Клермон, Одреем решил да се отдалечи от него и поел по течението на Моасон, искаше да нападне англичаните в гръб. Натъкна се на войската на граф Уоруик, чиито стрелци не го посрещнаха по-добре. Скоро се разбра, че Одреем е ранен и пленен. За атинския херцог не се знаеше нищо. Беше изчезнал в схватката. За няколко минути френската армия бе загубила тримата си пълководци. Лошо начало. Но всъщност дотук бяха убити или отблъснати само триста от двадесет и пет хиляди мъже, а останалите напредваха стъпка по стъпка. Кралят отново се бе качил на седлото, за да оглави това море от брони, което бавно напредваше.

И ето че настъпи странно объркване. Оцелелите от отряда на

Клермо, свличайки се между двата смъртоносни плета, обезумели и неспособни да спрат уплашените коне, се сблъскаха с първата войска, тази на Орлеанския херцог, и повалиха като пионки своите събратя, които мъчително се изкачваха пеш. О, не повалиха много: тридесет или петдесет може би, но те пък с падането си увлякоха двойно повече.

Тогава сред войската на Орлеанския херцог настана паника. В стремежа да се предпазят от ударите първите редици започват да отстъпват в безпорядък; отзад не знаят защо първите се връщат, нито под чий натиск; за няколко мига в този близо шест хиляден отряд настъпва пълна суматоха. Не са свикнали да се бият пеш, освен на турнир, един срещу един. Сега, с тежките брони, които затрудняват движенията им, почти невиждащи под шлемовете, те си мислят, че вече са безвъзвратно загубени. И всеки се втурва да бяга, а всъщност са още доста далеч от обсега на първия враг. Това е нещо невъобразимо – войска, която сама се отблъсква!

Така хората на орлеанския херцог и самият той отстъпиха едно поле, което никой не им оспорваше; някои потърсиха убежище зад войската на краля, но повечето побягнаха, ако това можеше да се нарече бягане, право, при конете, пазени от прислугата, в действителност преследвани единствено от страха, който тези горди мъже сами си внушаваха.

Качваха се на седлата и незабавно офейкваха, някои от тях проснаха като килими върху конете, не успели добре да ги възседнат. И изчезваха сред полето... Божията десница, не можеш да не си помислиш това... нали, Аркамбо?... Само неверниците биха се усмихнали.

Войската на престонаследника също бе поела нагоре... „Монжоа Сен-Дьони!“... и продължи да напредва, понеже никой не отстъпваше към нея. Първите редици, вече задъхани от хода, навлязоха между същите така гибелни за Клермон плетища, препъвайки се в канете и телата, повалени тук само преди малко. Иззад коловете ги посрещнаха със същите облаци от стрели. Разнесе се звън от сблъскани мечове сред виковете на ярост или болка. Понеже проходът беше твърде тесен, само малка част бяха въввлечени в схватката, останалите, струпани отзад, не можеха да мръднат. Според получената заповед Жан дьо Ланда, Вудне, а също и сир Гишар стояха около престолонаследника, комуто трудно би се удало, както и на братята му дьо Поатие и дьо Бери, да се движи или да ръководи каквато и да е била маневра. И освен това, нека пак ви напомня, че когато не си на кон, с тези стотици брони отпред, зрителното поле през процепите на шлема е достатъчно ограничено. Престонаследникът почти не виждаше по-далеч от знамето, носено от рицаря Тристан

дъо Меньоле. Когато рицарите на граф Уоруик, същите, които бяха пленили Одреем, връхлетяха на коне върху фланга на войската на престолонаследника, беше много късно да се престрояват за отпор.

Това наистина бе връх на всичко! Англичаните, които с такава охота се бият пеш, и даже са се прославили с това, щом видяха, че враговете им са слезли от конете за атаката, отново се бяха качили на своите. Те не бяха много, но произведоха сред хората на престолонаследника същото сътресение, даже по-тежко от това, което от само себе си бе възникнало в редовете на орлеанския херцог. Това причини още по-голямо объркване. „Пазете се, пазете се!“ – каза на тримата кралски сина. Рицарите на Уоруик се бяха устремили към знамето на престолонаследника, а самият престолонаследник, изпусна късото си копие сред блъсканицата на своите войници, с мъка успяваше да задържи меча си.

Вудне или Гишар, не знам точно кой, го издърпа за ръката и му извика: „Трябва да се оттеглите, последвайте ни, монсеньор!“ Ако изобщо можеше... Престолонаследникът видя злочестия Тристан дьо Меньоле проснат на земята, кръвта му изтичаше през нагръдника като от спукано гърне, и се разливаше по знамето с гербовете на Нормандия и Дофине. Боя се, че точно това му вдъхна сили за бягство. Ланда и Вудне му проправяха път през собствените им редици. Двамата му братя го следваха, водени от Сен-Вьонан.

За това, че се измъкна от опасното положение, няма място за укор, и тези, които му помогнаха, заслужават само похвала. Беше им възложено да го напътствуват и пазят. Не можеха да оставят френските принцове, особено първородния, в ръцете на врага. Дотук няма нищо лошо. Че престолонаследникът е отишъл при конете, или пък че са му довели коня, че отново го е оседлал, че придружителите му са сторили същото, и това е в реда на нещата, защото малко преди туй са били нападнати от хора на коне.

Но че после престолонаследникът побягна в бърз галоп, без да погледне назад, напускайки бойното поле също като чичо си д'Орлеан преди малко, това трудно може да бъде възприето някога като достойно поведение. Ех, на рицарите на Звездата този ден не им бе отреден за подвизи!

Сен-Вьонан, старият и предан служител на короната, докрай ще твърди, че лично той е взел решението да отдалечи престолонаследника от бойното поле, след като е видял, че войската на краля е изпаднала в неблагоприятно положение, защото е трябвало повереният му наследник на трона на всяка цена да бъде спасен, и че му се е наложило много

да настоява, и почти да му заповядва да тръгне; той ще поддържа това дори пред самия Шарл... славният Сен-Вьонан! Уви, някои други не бяха толкова дискретни.

Като го видяха да се отдалечава, хората от войската на престолонаследника не се подвоумиха и също се затичаха към конете си с викове за всеобщо отстъпление.

Престолонаследникът измина една левга, както се беше засилил. После, намирайки, че е вече в безопасност, Ландас, Вудне и Гишар му казаха, че се връщат на полесражението. Той нищо не им отговори. Какво да им каже? „Връщате се при дълга, а аз бягам от него; поздравявам ви!“... Сен-Вьонан също искаше да се върне. Но все пак някой трябваше да остане с престолонаследника и останалите задължиха него като най-възрастен и най-мъдър. И така Сен-Вьонан, с малък ескорт, който скоро се увеличи от срещнатите по пътя уплашени бегълци, заведе престолонаследника в големия замък в Шовини и го затвори там. Казват, че когато пристигнали, престолонаследникът с мъка извадил дясната си ръка от железната ръкавица, дотолкова била подута и морава. И го видели да плаче.

VIII ВОЙСКАТА НА КРАЛЯ

Оставаше войската на краля... Сипи ни още малко от мозелското вино, Брюне... Кой? Презвитера?... А, да, онзи от Вердюн! Ще го видя утре, никак няма да е късно. Тук сме за три дни, и без това се придвижихме доста бързо с това пролетно време, което продължава, и което накара дърветата да напъпят през декември...

Да, оставаше войската на крал Жан, на полето при Мопертюи... Мопертюи... я виж, не бях обърнал внимание. Повтаряме по навик имената, без да се замисляме върху значението им... Лош изход, лош проход... Човек би трябвало да се страхува да влиза в сражение в местност с такова име.

Най-напред кралят бе видял как командуваните от брат му отреди се разбягват в безпорядък още преди срещата с врага. После как отредите на сина му се разпръсват и изчезват, едва-що влезли в сражение. Разбира се, това го бе ядосало, но не смяташе, че нещо бе загубил. Неговата войска все още бе по-многочислена от всички англичани взети заедно.

Един по-добър пълководец несъмнено би преценил опасността и

веднага би променил стратегията си. Но крал Жан остави достатъчно време на англичаните да повторят и с него тъй успешно проведената преди малко атака. Те се спуснаха насреща му с наведени копия и пробиха челните редици.

Горкият крал Жан! Баща му, крал Филип, бе разгромен при Креси, защото бе пуснал своята конница срещу пехотата, а сега, при Поатие, точно обратното причини неговото поражение.

„Какво можеш да направиш срещу такива нечестни врагове, които винаги използват различни оръжия от вашите?“ Това ми каза той, когато се срещнахме по-късно. Щом неговата войска, бе слязла от конете, англичаните би трябвало, според него, ако са доблестни воини, също да се бият пеш. О, той не е единственият владетел, който прехвърля вината за своите неуспехи върху противника, защото същият не използва неговата бойна стратегия!

Каза ми също, че силният гняв, в който изпаднал, укрепнал мишиците му. Вече не усещал тежестта на бронята. Беше счупил боздугана си, но преди това бе убил с него не един нападател. Впрочем той предпочиташе да удря с боздуган, отколкото, да сече с меча; но понеже бе останал само с брадвата с две остриета, той я размахваше, въртеше я, стоварваше я наляво и надясно. Сякаш бе побеснял дървар сред стоманена гора. Никога не е имало по-разярен воин от него на бойното поле. Не усещаше нищо, нито умора, нито страх, само този бяс, заслепил го повече от кръвта, която се стичаше по левия му клепач.

Преди миг бе уверен в победата; държеше я в ръцете си! И всичко се сгромоляса. Каква бе причината, кой бе виновен? Виновни бяха Клермон, Одреем, тези негодни маршали, които потеглиха така прибързано, заради онова магаре конетабълът! Да пукнат дано, да пукнат до един! В това отношение добрият крал можеше да е спокоен; поне едно от желанията му бе изпълнено. Атинският херцог загина; малко по-късно щяха да намерят тялото му в един храст, изтърбушено с нож и стъпкано. Маршал дьо Клермон е мъртъв; в тялото му са забити толкова много стрели, че прилича на паунова опашка. Одреем е пленник, с пронизано бедро.

Гняв и бяс. Всичко е загубено, но крал Жан се стреми само да убива, да убива, да убива всичко пред себе си. И най-последно, толкова по-зле, нека умре, да му се пръсне сърцето! Синята му, обшита с лилии надризнавица виси на парцали. Видя как падна знамето, което храбрият Жофроа дьо Шарни притискаше до гърдите си; петима пешаци го бяха нападнали, и един уелски или ирландски войник, въоръжен с прост касапски

нож, отнесе френското знаме.

Крал Жан вика своите хора. „При мен, Артоа! при мен, Бурбон!“ Само преди миг бяха тук. Е да! Но сега синът на граф Робер, избличителят на наварския крал, оня великан без мозък... „братовчедо Жан, братовчедо Жан“... е пленен, пленен е и брат му Шарл д'Артоа, както и монсеньор дьо Бурбон, бащата на престонаследничката.

„При мен, Шово, при мен, епископе! Накарай бог да те чуе!“ Ако в този миг Рьоно Шово говореше на бог, то бе очи в очи. Тялото на шалонския епископ лежеше някъде със затворени клепахи под желязната митра. Никой не отговори на краля, освен един момчешки глас, който викаше: „Татко, татко, пазете се отядно! Татко, внимавайте!“

Кралят за миг се обнадежди, виждайки Ланда, Вудне и Гишар отново в боя, на коне. Дали бегълците не се бяха опомнили? Дали войската на принцовете не идваше в галоп да го измъкне оттук? „Къде са синовете ми? – В безопасност, сир!“

Ланда и Вудне се бяха понесли в атака. Сами. По-късно кралят щеше да научи за смъртта им, постигнала ги, защото се бяха върнали на полесражението, за да не ги сметнат за страхливци, след като спасиха френските принцове. При краля е останал само един от синовете му, най-малкият, неговият любимец Филип, който продължава да вика: „Внимавайте отляво, татко! Татко, татко, пазете се отядно...“ и нека признаем, че колкото му помага, толкова му и пречи. Защото за детските му ръце мечът е прекалено тежък, за да може истински да напада с него, и понякога кралят е принуден да отстранява с дългата си брадва тази ненужна сабя, за да нанася по-лесно смъртоносни удари на нападателите си. Но той поне не избяга, малкият Филип!

Изведнъж крал Жан се озовава сред двадесет противника, пеша, заобиколили го толкова плътно, че си пречат един друг. Чува виковете им: „Това е кралят, това е кралят, напред срещу краля!“

Нито една френска надризнаца в този ужасен кръг. По големите и малки щитове се виждат само английски и гасконски девизи. Викат му: „Предайте се, предайте се или сте мъртъв!“

Но побеснелият крал не чува нищо. Продължава да сече въздуха с брадвата си. Понеже са го разпознали, всички се държат на разстояние; по дяволите, искат да го заловят жив! И той разсича въздуха наляво и надясно, най-вече надясно, защото лявото му око е залепнало от кръв... „Татко, пазете се...“ Един удар засяга краля по рамото. Тогава един огромен рицар се провира през блъсканицата, прави пробив с тялото си в стената от брони, разбутва ги с лакти, и стига пред задъхания крал,

който продължава да върти брадвата си. Не, не е Жан д'Артоа, нали ви казах, че го плениха. Рицарят със силен глас извиква на френски: „Сир, сир, предайте се!“

Тогава крал Жан престава да удря във въздуха, оглежда хората около себе си, затворили го в кръг, и отвърща на рицаря: „На кого да се предам, на кого? Къде е моят братовчед уелският принц? С него искам да говоря. – Сир, той не е тук – отговаря му великанът, – предайте се на мен, аз ще ви заведа при него. – Кой сте вие? – Аз съм Дъони дьо Морбек, рицар, но от пет години пребивавам в английското кралство, защото нямам право да живея във вашето.“

Морбек, осъден за убийство и уличен в частна война, брат на същия Жан дьо Морбек, който така добре сътрудничи на наварската партия, и който уговори сделката между Филип д'Еврьо и Едуард III. Ех, съдбата добре си гледаше работата и подправяше нещастieto, за да е още по-горчиво.

„Предавам се във ваши ръце“ – каза кралят.

Захвърли брадвата в тревата, свали желязната си ръкавица и я подаде на едрия рицар. После, останал за миг неподвижен, със затворени очи, той най-после осъзна поражението си.

Но ето че около него отново се надигна врява. Започнаха да го блъскат, дърпат, бутат, разтърсват, притискат. Двадесетте здравеняци крещяха едновременно: „Аз го залових, аз го залових!“ Най-едрият, някакъв гасконец, извика: „Мой е. Аз пръв го нападнах. А вие, Морбек, дойдохте, когато всичко бе свършено.“ Морбек отговори: „Какво сте се разкрещял, Троя? Той се предаде на мен, не на вас.“

Защото залавянето на френския крал щеше да донесе голяма награда – и пари, и слава! Всеки се стремеше да се вкопчи в него, за да обезпечи правото си. Бертран дьо Троя го бе хванал за ръката, друг за яката, и кралят най-после бе повален на земята с цялото си снаряжение. Готови бяха да го разкъсат на парчета.

„Чуйте, рицари! – викаше той – заведете ме както подобава, мен и моя син, пред братовчед ми принца. Не се бийте повече за мен. Достатъчно съм силен, за да ви направя всички богати.“

Но никой не го слушаше. Продължаваха да викат: „Аз го залових. Той е мой!“

И рицарите се биеха помежду си, със зловни изражения и вдигнати желязни нокти, биеха се за един крал като кучета за кокал.

Да видим сега какво става при уелския принц. При него току-що бе дошъл славният му пълководец Жан Шандос, и двамата се бяха спрели

на едно възвишение, от което се виждаше голяма част от бойното поле. Конете им, с налети с кръв ноздри, с мокри от слюнка юзди, бяха целите в пяна. Самите те бяха задъхани. „Всеки от нас чуваше как другият поема големи глътки въздух“, ми разказваше после Шандос. От лицето на принца шуртеше пот, и желязната качулка върху шлема, която пристягаше главата и раменете му, се повдигаше при всяко вдишване.

Пред погледите им имаше само изтърбушени плетища, прекършени дървчета, опустошени лозя. Навсякъде повалени коне и войници. Тук един кон в нескончаема агония рие с копита, там пълзи някаква броня. На друго място трима оръженосци довлачват под едно дърво тялото на издъхващ рицар. Навсякъде уелски стрелци и ирландски пешаци претърсват трупите. Тук-там все още се чуваше шум от схватка. Английски рицари минаваха през равнината, притиснали последния французин, който търсеше спасение.

Шандос каза: „Слава богу, денят бе щастлив за вас, монсеньор.“ „Хвала на бога, така е. Ние победихме!“ – отвърна принцът. Шандос продължи: „Струва ми се, че ще е добре да спрете тук и закрепите знамето на онзи висок храст. Така хората ви, които са доста разпръснати, ще могат да се съберат. А и вие самият ще се освежите, виждам, че ви е много горещо. Няма кого да преследвате.“ „И аз мисля така“ – отвърна принцът.

И докато забиваха в храста знамето, изпъстрено с лъвове и лилии, и роговете тръбяха ли тръбяха за сбор при принца, Едуард накара да му свалят шлема, разтърси русите си коси и избърса мокрите от пот мустици.

Какъв ден! Трябва да признаем, че той наистина не се бе пожалил, препускал бе без отдих, за да може да минава през всички бойни части, да окуражава стрелците, да насърчава рицарите, да решава къде да пратят подкрепления... е, решаващо бе най-вече мнението на маршалите му Уруик и Сюфолк, но той винаги бе край тях, за да им казва: „Добре постъпвате...“ Впрочем той бе взел едно единствено, но много важно решение, заради което заслужаваше славата на целия победен ден. Когато видя какъв безпорядък настъпи във войската на орлеанския херцог само от отстъплението на френската конница, веднага качи на седлата част от рицарите си и ги прати да предизвикат същото в тази на нормандския херцог. Самият той десет пъти бе влизал в схватката. Остави впечатлението, че е навсякъде. И всеки новодошъл идваше да му го каже. „Победата е ваша. Победата е ваша... Днес е велик ден, поколенията, ще го помнят. Победата е ваша, вие сторихте чудо.“

Благородниците от личната му свита побързаха да издигнат шатрата на самия хълм и докараха каруцата, която грижливо се пазеше, натоварена с всичко необходимо за храненето му – столове, маси, прибори, вина.

Той не можеше да се реши да слезе от коня, сякаш победата все още не беше окончателно извоювана.

„Къде е френският крал, видели ли са го?“ – питаше той щитоносците си.

Беше опиянен от енергия. Обхождаше възвишението, готов за последна схватка.

И ето че изведнъж забеляза една неподвижна броня, повалена сред изтравничетата. Рицарят беше мъртъв, изоставен от оръженосците си, с изключение на един възрастен прислужник, който се криеше зад дърветата. До рицаря лежеше знамето му с френски герб: две кръстосани ивици върху червено поле. Принцът накара да свалят шлема на мъртвия. Ех, да, Аркамбо... наистина беше този, за който си помислихте; моят племенник... Робер дьо Дюрацо.

Не се срамувам от сълзите си... Безспорно рицарската му чест го бе тласнала към действие, което честта на църквата и моята собствена чест трябваше да му забранят. Но аз го разбирам. И после, той прояви голяма храброст... Не минава ден, в който да не моля бог да му прости.

Принцът заповяда на щитоносците си: „Положете го на един щит и го отнесете от мое име в Поатие на Перигорския кардинал, ведно с моите почитания.“

Да, ето как разбрах за победата на англичаните. Като си помисля, че същата сутрин принцът бе готов да преговора, да отстъпи всичките си завоевания, да преустанови военните действия за седем години! Той хубавичко ме упрекна на следващия ден в Поатие, когато отново се видяхме. О, говореше направо. Бях се опитал да служа на французите, измамил го бях относно броя им, бях сложил на везните целия авторитет на църквата, за да го склоня към отстъпки. Не ми оставаше друго, освен да отговоря: „Светли принце, вие бяхте склонен на всичко за мира от любов към бога. И бог прояви своята воля.“ Ето какво му казах...

Но ето че Уоруик и Сюфолк бяха пристигнали на хълма заедно с лорд Кобхам. „Знаете ли нещо за крал Жан?“ – попита ги принцът. „Не, не сме го виждали, но сме убедени, че е мъртъв или пленен, защото не е тръгнал с войската си.“

Тогава принцът им каза: „Моля ви, тръгнете на коне да разберете истината. Намерете крал Жан.“

Англичаните се бяха разпръснали, бяха плъзнали на близо две леви наоколо, гонейки, преследвайки, бийки се. Сега, когато победата беше извоювана, всеки тичаше за плячка. Естествено! Всичко, което носи по себе си плененият рицар, оръжия и скъпоценности, принадлежи на победителя. А бароните на крал Жан добре се бяха накичили. Много от тях носеха златни колани. Без да става дума за откупите, разбира се, които щяха да се обсъдят и определят според ранга на пленника. Французите са достатъчно суетни, за да ги оставят дами да си определят цената. Спокойно можеха да се доверят на самолюбието им. И така, всеки според късмета си! Онези, които бяха имали щастието да пленят Жан д'Артоа, граф дьо Вандом или граф дьо Танкарвил, можеха с пълно право да мислят за строеж на собствен замък. Които пък бяха заловили някакъв дребен благородник или обикновен рицар, щяха само да сменят мебелите в салона си и да подарят няколко рокли на любимата жена. А освен това принцът щеше да поднесе дарове за най-големите геройства и най-красивите подвизи.

„Нашите войници преследват победените чак до вратите на Поатие“ – дойде да извести Жан дьо Грейи, военният управник на Бюш. Един войник от неговия отряд се върнал оттам с тлъста плячка от четирина рицари, не можейки да води повече, и му казал, че там бе настъпила голяма сеч, защото жителите на Поатие били затворили вратите на града; на пътя пред тях били станали жестоки сбивания и сега французите се предавали отдалеч, още щом зърнели англичанин. Най-обикновени стрелци имали от пет до шест пленника. Нечувано досега падение.

„Между тях ли е крал Жан? – понита принцът. – По всяка вероятност не. Иначе щяха да ми кажат.“

После в подножието на хълма отново се появиха. Уруик и Кобхам, пеш, държейки в ръце поводите на конете, опитвайки се да укротят двадесетина рицари и щитоносци, които ги придружаваха. Те се караха помежду си на английски, на френски, на гасконски, размахвайки ръце, сякаш се биеха. А пред тях, влачейки крака, вървеше един уморен човек, леко залитащ, който водеше едно облечено в броня дете, уловил го за ръкавицата с голата си ръка. Баща и син, които вървяха един до друг, и двамата с насечени копиринени лилии на гърдите.

„Назад, никой да не се приближава до краля, без да е извикан“ – викаше Уруик на каращите се.

И едва сега Едуард, уелският принц, принц на Аквитания, херцог на Корнуел, позна, разбра, усети целия ръст на своята победа. Кралят, крал Жан, владетелят на най-многолюдното и могъщо кралство в

Европа... Мъжът и детето се приближаваха много бавно към него... О, този миг, който щеше да остане завинаги в паметта на хората!... На принца му се струваше, че сега го гледа целият свят.

Направи знак на свитата си да му помогнат да слезе от коня. Краката и хълбоците му се бяха схванали.

Застана на входа на шатрата. Залязващото слънце пронизваше горичката със златните си лъчи. Всички тези мъже много биха се изненадали, ако някой им кажеше, че часът за вечерня отдавна е минал.

Едуард протегна ръце към този дар от провидението, който му водеха Уруик и Кобхам. Жан Френски, макар и прегърбен от злата съдба, е по-висок от него. Той отвърна на жеста на своя победител. Двете му ръце също се протегнаха, едната в ръкавица, другата гола. И те останаха за миг така, без да се прегърнат, само си стиснаха ръце. Тогава Едуард направи нещо, което затрогна сърцата на всички рицари. Той бе син на крал; неговият пленник беше коронован крал. И без да пуска ръцете му, той дълбоко наведе глава, и леко прегъна коляно. Почит пред злополучната доблест... Когато величаем победения, извисяваме победата си. На много от тези твърди мъже гърлата се свиха.

„Седнете, сир братовчедо – каза Едуард, поканвайки крал Жан да влезе в шатрата. – Приемете да ви поднеса вино и плодове. И ми простете, че ще ви предложи съвсем скромна вечеря. След малко ще минем на трапезата.“

И наистина на хълма трескаво се строеше голяма палатка. Свитата на принца си знаеше работата. А готвачите винаги имат запаси от пастет и месо в сандъците си. Отидоха да вземат каквото им липсваше от монасите в Мопертюи. Принцът каза също: „Нека вашите близки и бароните ви благоволят да се присъединят към нас. И позволете да превържат раната на челото ви, която доказва голямата ви храброст.“

IX ВЕЧЕРЯТА НА ПРИНЦА

Замислям се върху съдбата на нациите, докато ви разказвам това, което току-що се случи... и което отбеляза голяма промяна, голям поврат за кралството ни... именно тук, на това място, именно във Вердюн... Защо ли? Ех, племеннико, защото тук се роди нашето кралство, защото това, което можем да наречем кралство Франция, е резултат от подписания точно тук договор след битката при Фонтъноа, тогава

Fontanetum... нали си спомняте, че минахме оттам... между тримата си на Луи Благочестивия. Дялт на Шарл Плешиви беше оскъден, а и не бе съобразен с особеностите на релефа. Алпите и Рейн трябваше да бъдат естествените граници на Франция, и беше съвсем глупаво Мец и Вердюн да бъдат притежание на империята. Какво ще остане от Франция утре? Как ще я разкъсат? Дали след десет-двадесет години изобщо ще има Франция, някои сериозно си задават този въпрос. Те виждат един голям къс под властта на Англия, друг – на Навара, от едното море до другото, заедно с целия Лангдок, и едно Арлско кралство, отново учредено и подвластно на империята, с Бургундия в добавка... Всеки мечтае да отреже нещо от слабия.

Колкото до моето мнение, аз не вярвам в това, защото докато съм жив, и докато са живи хора като мен, църквата няма да позволи подобно разкъсване. А и народът прекалено ясно помни и е свикнал с единна и велика Франция. Французите бързо ще се уверят, че няма да представляват нищо, ако са извън това кралство, ако не са обединени в една-единствена държава. Но ще има тежки за изживяване периоди. Може би ще бъдете поставени пред труден избор. Решавайте винаги в полза на кралството, Аркамбо, дори и да е оглавно от лош крал... защото кралят може да умре, или да бъде свален, или да го пленят, но кралството остава.

Вечерта след битката при Поатие величието на Франция проличава във вниманието, с което самият победител, замаян от успеха си и почти невярващ в него, обсипваше победения. Страпезниците, които се разположиха под червените платнища на палатката сред една гора в Поату, представляваха странна гледка. На почетните места, в светлината на запалени свещи, седяха кралят на Франция, синът му Филип, монсеньор Жак дьо Бурбон, който вече бе херцог, защото баща му бе убит през деня, граф Жан д'Артоа, графовете дьо Танкарвил, д'Етамп и дьо Дамартен, както и сир дьо Жоанвил и сир дьо Партъоне и им бяха сервирали в сребърни прибори и блюда; а на другите маси, разположени между английски и гасконски рицари, седяха най-високопоставените и най-богатите от другите пленници.

Уелският принц нарочно ставаше от масата, за да обслужва лично краля на Франция, и щедро му наливаше вино.

„Ажте, сир, моля ви. Без угризения. Защото ако господ не изпълни желанието ви, и ако съдбата не бе на ваша страна, то вие си извоювахте днес славата на изключителен храбрец и вашите геройства надминаха най-омелите. Сигурен съм, че монсеньор моят баща ще ви отдаде най-висока почит и ще ви предложи такава благоразумно споразумение, че

да си останете добри приятели. Всъщност всеки от нас ви признава първенство по храброст, защото вие наистина надминахте всички ни.“

Тонът беше даден. Крал Жан се отпусна. С голяма синина на лявото око и с рана от порязване на ниското чело, той отвърщаше на любезностите на своя домакин. Беше крал-рицар и държеше да се покаже такъв и в поражението. От другите маси вече се надигаха гласове. След като жестоко се бяха били с мечове и брадви, рицарите от двете страни сега се обсаждаха с комплименти.

Високо се обсъждаха перипетиите на битката. Не пресъхваха хвалебствията за смелостта на малкия принц Филип, който, с претъпкан стомах след тежкия ден, се поклащаше на стола и се унасяше в дрямка.

И се заеха да правят равностойност. Освен големите сеньори – херцози, графове и виконти, които бяха двадесетина, сред пленниците вече можеха да се преброят повече от шестдесет барони и други благородници; невъзможно бе да се определи броя на обикновените рицари, щитоносци и млади рицари. Сигурно бяха над две хиляди; щеше да се научи с точност едва на другия ден...

Убитите? И те трябва да бяха толкова. Принцът нареди да занесат на сутринта вече прибраните трупове в манастира на братята послушници в Поатие, начело с телата на атинския херцог, на херцог дьо Бурбон, на шалонския графепиекоп, за да бъдат погребани със славата и почестите, които заслужаваха. Какво шествие! Никога манастир не ще е виждал толкова високопоставени и толкова богати хора за един ден. Каква печалба, под формата на литургии и дарения, щеше да се изсипе върху братята послушници! А също и върху братята проповедници.

Нека веднага ви кажа, че се наложи да махнат плочите в кораба и сградата на двата манастира, за да положат отдолу, в два реда, хора като Жофроа дьо Шарни, Рошшоар, Йосташ дьо Рибмон, Данс дьо Мьолон, Жан дьо Монморийон, Съгвн дьо Клу, Ла Файет, Ла Рошдрагон, Ла Рошфуко, Ла Рош Пиер дьо Бра, Оливие дьо Сен-Жорж, Имбер дьо Сен-Сатюрнен и мога да ви изброя още десетки.

„Знае ли се какво се е случило с Презвитера?“ – питаше кралят.

Презвитера бе ранен и пленен от един английски рицар. Колко струваше Презвитера? Притежаваше ли голям замък и обширни земи? Неговият победител питаше без капка свян. Не. Само един малък замък във Велин. Но това, че бе споменат от краля увеличаваше цената му.

„Ще го откупя“ – каза Жан II, който, преди още да знае какво самият той щеше да струва на Франция, отново започваше да важничи.

Тогава принц Едуард отговори: „Сир братовчедо, заради чувствата

ми към вас лично аз ще откупя този презвитер и ще му върна свободата, щом го желаете.“

Въодушевлението около масите растеше. Лакомо поглъщаните вина и меса главозамайваха изтощените мъже, не хапвали нищо от сутринта. Събрали се тук напомняха едновременно дворцова гощавка след голям турнир и гуляй на пазар за добитък.

Морбек и Бертран дьо Троя продължаваха да си оспорват залавянето на краля. „Казвам ви, че съм аз!“ „Не сте вие, аз го залових, а вие ме отстранихте!“ „А на кого предаде ръкавицата си?“

Тъй или иначе, не те щяха да получат откупа, с положителност много голям, а английският крал. Заловеният крал принадлежи на краля. Те спореха кой ще получи възнаграждението, което крал Едуард непременно щеше да отпусне. И си задаваш въпроса дали нямаше да имат по-голяма полза, ако не слава, ако бяха пленили някой богат барон и си го бяха поделили. Да, ставаха и подялби, когато двама бяха заловили един и същ пленник. Или размени. „Дайте ми сир дьо Ла Тур; познавам го, той е роднина на съпругата ми. Аз ще ви отстъпя моя пленник Мовине. Ще спечелите, той е сенешал на Турен.“

Изведнъж крал Жан удари с длан по масата.

„Добри барони, искам всичко между вас и тези, които ни плениха, да става по правилата на честта и благородството. Бог пожела да бъдем разгромени, но виждате каква почит ни засвидетелствуват тук. Требва да браним рицарската чест. Никой да не посмее да бяга или да изменя на дадената дума, иначе ще бъде поруган.“

Ще помислиш, че този победен владетел сега управляваше, заел най-величествената осанка, за да прикани бароните си да бъдат почитени в пленничеството.

Уелският принц, който в това време му наливаше сент-емилонско вино, му благодари. Крал Жан намираше, че този младеж е твърде приятен. Колко е внимателен и какви изискани обноски! Как би желал крал Жан синовете му да приличат на него! Под влиянието на умората и виното той не устоя и го попита: „Познавате ли Шарл Испански?“ „Не, скъпи сир; срещал съм го само в бой по море...“ Принцът беше вежлив; можеше да каже: „Разгромих го по море...“. „Той беше мой добър приятел. Напомняте ми на него по лице и осанка...“ После изведнъж добави с известна злоба в гласа: „Не искайте от мен свободата на наварския крал, това няма да направя с цената на живота си.“

За миг, за много кратък миг крал Жан II бе показал истинско величие, непосредствено след като го заловиха. Бе показал величието на

човек, изпаднал в крайна беда. Но ето че сега отново се поддаваше на природата си: обноси, отговарящи на прекалено високото мнение, което имаше за себе си, липса на разсъдливост, загриженост за нищожни неща, срамни страсти, нелепи пориви, упорита злопаметност.

В известен смисъл пленничеството щеше да му се понрави; става дума за пленничество сред разкош, кралско пленничество. Този лъжепрославен мъж бе постигнал истинската си участ – да бъде бит. За определено време край на кралските грижи, на борбата срещу всички неблагоприятни за кралствата обстоятелства, край на досадното задължение да даваш заповеди, на които не се подчиняват. Засега е оставен на покойствие; може да се оправдае с провидението, да се затвори в нещастие си и да се преструва, че благородно понася болката от тази участ, която тъй добре му подхожда. Нека другите да се нагърбят с управлението на един непокорен народ! Да видим дали ще се справят по-добре...

„Къде ще ме отведете, братовчеде?“ – попита той. – „В Бордо, сир, където ще ви предоставя хубав дом, продоволствия, и празненства да се развличате, докато се споразумеете с моя баща краля“. „Има ли развлечение за един пленен крал?“ – отвърна Жан II, вече загрижен за собствената си личност.

Ех, защо не се съгласи, в началото на този ден при Поатие, на условията, които му занесох? Виждали ли сте крал, който на сутринта да се намира в такова сигурно положение за победа, който, без да вади сабя, може да си възстанови една четвърт от кралството само с подпис и печат върху договора, предложен му от притиснатия неприятел, и който отказва... за да се озове в плен вечерта!

Едно „да“ вместо „не“. Невъзвратимото е станало. Като граф д'Аркур в Руан, изкачвайки отново стълбището, вместо да излезе от замъка. Жан д'Аркур заплати с главата си; сега цяла Франция рискува да познае тази агония.

А най-невероятното и най-несправедливото е, че този безразсъден крал, който проявява упорство само за да проиграва шансовете си, и когото никак не обичаха преди Поатие, много скоро, именно защото бе победен, защото го плениха, стана предмет на възхищение, на състрадание и обич от страна на неговите поданици, на част от неговите поданици. Жан Храбрия, Жан Добрия...

И това започна още от тази вечеря. Пленените барони и рицари, които трябваше само да упрекват краля, че ги доведе до това нещастие, започнаха да възхваляват смелостта, великодушието му и не знам какво още! Те, победените, успокояваха съвестта си и се представяха в по-

благоприятна светлина. Когато се приберат вкъщи, след като семейства им се измъчат и измъчат крепостните си, за да платят откупа, можете да сте сигурен, че ще разправят с важен вид: „Да бяхте ме видели тогава до нашия крал Жан...“ Ех, ще има да я разказват, битката при Поатие!

В Шовини престолонаследникът вечеряше в тъжната компания на братята си, обкръжен само от неколцина служители, когато му известиха, че баща му е жив, но пленен. „Сега е ваш ред да управлявате, монсеньор“ – му каза Сен-Вьонан.

Не знам в миналото ни да е имало друг осемнадесетгодишен принц, който да е поел властта при такова окаяно положение в кралството. Баща в пленничество, разорено от поражението благородничество, две вражески войски, разположени в страната, защото Ланкастър все още беше край Лоара... много от провинциите опустошени, опропаствени финанси, користолюбиви, разединени и мразени от всички съветници, един пленен зет, но чиито дейни сподвижници надигат глава повече от всякога, размирна столица, която една шепа буржоа подбужда към бунт... Прибавете и крехкото здраве на този младеж, чието поведение в битката никак не увеличи славата му.

Същата вечер в Шовини, когато престолонаследникът реши да се прибере в Париж по най-краткия път, Сен-Вьонан го попита: „Какво звание, монсеньор, трябва да дават на вашата особа тези, които ще говорят от ваше име?“ Престолонаследникът отвърна: „Това, което нося, Сен-Вьонан, и което бог ми е определил: главен наместник на кралството.“ Това бяха мъдри слова...

Три месеца оттогава. Нищо не е напълно загубено, но и никакъв признак за подобрене, напротив. Франция се разпада. След по-малко от седмица ще бъдем в Мец, но признавам, че не виждам каква полза може да има това, освен за императора, нито какво особено могат да свършат един кралски наместник, който не е кралят, и един папски легат, който не е папата.

Знаете ли какво ми казаха преди малко? В Мец, където се очакват повече от три хиляди владетели, прелати и сеньори, времето било толкова хубаво, и дните тъй топли, че ако продължи така, императорът решил да даде коледния пир на открито в една затворена градина.

Да вечеряш във на Коледа, и то в Лотарингия, ето още едно невидано нещо!

КРАЙ

© 1977 Морис Дрюон
© 1985 Лилия Сталева, превод от френски
© 1985 Жанета Узунова, превод от френски

Maurice Druon
Quand un Roi perd la France, 1977

Сканиране, разпознаване и редакция: sгeсгe, 2007

Публикация:

МОРИС ДРЮОН. КАК ЕДИН КРАЛ ПОГУБВА ФРАНЦИЯ

Първо издание

Преводачи: Лилия Сталева, Жанета Узунова

Редактор: Ирина Манова

Художник: Петър Добрев

Художествен редактор: Пенчо Мутафчиев

Технически редактор: Румяна Браянова

Коректори: Ани Георгиева, Галина Кирова

Дадена за набор октомври 1984 г. Подписана за печат март 1985 г. Излязла от печат
април 1985 г.

Формат 70/100/32. Поръчка №780. Цена 2 лв.

Издателство на Отечествения фронт

Печатница „Димитър Найденов“ – В. Търново
с/о Jusautor, Sofia, 1985

Maurice Druon. Quand un roi perd la France
Librairie Plon, 1977

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4629>]